

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

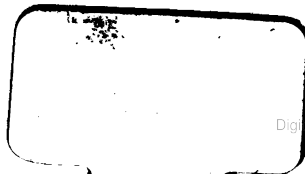
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Slav 62 47.41.5

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

~~Slaw 6250.3(40)~~

WYDAWNICTWA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE.
BIBLIOTEKA PISARZÓW POLSKICH /

T. 40 /

MARTINI CROMERI

POLONIA

sive

de situ, populis, moribus, magistratibus
et Republica regni Polonici libri duo

1578

WYDAŁ

Dr. WIKTOR CZERMAK

Ns. 40

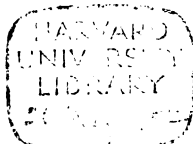

KRAKÓW.

NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.

1901.

WYDAWNICTWA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE
BIBLIOTEKA PISARZÓW POLSKICH.

Dotychczas wyszły:

1. Fortuny i cnoty różność w historii o młodzieńcu ukazana 1524. Wyd. *Stanisław Ptaszycki*. Kraków, 1889 str. 27. 40 h.
2. Wita Korczewskiego Rozmowy polskie łacińskim językiem przeplatane 1553. Wyd. *Jan Karłowicz*. Kraków, 1889 str. VI i 88. 1 K.
3. Marcina Kwiatkowskiego Książeczki rozkoszne o pocziwem wychowaniu dzieci 1564 i Wszystkiej Lifflianckiej ziemi opisanie 1567. Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski*. Kraków, 1889. str. XI i 99. 1 K.
4. Marcina Bielskiego Satyry. Wyd. *dr. Władysław Wisłocki*. Kraków, 1889 str. XV i 119. 1 K. 20 h.
5. Szymona Szymonowicza Castus Ioseph przekładania Stanisława Gosławskiego 1597. Wyd. *Roman Zawiliński*. Kraków, 1889 str. VIII i 98. 1 K.
6. Algoritmus to jest nauka liczby przez ks. Tomasza Kłosa 1538. Wyd. *dr. Maryan Baraniecki*. Kraków, 1889 str. XXIV i 56. 80 h.
7. Mikołaja Reja z Nagłowic Żywot Józefa z pokolenia żydowskiego 1545. Wyd. *Roman Zawiliński*. Kraków, 1889 str. XVI i 224. 2 K.
8. Proteus abo Odmieniec. Satyra z roku 1564. Wyd. *dr. Władysław Wisłocki*. Kraków, 1890 str. X i 41. 50 h.
9. Jana Seklucyana Oeconomia albo Gospodarstwo 1546. Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski*. Kraków, 1890 str. VI i 78. 80 h.
10. Krzysztofa Pussmana Historya barzo cudna o stworzeniu nieba i ziemi 1551. Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski*. Kraków, 1890 str. 34. 40 h.
11. Rozmowa Polaka z Litwinem 1564. Wyd. *dr. Józef Korzeniowski*. Kraków, 1890 str. VIII i 91. 1 K.
12. Jana Mrowińskiego Ploczywłosa Stadło małżeńskie 1561. Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski*. Kraków, 1890 str. VI i 36. 50 h.

(Ciąg dalszy na trzeciej stronie okładki).

Nr. 40.

WYDAWNICTWA AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI W KRAKOWIE
BIBLIOTEKA PISARZÓW POLSKICH.

MARTINI CROMERI
POLONIA

sive

de situ, populis, moribus, magistratibus
et Republica regni Polonici libri duo

1578.

WYDAŁ

Dr. WIKTOR CZERMAK

KRAKÓW.

NAKŁADEM AKADEMII UMIEJĘTNOŚCI.

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI SPÓŁKI WYDAWNICZEJ POLSKIEJ.

1901.

△

Slav 1245.41.5

✓

Kraków — Drukarnia Univ. Jagiell. pod zarządem J. Filipowskiego.

PRZEDMOWA WYDAWCY.

Najbardziej popularny i wpływowy, najwięcej czytany i zachwalany w dawniejszych czasach — choć bynajmniej nie najzdolniejszy i najznakomitszy w pośród dziejopisów XVI. wieku — Marcin Kromer, o ile dzisiaj ceniony jest w nauce historycznej, zażywa tej dobrej sławy i chlubnego uznania wcale nie dzięki temu dziełu, którem sobie zdobył rozgłos i znaczenie nietykalnej powagi w społeczeństwie szlacheckiej Rzeczypospolitej, lecz dzięki innej, o wiele mniej okazałej i obszernej pracy, wykraczającej treścią po części poza zakres historii w dziedziny geografii i etnografii, t. j. dziełka o „Polsce czyli o położeniu, ludach, obyczajach, urządach i o rzeczy pospolitej królestwa polskiego“. Miał uczony biskup warmiński widocznie sam poczucie wartości tej książki, a może i przecucie jej trwałego powodzenia, skoro nazwał ją pod koniec życia (w r. 1586) „jakżeby kluczem do pełniejszego i trafniejszego zrozumienia historii“¹⁾. I w istocie, opis Polski Kromera jest

¹⁾ Słowa te znajdują się w przedmowie Kromera do wydania kolonńskiego obu «Polonije» (Historji i Opisu Polski) z r. 1589, która to przedmowa ma datę 1 sierpnia r. 1586. Już w przedmowach do wydań z r. 1577 i 8 wyraził wprawdzie Kromer życzenie, aby to dzieło opisowe «*quasi clavis foret ad annales illos nostrates facilius intelligendos*»; ale dopiero w przedmowie do wydania z roku 1589,

jeszcze dzisiaj jednym z kluczy pomocnych „do pełniejszego i trafniejszego zrozumienia“ dziejów Polski w trzech ostatnich wiekach jej samodzielnego bytu: podczas gdy Historię polską czytamy obecnie już chyba tylko dla ubocznych, historyczno-literackich celów, na przykład, aby wyrobić sobie wyobrażenie o tem, jak pojmowano przeszłość historyczną narodu polskiego w XVI. wieku i jak pod wpływem tegoż dzieła wytwarzała się i ustalała potoczna, że tak powiemy, wiedza i opinia o tej przeszłości w społeczeństwie polkiem nowszych czasów, a nie posługujemy się żadną z trzydziestu ksiąg Historji jako źródłem, świadomi jej ścisłej zawisłości od Długosza i w części od Wapowskiego, — to natomiast szczegóły, zawarte w ostatniem większem dziele Kromera, opis Polski, współczesnej autorowi, obraz ustroju Rzeczypospolitej, w której Kromer żył, którą znał dokładnie i którą badał umyślnie dla lepszego jeszcze jej poznania przez lat kilkadziesiąt, ma i zachowa w naszych oczach — mimo wszelkich niedostatków i braków całości — wartość źródła historycznego, wartość relacji naocznego świadka, nie mówiąc już o tem, że, podobnie jak Historia, posiadać będzie zawsze wartość dokumentową, jako środek przydatny do wyjaśnienia kwestyi, na jaką sumę wiedzy o własnym kraju i narodzie mógł się zdobyć oświecony Polak w XVI. wieku.

Nie zatrzymując się nad samą osobistością Kromera jako dobrze znaną dzięki zwłaszcza gruntownym studjom biograficznym i analitycznym Eichhorna i Finkla¹⁾,

uważając w podeszłym wieku działalność swoją naukową za zamkniętą, użył trybu twierdzącego: »adiunxi autem descriptionem ipsius Poloniae quae quasi clavis est ad historiam planius et rectius intelligendam«.

¹⁾ Por. dzieło dra Antoniego Eichhorna p. t. »Der ermländi

przypominamy, że przedrukowany poniżej Opis Polski jest ostatniem z trzech większych dzieł tego historyka (ur. w r. 1512, a zmarłego w r. 1589): po „Rozmowach dworzanina z mnichem“, drukowanych w latach 1551—4 i po Historji Polski, wydanej po raz pierwszy w roku 1555¹⁾. Opis Polski pojawił się w druku nie prędzej jak w r. 1575, i to najpierw bez wiedzy autora, a za jego wiedzą i pomocą po raz pierwszy dopiero w r. 1577.

Jeżeli ze względu na daty pierwszych wydań opisowe dziełko Kromera należy już do ostatniej ćwierci XVI. wieku, to ze względu na właściwy czas powstania wypada je odnieść do doby o wiele wcześniejszej. Genezę swej drugiej „Polonii“ przedstawia sam autor dosyć obszernie w przedmowie do wydania z r. 1577 (przedrukowanej poniżej na str. 1--5). Podaje tam, że już „przed wieloma laty“, po wydaniu tego dzieła, które poświęcił historii narodu polskiego, gdy bawił jeszcze na dworze króla Zygmunta Augusta, uznał za godne trudu, zająć się z kolei opisaniem ziemi polskiej, obyczajów, urzędów i wogóle „całej rzeczy pospolitej“. „I zacząłem — opowiada — „to dzieło, dla wielu przy czyn nader trudne; lecz oderwany odeń rozkazami tegoż króla dla odbycia poselstw zagranicznych, mając na dworze znakomitego cesarza Ferdynanda przepędzić ca-

sche Bischof Martin Kromer als Schriftsteller, Staatsmann und Kirchenfürst, Braunsberg 1868« i dra Ludwika Finkla studjum p. t. »Marcin Kromer, historyk polski XVI. wieku, rozbiór krytyczny« w »Rozprawach Wydz. hist.-filoz. Akad. Umiej., serya I., t. XVI. z r. 1883, na str. 302—508 i w odbitce.

¹⁾ Oba dzieła o Polsce, historyczne i opisowe, mają w pierwodrukach naczelny tytuł: »Polonia«; dlatego używamy w niniejszej przedmowie dla odróżnienia jednego od drugiego, na oznaczenie dzieła historycznego nazwy »Historji Polski«, na oznaczenie zaś poniżej wydanego dziełka nazwy: »Opisu Polski«.

łych lat siedem, porzuciłem rzecz doprowadzoną już do końca, choć jeszcze surową i nieogładzoną, ani nie dosyć jeszcze może wytwornie napisaną¹. Wynika z tych słów, że Kromer zabrał się do pracy nad Opisem Polski zaraz po roku 1555 (kiedy wyszło pierwsze wydanie Historji) i że pracę tę napisał całą w najbliższych trzech latach, najpóźniej w r. 1558, gdyż wtedy właśnie odjechał na dwór Ferdynanda, gdzie miał pozostać w istocie lat siedem, to jest do r. 1564¹). Nie oddał jej wówczas do druku niezawodnie ze względu na pewne braki samej tylko formy zewnętrznej, jak sam to daje pośrednio do zrozumienia w przytoczonych powyżej słowach. Pamiętał jednakże, o ile czas pozwalał, o przyrzeczeniu, jakie złożył w przedmowie do trzeciego wydania Historji Polskiej z r. 1568 co do ogłoszenia w niedługim czasie książki opisowej o Polsce²). Nie ufając zbyt swojemu wiedzy i biegłości w łacinie, posłał w połowie r. 1568 rękopis do oceny biskupowi St. Karnkowskiemu³) i otrzymał przy zwrocie manuskryptu jakieś wskazówki od uczonego przyjaciela i gorące słowa zachęty⁴), pod wpływem których w r. 1573 przystąpił nareszcie do wykończenia pracy i w jesieni tegoż roku gotowy rękopis przesłał ponownie Karnkowskiemu, na jego wyraźne życzenie, z którym łączyła się myśl, aby opis ten Polski mógł być złożony w darze przybywają-

¹) Eichhorn, str. 40.

²) Por. ostatnie słowa w przedmowie wydania bazylejskiego z r. 1568. (Przedmowa ma datę wcześniejszą: »Cracoviae, mense Julio 1566«).

³) List Kromera do Karnkowskiego z dnia 17 lipca 1588 r. (Karnkowski: Epistolae ill. virorum, lib. I., ep. 62).

⁴) Por. poniżej w przedmowie, ust. na str. 2.

cemu do Polski nowemu królowi, Henrykowi Walezemu¹⁾. Karnkowski projekt swój spełnił, to jest, jak sam Kromer zapewnia, wręczył królowi rękopis zaraz u granic królestwa (a więc około 23 stycznia r. 1574²⁾).

„Z tego to rękopisu“ — objaśnia zarazem nasz autor — „bardzo niepoprawnego, wykonał, nie wiem kto (i nie wiem, czy nie wielu innych po nim) odpis, który dostał w ręce Wechelus, drukarz frankfurcki, i tak, jak dostał, wydrukował: to znaczy, bardzo błędnie“ — a okoliczność ta zagnęła Kromera do pośpiechu z ogłoszeniem poprawnego wydania. Podjął się onego drukarz bazylejski, Oporinus; ale z rozpoczęciem druku ociągał się tak długo, że historyk nasz, zniecierpliwiony, uznał za konieczne wejść w układy z innym wydawcą, zamieszkałym w Kolonii. Był nim Maternus Cholinus, który o tyle się pospieszył, że przed upływem r. 1577 skończył druk książki, w tym mniej więcej czasie, kiedy i Oporinus w Bazylei był już gotów ze swoim wydaniem. Wskutek tego wyszły w r. 1577 dwa wydania Opisu Polski, jedno w Bazylei, drugie w Kolonii. Książka miała widać wyjątkowe powodzenie. skoro wydawca kolonński, Cholinus, przystąpił zaraz w roku następnym, 1578, do ponownego wydania tegoż dziełka. Było to już czwarte z kolei wydanie i jeszcze nie ostatnie, dokonane za życia autora: bo w r. 1582 przedrukował Opis Polski Jan Pistorius Nidanus w tomie I. zbioru: „Polonicae historiae corpus (Basileae per Sebastianum Henrichpetri)“ na str. 74—121; a nadto, przed śmiercią Kromera przyszło w Kolonii do rozpoczęcia wydawnictwa dzieł historyków polskich w drukarni Arnolda Myliususa, a w zbio-

¹⁾ List Kromera do Karnkowskiego z dnia 6 paździer. 1573 (Karnkowski, op. s. cit., lib. I., ep. 68).

²⁾ Por. poniżej w przedmowie ust. na str. 2.

rze tym miano przedrukować Opis Polski po raz piąty, a więc w szóstym wydaniu; co prawda, wydania tego już prawdopodobnie Kromer nie widział, gdyż zakończył życie przed ukończeniem druku całego zbioru. Z czasów późniejszych znane są nam jeszcze wydania z r. 1594, 1627, 1642 i 1643. W bieżącym wieku tekst łaciński nie był, o ile wiadomo, przedmiotem żadnego ponownego wydania; w r. 1853 wyszedł we Wilnie tylko przekład polski „Polonii“, dokonany przez Syrokomlę. O wiele wcześniej pojawiły się pierwsze przekłady na języki obce: a mianowicie przekład na język hiszpański, w Madrycie r. 1588 i przekład na język niemiecki, w Gdańsku r. 1741¹⁾.

Co do wydań, które albo wyszły z druku albo były przygotowane za życia Kromera, można stwierdzić z większą pewnością, że tylko dwa z nich dokonane zostały pod okiem autora, a mianowicie wydania kolońskie Cholinusa z r. 1577 i 1578. Pierwsze bowiem wydanie frankfurckie, Wechelusa, wyszło, wedle zapewnienia autora, bez jego wiedzy, a więc i kontroli: to też Kromer zupełnie się tego wydania wypiera. Co do drugiego wydania, bazylejskiego, wątpić można, aby było choćby w części drukowane pod okiem autora, skoro Kromer zerwał stosunki z nakładcą, Oporinusem, właśnie dlatego, że tenże ociągał się z rozpoczęciem druku. Natomiast z Cholinusem utrzymywał stosunki przez czas dłuższy; wydanie kolońskie z r. 1577 opatrzył napisaną umyślnie przedmową, która ma datę: „Ex arce nostra Heilsbergensi, prid. Non. Januarii 1576“. Wydanie kolońskie z r. 1578

¹⁾ Eichhorn, str. 342—3; Bibliografia histor. Finkla, t. I., nr. 7184—6 (u Finkla jednak niema wzmianki o pierwszym wydaniu z r. 1575, ani też o tem, że w r. 1577 wyszły dwa różne wydania, jedno w Bazylei, a drugie w Kolonii).

wyszło również z drukarni Cholinusa. Jest ono wprowadzie dosłownym przedrukiem wydania poprzedniego, wbrew zapowiedzi, zamieszczonej w samym tytule, gdzie czytamy, że ma to być „*secunda editio priore locupletior et emendatior*“; ale zapowiedź ta przynajmniej o tyle nie mija się z prawdą, że wydanie z r. 1578 ma bardziej poprawną pisownię i interpunkcję. Można też dlatego przyjąć jako rzecz prawie niezawodną, że ten przedruk wykonano również pod kontrolą autora. Natomiast co do dalszych wydań Pistoriusza z r. 1582 i Myliusza z r. 1589, nie mogliśmy nabrać przeświadczenia, aby Kromer niemi się zajmował. Wydanie Pistoriusa jest dosłownem powtórzeniem wydania z r. 1578 i niema w niem żadnej wzmianki o rewizyi autorskiej¹⁾. W wydaniu natomiast kolońskiem Myliusza z r. 1589 (in officina Birekmaniana, folio), w zbiorze, w skład którego wchodzi naprzód *Historia polska* naszego autora (str. 1—158), a na trzeciem dopiero miejscu, po przedruku pisma tegoż historyka: „*Oratio in funebre Sigismundi etc.*“, przedruk *Opisu Polski* (str. 480—530), znajduje się wprowadzie na karcie tytułowej dzieł Kromera zapewnienie, że „*omnia nunc ultimo ab ipsomet auctore recognita, ac multis locis emendata et aucta*“, a nadto poniżej, przed *Historią Polski*, osobna przedmowa, a raczej list dedykacyjny Kromera, zwrócony do króla Stefana, z datą: *Ex arce nostra episcopali Heilsberga, Calend. Augusti anno Domini 1586*“ i co więcej, w tejże dedykacyi wzmianka o *Opisie Polski* („*Adiunxi autem*

¹⁾ W napisie dzieła Kromera Pistorius powtórzył niewolniczo za wydaniem z r. 1578 nawet ówczesną tytulaturę autora: „*authore M. C., coadiutore ac designato Episcopo Varmiensi*“, chociaż Kromer już od r. 1579 był rzeczywistym biskupem warmińskim! Przedrukował także bez zmiany jego przedmowy z r. 1576.

descriptionem ipsius Poloniae, quae sola Poloniae nomen prius habebat, quater ¹⁾ antehac editam, quae quasi clavis est ad historiam planius et rectius intelligendam“), — ale mimo to wszystko pozwalamy sobie powątpiewać, aby Kromer zajmował się rewizją tego wydania i żeby ten nowy przedruk był dokonany jeszcze za jego życia (wiadomo, że autor nasz zmarł dnia 23 marca r. 1589). Nie tylko bowiem przedruk ten nie różni się niczem od wydań kolońskich z r. 1577 i 1578, z tym chyba wyjątkiem, że w nim opuszczono obie przedmowy autora, ogłoszone w tamtych wydaniach, ale nadto znajdujemy tutaj pewne braki i niedokładności, któreby Kromer niezawodnie usunął, gdyby wydanie z r. 1589 kontrolował. I tak przedewszystkiem, w wydaniu tem, w ustępie końcowym, przedrukowano bez zmiany wzmiankę o sejmie lubelskim z roku 1569, jako odbytym przed czterema laty. Jest wprawdzie taka sama wersja i w wydaniach z r. 1577 i 1578, ale tam ona nie razi, wobec tego, iż przedmowa ma datę r. 1576, a w przedmowie tej mowa jest o dziełku, jako wykończonem już przed trzema laty. W r. 1573 wzmianka o sejmie lubelskim z r. 1569 jako odbytym przed czterema laty była dokładną; a Kromer posłał Cholinusowi rękopis prawdopodobnie już pod koniec r. 1575, więc nie dziw, że małej niedokładności co do dat w owym końcowym ustępie nie uznał za konieczne prostować. Ale w roku 1589 ta sama niedokładność stawała się rażąca: wtedy chodziło już o różnicę lat dwudziestu! W wydaniu więc Myliusza sprostowanie było koniecznem; i trzeba rozumieć, że Kromer byłby je wprowadził, gdyby był doczekał chwili!

¹⁾ Kromer liczy tylko 4 wydania przed r. 1589, chociaż faktycznie było ich 5; bo pierwszego wydania Wechelusa z r. 1575, jako wykonanego bez jego wiedzy, nie bierze w rachubę.

kiedy tekst Opisu Polski w drukarni Myliusza przedrukowywano. Drugi dowód, przemawiający za tem, że dalsze wydania, po roku 1578, nie przeszły wcale przez kontrolę autora, upatrujemy w fakcie, że ani w wydaniu Pistoriusa z r. 1582, ani w wydaniu Myliusza z r. 1589 niema żadnej wzmianki o doniosłej reformie, dokonanej w zakresie sądownictwa na sejmie z roku 1578 przez utworzenie instytucyi trybunału koronnego. Że wzmianki o tej reformie niema jeszcze w wydaniu z r. 1578, nie można się dziwić; bo chociaż uchwała w sprawie trybunału zapadła na sejmie już 3 marca r. 1578¹⁾, łatwo być może, że druk drugiego wydania kolońskiego był już ukończony, zanim sejm uchwałę rzeszoną powziął, albo zanim Kromer mógł wiadomość o niej przesłać do Kolonii²⁾. Natomiast w roku 1582 lub 1589 byłby Kromer niezawodnie zamieścił w przedrukach Opisu Polski odpowiednie uzupełnienia, gdyby wydanie z roku 1582 odbywało się pod jego okiem lub gdyby dożył chwili, kiedy po wydrukowaniu Historji Mylius zabierał się w r. 1589 z kolei do przedrukowania Opisu Polski: widocznie jednak, chociaż wymieniony wydawca — jak widać z przedmowy pióra samego Kromera z datą roku 1576 — zapewnił sobie pomoc autora, nie mógł już z niej skorzystać z powodu śmierci biskupa warmińskiego (która zaszła, jak powtarzamy, już 23 marca r. 1589).

¹⁾ Balzer: Geneza trybunału koronnego, str. 316.

²⁾ W wydaniach tych jest tylko wiadomość o istniejącym od dawna zamiarze utworzenia sądu wyższego czyli »parlamentu na wzór francuski«, jak się wyraża Kromer, z uwagą, że reformy te jeszcze nie przeprowadzono (por. poniżej ustęp o sądach na str. 114). Ustęp rzeszony powtarzają dosłownie, bez żadnego sprostowania ani dopełnienia, wydania Pistoriusa z r. 1582 i Myliusza z r. 1589 (por. mianowicie w tem ostatniem wydaniu ustęp na str. 518, w szpalcie 1-szej u dołu).

Dla tych wszystkich powodów sądzimy, że ostatnie wydanie *Opisu Polski*, które mógł kontrolować Kromer, przynajmniej pod względem językowym, było wydanie z r. 1578. I dlatego użyliśmy tego wydania do poniżej zamieszczonego przedruku. Wydania kolońskie Cholinusa z r. 1577 i 1578 są, jak już zaznaczyliśmy, zupełnie identyczne co do osnowy; różnią się zaś od siebie tylko formatem i krojem pisma drukarskiego. Wydanie z r. 1577 ma format 12-ski, liczy stronnic paginowanych 234 i niepaginowanych 12; tekst składany cały czcionkami „antiqua”. Wydanie z r. 1578 ma format quarto; liczy stronnic paginowanych 210 i niepaginowanych 10 a tekst składany trojakiemi czcionkami: w przedmowie bowiem użyte były czcionki „antiqua”, w tekście zaś *Opisu Polski* kursywa, a tylko w marginaliach „antiqua”. Trzymając się wydania z roku 1578, podajemy poniżej przybliżoną podobiznę karty tytułowej tego wydania; w podobiznie tej brak tylko jednego szczegółu, który pominęliśmy, bo jest zbyt mało znaczący, aby warto go było reprodukować za pomocą osobno wykonanej kliszy. Na karcie tytułowej pierwodruku mianowicie cytat z Psalmów w słowach: „Benedices coronae anni benignitatis tuae. Psal. 64” otoczony jest wieńcem w kształcie pierścienia, ozdobionego liśćmi i kwiatami; pierścień ten trzyma u góry ręka, wychylająca się z obłoków. Cały ten motyw dekoracyjny zajmuje około 12 cm. kw. powierzchni. Powtarzamy również za tekstem wydania z r. 1578 dokładnie wszystkie nazwiska z zachowaniem pierwotnej pisowni, stosując natomiast zasady poprawnej pisowni i interpunkcyj w przedruku całej reszty tekstu. Żadne z wydań kolońskich niema indeksu: podany na końcu niniejszego wydania indeks imienny został dorobiony przez wydawcę, który zachował w nim także

pisownię nazwisk pierwotną. Indeks rzeczowy wydał się podpisanemu zbędnym wobec tego, iż książka ma jasny podział, a streszczenia, umieszczone na brzegach kart, ułatwiają oryentowanie się w całości i wyszukiwanie szczegółów.

Kraków, w kwietniu 1901 r.

Dr. Wiktor Czermak.

P O L O N I A

Sive

DE SITV, POPVLIS,
MORIBVS, MAGISTRATI-
bus, & Republica regni Poloni-
ci libri duo.

*Authore Martino Cromero, Coadiutore,
ac designato Episcopo Varmienfi.*

ADIVNCTA EST SACERDOTIS

*cuiusdam Poloni, ad lectorem admonitio, de Silesiorum
nouis annalibus.*

Secunda æditio priore locupletior &
emendatior.

BENEDICES
CORONÆ ANNI
BENIGNITATIS
TVÆ. PSAL. 64

COLONIÆ.

Apud Maternum Cholinum.

ANNO M. D. LXXVIII.

Cum Gratia & Priuilegio Cæsareæ Maiestatis.

PRAEFATIO.

Martinus Cromerus candido lectori.

Ante complures annos, post editum opus id, quod de origine et rebus gestis Polonorum conscripsi, cum essem in aula et ministerio D. Sigismundi Augusti Regis, operae pretium me facturum esse existimavi, si de situ quoque et natura terrae Poloniae et de moribus, magistratibus atque omni re publica gentis aliquid conscriberem, quod quasi clavis foret ad annales illos nostrates facilius intelligendos. Et orsus quidem sum opus multis nominibus perdifficile; sed abstractus ab eo eiusdem Regis iussis ad obeundas subinde peregre legationes et in aula optimi Imperatoris Ferdinandi in septimum annum commoratus, intermisi ad finem quidem deductum, sed rude et impoliturum, nec satis fortassis exquisite conscriptum. Cum amicis tamen aliquot, quale tunc erat, communicavi. Quamvis autem postea plus a publicis functionibus otii nactus essem, non resumpsi tamen id in manus, sive taedio ac desidia quadam senili, sive aliis curis ac muneribus ecclesiasticis impeditus, cogitabamque id quasi abortivum foetum

intra domesticos parietes sepelire. Sed aliter Stanislaio Carncovio, Episcopo Wladislaviensi, viro non solum iuris prudentia, verum etiam elegantiore litteratura, theologia, pietate et omni virtute ornatissimo meique amantissimo, visum est. Nam ante annum tertium, cum Henricus Valesius (quem non sine praefatione honoris nomino), Francisci Francorum Regis filius, tunc Andegavensium dux, nunc autem post obitum Caroli fratris Rex Francorum, magno Ordinum Regni Polonici et annexarum ei provinciarum consensu liberisque suffragiis rex creatus esset et ad suscipiendum id regnum adveniret, suasit et persuasit mihi Carncovius (cuius ego iudicio plurimum tribuo), ut opus id ipsi offerrem, fore enim ei gratissimum et venienti ad oras et gentes sibi incognitas accommodatissimum, ut iam inde a primo quasi limine eas salutans pernosceret neque diutius apud eos populos, quibus praefuturus esset, in eorumque Republica peregrinaretur. Obsecundavi; resuscitavi opus abortivum, resumpsi in manus, recognovi, quoad brevitatis temporis, quo Rex adventabat, et negotia muneris mei ecclesiastici patiebantur; et cum ipse Regi obviam prodire commode non possem, obtulit ei munusculum meum ipse Carncovius, qui tunc eum in finibus Regni nomine universae Poloniae publice salutabat et faustum adventum ipsi gratulabatur. Ex illo autem exemplari castigatissimo descriptum est postea a nescio quo (nec scio, an a pluribus deinceps) opusculum, quod nactus Vechelus, typographus Francofurtensis, ut erat descriptum, ita excudit: nempe mendosissime, non solum propriis et vernaculis hominum, locorum et magistratuum nominibus ab imperito quopiam Polonicae linguae, sed etiam latinis verbis ab illiterato prorsus scriptore depravatis atque corruptis, ita ut a nemine intelligi, a me

vero vix agnosci posset. Praefatio tamen loquebatur quasi per coniecturam a me id conscriptum esse. Cuius ita excussi exemplum cum mihi fuisset exhibitum, puduit me magnopere, non tam meo, quam patriae meae nomine, cui tam mala opera navata esset et quo opere illustrari ea deberet, non sine infamia quasi traduceretur. Misertum est etiam eorum, qui id lecturi essent non sine iactura temporis et molestia et pro thesauro, ut est in proverbio, carbones reperturi; et cupiebant id Vechelus et aliquot alii typographi castigatius recudere. Proinde non existimavi mihi committendum esse, quin existimationi cum meae, tum patriae meae consulerem, ac tibi, optime lector, iuxta ac Materno Cholino, nostri studiosissimo, qui nostrarum lucubrationum non minimam partem hactenus excudit, gratificarer. Misi itaque eidem exemplar ita, ut tunc Regi oblatum est, castigatum. Admonendus autem mihi es, candide lector, ne requiras in tali opere puritatem et elegantiam sermonis latini, neque enim in eo ab usitatis vulgo verbis et nominibus vernaculis temere discedendum fuit, si non quasi per somnium, sed ὑπαρ, ut graeco verbo utar, id intelligendum deque eo conferendum est. Nonnulla quidem alia, sat scio, requires, nimirum de principe provincia Lithuania et Lithuanis, de Prussis etiam et Prussia, Ducali praesertim, itemque de Livonia, Volynia, Polessia et magna parte Podoliae, cuius metropolis est Kiovia, quae provinciae, cum quodam tempore (Livonia excepta) a Polonia fere abalienatae fuissent, quemadmodum suo loco a nobis memoratum est, nuper adeo post conscriptum hoc opus in ditionem Polonorum revenere. Requires et ea fortassis, quae proximis aliquot superioribus annis publice in comitiis Polonicis acta et constituta sunt; sed ea partim non huius sunt ope-

ris, partim huius quidem modo sunt, tunc autem non fuerunt, cum id nobis elaboraretur, vel certis de causis a me ommissa et aliis scriptoribus, qui exactius ea nosset et conscribere possent, relicta sunt. Supplere autem nunc ea, quae non iniuste desiderari possunt, aetas et munus mihi impositum prohibent. Non deerunt, spero, qui florentes annis et ingeniis, emunctioribus iudiciis et stylo elegantiori praediti, maiore cura ac diligentia non solum illa residua perquirent, persequentur et attexent, verum etiam haec nostra ornabunt. Tu, lector amice, quae dantur et qualia dantur, boni consules. Vale. Ex arce nostra Heilsbergensi, prid. Non. Januarii MDLXXVI.

Sacerdos amico lectori.

Cum opus hoc nonnemine postulante in publicum proditurum esset, obtulerunt se mihi gentis Silesiae annales cuiusdam, qui se Ligium (etymo nimirum linguae suae Germanicae) haberi vult e fabulosis campis Elysiis. Qui quamvis sedulo dissimulare studeat, quo animo scripserit et unde pleraque omnia compilarit, prodit tamen sese petulans eius malevolentia et maledicentia; non tam authorem autem huius operis et eius, quod est: De origine et rebus gestis Polonorum (quem suppresso nomine immerito nonnunquam perstringit), quam gentem Polonam omnem (cui se amicum esse simulat) et res gestas eius deprimere et insectari sibi proposuit. Et tamen homo modestus et integer contra alienas calumnias sese praemunit. Non est autem operae pretium hoc tempore eum refellere, quandoquidem ipse reprehendit modo nostratia nudis verbis aut citandis authoribus non gravissimis et in sua ipsorum gentisque suae causa non minus, quam nostrates ipse iudicat, suspectis neutiquam cohaerente sibi alicubi rerum serie. Commonefacere tamen te, optime lector, mihi visum est, ut cogites, quantam fidem habere debeas ei homini, qui, quem non raro citat Dlugossum, ne nominare quidem novit, tantum abest, ut legerit,

opusque illud De origine et rebus gestis Polonorum, quod sibi ad mordendum imprimis proposuit, Dlugossi epitomen esse dictat. Nec animadvertit, homo lepidus, alios quoque authores in eo citari et Dlugossum nonnunquam reprehendi et leniter refelli. Ad haec onerat is suspicionibus universe Polonicam historiam eo nomine, quod a Polonis et iis quidem sacerdotibus conscripta sit. Cur autem non iisdem de causis etiam Germanicae suspectae sint a Germanis, et ipsae conscriptae et fere a sacerdotibus et monachis? Quod nomen gregalibus istius pseudevangelicis longe abominabilius est: quasi vero non apud omnes populos peculiaris cura sacerdotum fuerit antiquitus conservare publicae litterarum monumenta et prode in publicum res gestas, et quasi non maxima fides semper eis habita sit; idonei scilicet iis rebus et actionibus sunt magis cooi, vel baculi, vel lenones aut certe medici, quorum ars fere omnis coniecturalis est, historiae scilicet inprimis consentanea. Nec sane a professione sua iste in erudendis et recensendis Lygiorum et Elysiorum suorum et nescio quorum non portentorum vel, ut ipsius verbis utar, terribilium nominum, quae ipse maiores suos appellat, originibus vel latum, quod aiunt, unguem discedit, non raro ex una aut altera littera coniecturas captans: qualia sunt, quod Suiones, Sidinos et Sitones Svevos vult esse, nimirum quia in his omnibus nominibus prima littera eadem est; Nortvedos item, quia duae mediae v et e, Misnios a Mysis, Lignicienses et Libussenses a Ligiis, Saxones a Sacis deducit; Livonas Lemovios propter primam itidem litteram, Silesios Elysios propter duas, quamvis interpolatas, esse autumat; Burios, Byrrias, Comicos, Brugos, Bituriges, Phryges simili ratione coniungit et, ne linguarum diversitas ei

obstet, Gotos, quos etiam cum his eiusdem stirpis esse censet, Gallica hoc est Heneta lingua loqui asserit, quasi non δις διὰ πρῶτων hae tres linguae inter se differant, si modo Heneti Poloni et Slavi sunt e Paphlagonia profecti, ut ipsi cum praecptoribus suis Melanchthone et Peucero videtur. Sic nempe ille in praebendis aegroti pharmacis butyrum pro buglossa, aconitum pro acoro fortassis administrat. Cur autem idem Germanos non a Carmanis (quae duo nomina non una aut altera, sed omnibus ferme litteris inter se congruunt) potius quam aliunde deducit? Cur autem mavult tam infirmas et incertas coniecturas, aut verius somnia sua, nulla Suedicae linguae aut cuiusquam de tribus illis etymologia adstipulante, sequi et excisa olim cum ipsis populis nomina ab orco revocare, quam oppidorum, locorum et populorum nomina non vetustissima eorumque etyma Polonis et Slavis, a quibus ipse non diffitetur loca illa habitata et culta esse, relinquere? Est hoc candoris eius, est eximiae scilicet erga gentem Polonam benevolentiae? Nemo sane vel mediocriter peritus linguae Polonicae non intelligit Polonica esse et Polonicas habere etymologias Svidniciam, Legniciam, Bregam, Glogoviam, Boleslaviam, Gorliciam, Odrum et pene innumera alia locorum vocabula, eo tempore indita, quo Poloni exstirpatis priscis illis istius maioribus eas oras tenere; Slesiam vero et Vratislaviam Boemica posterius usurpari coepta. Nec scio, an gentilitium ipsius nomen eiusdem notae sit, a gallo gallinaceo sumptum, nisi forte Polonicae originis eum pudet. Nos quidem eum invitum nobis non vindicabimus, ut olim decem Graeciae civitates de Homero contendisse memorantur; sit sane Suedus, vel Phryx, vel Elysius, vel Ligius, vel Stygius denique, dummodo Polonis Venedicam Sar-

maticamque originem ne invidet. Sed non est nobis propositum suavis et unguenta olentis hominis atque etiam ma (hoc est, valde) theologi ineptias refutare. Recte autem is et ordine fecit, quod religionem suam non dissimulavit et leges historiae videlicet non transilivit eademque opera optimum Caesarem Maximilianum, cui opus illud suum dedicavit, non idem secum sentientem, unacum domino patre et maioribus et liberis eius inclytis non semel impietatis condemnavit. Nimirum hoc sibi proposuit (ut et Sleidanus et personatus Carion et Magdeburgenses centutiatores et alii eiusdem farinae historici) historiae praetextu virus haereticum incautis obtrudere. Sed vellem, apertius is nobis explicasset, quemnam in praeclaro isto evangelio suo et verbo Dei ducem vel interpretem cum suis Ligiis et Elysiis sequatur; non Swencfeldium, opinor, civem suum, licet permultos is habeat sectatores in ea gente; confessionem Augustanam, ni fallor. Eam vero quamnam? Primaene, an mediarum, an ultimae editionis (quandoquidem eae diversae sunt) sive, ut eam Flacciani, an ut Interimistae et Melanchthoniani, an ut Calviniani probant? Omnes enim, quamvis admodum dissentientes inter se et pro haereticis se invicem damnantes, eam sibi vendicant. Authoris eius, opinor, et praeceptoris sui sensum caeteris anteponit pie et nemo rectius et sincerius leges interpretatur, quam qui eas condidit. Sed cum Melanchthon ante mortem suam et post mortem Lutheri aliter de praecipuis quibusdam dogmatibus senserit, quam antea senserat (quod in confesso est), quaeram ex isto, primosne sensus eius sequatur, an postremos? Hos nodos ubi solverit, tum demum fortassis patiemur nobis persuaderi nihil eum ne in historia quidem fingere, nihil odio vel gratia depravare.

nihil denique calumniari, quin etiam non indulgentem affectibus probabiliora secutum esse, ceterum leges historiae eum non transilisse, nullum honestum ordinem sauciare voluisse, Polonicae nationi amicum esse, ut credamus, ne ita quidem adduci poterimus. De eo vero, quod ea, quae mutili, ut ipse vult, Polonici historici omiserunt, ipse suppleverit (quae dumtaxat alicuius momenti sint), amplius deliberandum censebimus, quod si quid eius modi proferetur, admirabimur hominem e muscis elephantos facientem, laudabimus etiam acumen oculorum, qui Carpathum montem Maiori Poloniae proximum esse perspexerit. Sed non vacat ineptiis diutius immorari; satis est, lector candide, nos tibi qualem qualem gustum fidei, sinceritatis et integritatis annalium illorum, subdole aliena scripta factaque sugillantium et venena incautis instillantium, prae buisse. Vale.

POLONIAE

MARTINI CROMERI

LIBER PRIOR.

De situ Poloniae et gente Polona.

In iis libris, quos triginta de origine et rebus
gestis Polonorum conscripsimus, ostendimus Polonos
gentem esse Slavicam et Sarmaticam, quae quodam
tempore e Sarmatia progressa, transmissa Vistula flu-
mine, in iis Germaniae locis, quae prius Venedi et
Vandali tenuerant, consederit finesque domicilii et im-
perii sui versus occasum et septentrionem longe lateque
protulerit, ita ut a Sarmaticis montibus in septentrio-
nem quidem secundum utramque fere eius fluminis
ripam, in occasum vero secundum dorsum Hercinae
silvae, quo Boëmia clauditur, atque inde porro secun-
dum Albim fluvium ad eius ipsius atque adeo usque
ad Visurgis seu Veserae ostia et sinum Venedicum sive
Baltheum, quicquid terrarum est, eius gentis ditone
teneretur. Ac universe quidem eos populos Slavos seu
Slavinos sese dixisse, a finitimis vero cum Venedos seu
Vinidas, tum Vandalos, etiam eorum, qui prius eo loco

Polonorum
origo.

Poloniae
priusci fines.

Populorum
nomina.

Polonorum
nomen.

Poloniae
fines accisi
et prolati.

incoluerant, populorum nominibus appellatos esse; peculiariter vero eos, qui versus occasum Germanis erant viciniore, partim Sorabos, partim Obotritos, Lutitios sive Lutzitios, Vinulos, Ranos, Vilzos, Rugios, Vetabos, Retareos, Licicavicos, Heveldos, Vuloinos etiam quod nomen cum Polonorum nomine cognationem habet, dictos esse, quos omnes Slavicae nationis atque linguae fuisse et partim domesticis satraparum ac dum defectionibus et pactionibus, partim armis in finitimum Saxonum et Germanorum ditionem nomenque postea transiisse memoriae proditum est. Polonorum autem nomen vernaculum an commune fuerit horum omnium, an peculiare unius cuiusdam populi, et vetustumne an recentius, non liquet. Ante septingentos quidem annos nusquam in annalibus ullis externis id invenio, nec unum eius etymon memoratur, quemadmodum alibi ostendimus. Nonnulli enim a Lecho seu Lacho duce Polachos, quasi posteritatem Lachi, dictos esse, alii vero a campestri planicie, quam incolunt, vel a venationibus, quibus impensius delectantur, Polacos et Polanos, mutataque una littera Polonos et ab iis regionem Poloniam appellari volunt. Eius autem non iidem semper fines fuere. Nam Russiae permagnam partem cum Podolia subactam, et Prussiae nonnullam, et Polesensem tractum, barbaris lazigibus sive lazingis ademptum quodam tempore, Poloni suo adiecerunt imperio. Praeter illa autem dudum memoratorum a me populorum occidentalium detrimenta posteriori tempore Silesia fere omnis Polonis sese subduxit et Pomeraniae Cassubiaeque reliquae magna pars detracta est. Decesserat et Russia Podoliaeque pars magna et Volynia et Polesensis tractus, Culmensis quoque ac Dobrinum et Masovia fere. Sed hae provinciae his duobus, non am-

dius, saeculis recuperatae sunt; recuperata est etiam nonnulla pars Silesiae et Cassubiae Pomeraniaeque earum, quae nunc Prussiam continetur. Rursus tamen Lithuani, ecuris foedere et societate ipsorum Polonis Polessensem tractum fere omnem et Volyniam et magnam partem finitimam ei Russiae et Podoliae avorum nostrorum memoria, regibus vel faventibus vel conniventibus, ad eum revocarunt, quemadmodum suo loco exposuimus. Sed ii populi nuper adeo extremo regni Sigismundi Augusti tempore, cum hoc opus nos ad finem perduxissemus, relictis Lithuanis ultro in ius et ditionem Polonorum aequo foedere prorsus venerunt; quin et Lithuani ipsi exemplum secuti sese cum Polonis renovato et ampliato antiquo foedere coniunxere, instituta tamen sua et magistratus et iurisdictionem peculiarem retinere. Ceterum nos, quemadmodum illa superius recensita Poloniae detrimenta in hac descriptione praerivimus, ita modo commemoratas accessiones cuiusdam alius operi reservamus, aliis iam distenti studiis et occupationibus. Nec Livoniam attingimus, cuius vicinis principibus misere discerptae maxima pars ante pauculos annos in ditionem eiusdem regis venit. De Prussia quidem Ducalem exactius describemus; ceterum enim ea iustis armis repressa ac domita ex foedere maiestatem Regis Poloni a centum amplius annis committere agnoscat, neque linguam tamen neque instituta et leges Polonorum accepit, sed deletis pene prae-russis a Germanici sanguinis hominibus habitatur et regitur, ea parte excepta, quae finitima est Masoviae, quae a Polonis colitur antiquitus et Polonici fere iuris finitima fuit. Nec citerioris autem Pomeraniae partem eam, qua est oppidum Lemburgum et arx Bythovia, committentur, propterea quod ea beneficio regum superio-

Lithuani se
cum Polonia
coniunxere.

Quatenus
describitur
hic Polonia.

Prussia Du-
calis, Hist.
lib. 27.

Lembergum
et Bythovia.

Pomeraniae rum in ius ducum ulterioris Pomeraniae transiit. Quo
duces vasalli nomine sunt tamen et ipsi beneficiarii Regis Poloni
Regis Polo- iurantque ritu solenni in verba eius, quemadmodum et
niae.

Prussiae dux dux in Prussia et ante eum, nostra memoria creatum,
et Magistri Magistri cum primoribus Ordinis Crucigerorum seu
vasalli Polo- Teuthonicorum Sanctae Mariae militum, cum eius pro-
norum.

Valachia et provinciae dominarentur, iurabant. Valachiam quoque prae-
Hist. lib. 15. termitteremus, quae fuit et ipsa intra hos ducentos annos

in clientela regum Polonorum, sed suis legibus, sua lingua suisque ducibus utens, qui voievodae seu palatini dicuntur. Qui duo primum fuere, Transalpinensis et Moldavicus, quorum hic a nostratibus peculiariter Valachiae palatinus dicitur, ille vero Multanicus; verum exstitit postea tertius Bessarabicus ad pontum Euxinum diviso inter fratres principatu Moldavico. Ac Bessarabia quidem iam pridem subacta est a Turcis, reliquarum autem duarum palatini et ipsi iam dedititii sunt eiusdem gentis, patrum, avorum et proavorum nostrorum memoria in verba regum Polonorum, nonnunquam Ungaricorum quoque et ipsi iurare soliti.

Bessarabia.
Hist. lib. 8.

Valachia
in clientela
Polonorum

Poloniae si-
tus geogra-
phicus.

Longitudo.

Nunc igitur Polonia, quae quidem uno regno et iure continetur, quatenus a nobis describitur secundum longitudinem terrae habitabilis e sententia geographorum, et imprimis secundum deliniationem amici mei, Venceslai Grodecii, a tricesimo octavo gradu ad quinquagesimum secundum vel tertium (incerti sunt enim in illa solitudine Scythica fines eius) ab occasu aestivo versus ortum hibernum obliqua protenditur amplius quam per ducenta milliaria Polonica — quorum unumquodque quatuor Italica in se continet, tametsi Russica et Podolica sunt aliquanto longiora, — quin certis litterarum monumentis doceri potest Ociacoviam arcem

Milliaria Po-
lonica et
Russica.

ad ostium Boristhenis 54. gradu longitudinis sitam aliquando in ditione Polonorum regum fuisse.

Latitudo autem Poloniae, qua maxime orientalis est et qua occidentalis est, triginta plus minus milliariorum est. Et occidentalis quidem habet imam poli elevationem quinquaginta duorum, summam 54 graduum et 40 fere minutorum, orientalis vero summam quidem 51 ferme, imam autem graduum. Pocucensis tamen Russiae tractus a quadragesimo octavo incipit. Ceterum in medio qua latissime centum milliariis patet Polonia et cum in meridiem paululum recurvatur, tum in septentrionem magis ad mare Baltheum seu Venedicum et secundum extremam oram Masoviae dorso prominet, imam quidem poli elevationem habet in ora Scepusii quadraginta novem graduum, summam vero in litore maris et in Puscensi ora quinque ferme et quinquaginta, ita ut figura eius intensi arcus speciem prae se ferat, cuius nervus paululum reductus ad meridiem et occasum hybernium quadamtenus spectet, exterior vero curvatur in septentrionem et ortum aestivum obversa sit.

Quod si quis novas accessiones Polessiae et ei confinis Russiae, Volyniae, Podoliae et Livoniae Prusiamque Ducalem et Lithuaniam cum sua Samogitia et Russia Alba Moschis finitima (quae omnia iam uno regno continentur) annumeret, multo longius et latius versus orientem solem et septentrionem ea patebit. Ad Nieprum enim sitae sunt arces et oppida: Kiovia, Caniovia et Circassi ultra 54 gradum longitudinis. Prussiae vero Ducalis et Samogitiae latus septentrionale quinquagesimum sextum, finitimae autem Russiae Albae 57 gradum latitudinis attingit; porro continens his Livonia, quatenus cum duce Curoniensi sive Curlandico (qui partem eius nonnullam obtinet) Regis Po-

Latitudo
Poloniae.

Figura.

Poloniae
Regni ampli-
tudo.

Curoniensis
dux.

**Finitimi
Poloniae po-
puli.**

loni maiestatem agnoscit, 61 gradum excedit. Atque ita longitudo Regni Polonici a finibus Marchiae Brandenburgensis ad Nieprum ducta recta linea non minus 240 milliaria complectitur, si 15 milliaria uni gradui respondent; latitudo vero ab ora Pocucensi ad Pernaviam Livoniae ducenta plus minus. Cingitur autem Polonia, sicut eam nunc circumscribimus, ab occidente sole incipientibus Marchia Brandenburgensi et Pomerania ulteriore; a septentrione mari Venedico et Sarmatico, cuius adversa litora tenent Sueones sive Sueti; inde Prussia Ducali eique continente Lithuania in ortum aestivum fere vergente, hinc porro campestribus Seytharum sive Tartarorum solitudinibus prorsus orientalibus et flexa in Euronothum Bialogrodensi Turcarum ora; inde vero plane Australi Valachia sive Moldavia, deinceps Ungaria et in Africum et occasum hibernum obversa Silesia Bohemicae ditionis ad Marchiam pertinente. Et a Silesia quidem et Marchia et Pomerania ulteriore et Lithuania palustres densaeque silvae eam fere dirimunt, mare a Suetia, ab Ungaria vero silvestrium montium cacumina, itemque ab occidentali parte Moldaviae; nam a reliqua Moldavia, quae in ortum et ad Pontum vergit, Nester fluvius eam et finitimam ei Podoliam dividit. Idemque, nisi fallor, limes est eius ipsius Podoliae cum Bialogrodensi Turcarum ora, ut Nieper et Ponti Euxini sinus cum Tataris Ociacoviensibus, aut certe cum utrisque incertus is est, ut diximus, propter vastitatem et solitudinem; e qua solitudine pensitant tamen opiliones Turcici Regi Polono vectigal pascuorum nomine. Prussia vero Ducalis sic est implicata Regiae (hoc enim nomine a Ducali seiungenda est), difficulter ut queant distinguui; a Masovia silvae eam dirimunt.

Limites.

**Poloniae
partes et sa-
trapiae.**

Partes insigniores Poloniae sunt: Maior et Minor Polonia, Russia et Prussia Regia, Podolia, Masovia et Cuiavia, quae et ipsae deinde satrapiis vel, ut vulgo loquuntur; palatinatibus ac territoriis fere distinctae sunt. Maior Polonia, duas satrapias, nimirum Posnaniensem et Calissiensem, complexa, occidentalis est, Silesiam, Marchiam Pomeraniamque ulteriorem meridionali, occiduo et arctoo latere attingens; magis autem ad occidentem vergit Posnaniensis satrapia, Calissiensis contra ad ortum et septentrionem; qua parte sunt Paluci, Craina et Cassubia, tractus terrae non contemnendi. Minor Polonia orientalis est, Cracoviensi, Sandomiriensi et, quae huius pars quondam fuit, Lublinensi satrapiis definita, hoc ipso ordine, quo nunc sunt enumeratae, versus aquilonem et ortum aestivum sitis; quae a septentrione Masoviae et Polessensi tractui, qui dudum Lithuanicae ditionis erat, ab ortu Russiae, a meridie vero Ungariae et Silesiae finitima est. Sunt autem satrapiae Cracoviensis partes: tractus Sciricius et Submontanus, uterque Scephusio et Ungariae finitimus. Ac Sciricius quidem ad occidentem vergens Cracoviae vicinior est, Submontanus vero Russiae et Sandomiriensi satrapiae iungitur; Lublinensis item satrapiae pars est Polesse reliquum, quod a Lithuanis detractum non fuit, utrunque a silvis ita dictum verius, quam Podlasse dialecto Russica, quasi Poloniae finitimum, nisi quis forte Podlasse Polonis subiectum interpretari malit. Silesiae pars ea, quae adhuc est Polonicae ditionis, sic implicata est Cracoviensi satrapiae, ut ab ea magna ex parte ambiatur. Satrapiam ea nullam habet, sed in Cracoviensi fere censetur; habet autem tria territoria: Osvencimense, Zatoriense et Severiense, quorum duo priora superiori tempore suos habuerunt duces, nunc

Maior Polonia. Posnaniensis et Calissiensis satrapiae.

Paluci. Craina. Cassubia. Minor Polonia. Cracoviensis, Sandomiriensis et Lublinensis satrapiae.

Sciricius et Submontanus.

Polesse seu Podlasche.

Silesia.

praefecturae regiae sunt; Severiense est in ditione Episcopi Cracoviensis. Meridionale et occidentale latus eius ipsius Silesiae, caetera tenet Silesia Boemicae ditionis, nempe Cessinensis et huius pars quondam Pelcinensis, Ratiboriensis item et Opoliensis Principatus sive Ducatus, ut vocant; ab ortu vero hiberno Scepusiensem tractum vix et modice ea attingit. Est autem Scepusium non exiguus terrae tractus, olim, cum Polonici iuris esset, ad Ungaricum traductus, de quo alibi suis locis attigimus. Deinde vero nonnulla pars eius cum tredecim oppidis et arce Liblio sive Lubovlia rursus Polono Regi certo pacto ab Ungaricis regibus addicta est, atque etiam nunc ab eius praefecto et eius nomine administratur, Cracoviensi satrapiae tractuique Sciricio versus meridiem adiacens. Inter Minorem vero et Maiorem Poloniam, primarias totius Poloniae partes, intermediae sunt satrapiae: Siradiensis, Lenciciensis et Ravensis, nullum commune nomen habentes, quarum prima ad meridiem et Silesiam, Lenciciensis et Ravensis ad septentrionem vergunt Masoviamque attingunt; harum autem occidentalior est Lenciciensis. Nonnunquam eae tres unacum Cuiavia, imo et Masovia, Maiori Poloniae, sicut Russia et Podolia Minori, accensentur. Cuiavia vero ab ortu Masoviae et Ravensi satrapiae, a meridie Lenciciensi et Calissiensi iungitur; continet autem in se duas satrapias, Brestensem, quae magis ad ortum et meridiem vergit, atque Inowladislaviensem sive Iuniwladislaviensem, quae magis est occidua et septentrionalis, cuius non exigua pars est Dobrinum ultra Vistulam, ab oppido sic dictum, latere orientali confine Masoviae, septentrionali vero Prussiae. Masovia quoque eodem latere Prussiam, orientali Lithuaniam et Polessensem tractum et versus ortum hibernum Polo-

Scepusium.

Hist. Mb. 5
et 17.

Siradiensis,
Lenciciensis
et Ravensis
satrapiae.

Maioris et
Minoris Po-
loniae appella-
tione quae
contineantur.

Cuiavia.

Brestensis et
Inowladislavi-
ensis satrapiae.

Dobrinum.

Masovia.

niam Minorem eiusque satrapiam Sandomiriensem, meridionali vero Ravensem attingit; duabus satrapiis distincta, Plocensi nimirum, quae occidentalis est, et ea, quae peculiariter Masoviae nomen retinet, propterea quod diutius ducum suorum (de Polonorum principum stirpe oriundorum) dominatu segregata, postrema omnium nostra memoria defecta ducibus ex pactis et iure feudi, ut vocant, Poloniae redintegrata est, quae quidem orientalis est. Ravensis quoque satrapia quondam pars Masoviae fuit suosque duces habuit, sicut et Plocensis et pleraeque omnes. Prussia Regia praeter meridionale latus, quod iam est expositum, ab occasu ulteriorem Pomeraniam confinem habet, a septentrione sinu Baltheo seu Venedico sive Codano, ab ortu Prussia Ducali cingitur. Tribus autem satrapiis distincta est: Culmensi, Marieburgensi et Pomeranica, quarum haec occidentalis est, reliquae duae Vistula flumine ab illa diremptae, orientales; ex his autem Culmensis ad meridiem spectat, Marieburgensis vero ad septentrionem. Varmia et ipsa pars est Prussiae Regiae, ad aquilonem seu Euroaquilonem vergens, Ducali fere undique cincta et ab ea quodam tempore maiorem in modum accisa, Marieburgensem quoque satrapiam contingit, nec in ulla satrapia censetur, subiecta Episcopo suo et sacro ecclesiae eius collegio, Regis Poloni maiestatem agnoscen-
tibus. Michaloviense autem territorium est in satrapia Culmensi Masoviae ac Dobrino finitimum, olim pars Masoviae. Ducalis Prussiae (ut eam quoque, quo magis perspicua sit haec Poloniae descriptio, hic obiter attingamus) praeter Regiam Prussiam limes est: a septentrione mare Sarmaticum cum lacu Curoniensi et ora Livoniae, ab ortu Samogitia caeteraque Lithuania, a meridie vero Masovia; satrapiam ea nullam habet,

Plocensis et
Masoviae
satrapiae.

Prussia
Regia.

Culmensi.
Mariebur-
gensis et Pomeranicae sa-
trapiae.

Varmia.

Michalovien-
sis tractus.
Prussia Du-
calis.

Prussiae vetus divisio. praefecturas permultas. Olim Prussia, priusquam sub iugum Christi missa est, alios fines habuit et aliter divisa fuit; fuit autem ea decem regionibus, sive tractibus descripta, videlicet: Pomesaniensi, in quo est Marienburgum, Christiburgum, Quizinum sive Marieverderum; Pogesaniensi, in quo est Elbinga et Hollandia; Erminio sive Varmiensi, qui retinet etiam nunc in lingua Germanica vetus nomen et Ermeland vocatur; Natangino, ubi est Balga, Brandenburgum, Cruciburgum; Sambiensi, in quo sunt Montes Regiae sive Koenigsberga et Lochstete; Nadravensi, quo Tapelawca, Insterburgum et Vonsdorfia continentur; Salavensi, in quo est Ragneta et Labia; Sudino, qui et ipse nomen suum retinet et ad aquilonem ortumque aestivum inter utrumque Habum et mare longe praeminet; Bartheno, quo Rastenburgum, Barthesteinum et Resla sive Reselia continentur; et Salindo, qui nescio an is sit, in quo Galindas populos ponit Ptolemaeus. In his Sudinus tractus fuit primarius, opibus et viribus maxime polens, ita ut ad sex millia equitum, peditum etiam ingentem numerum conficeret; caeterorum quilibet minimum ter mille equites, peditum vero decem millia conficere potuit, si vera sunt ea, quae nos in vetusto quodam libro Germanica lingua scripto legimus. Ceterum Culmensis tractus et Pomerania Poloniae non Prussiae partes fuere; sed nos caetera prosequamur.

Russia Regia sive Rubra. Russia, quam Rubram nonnulli vocant, latere occidentali Minori Poloniae iungitur, a septentrione Russiam Albam et Volyniam habet, ab austro Ungariam eiusque populum Ceculos, et nonnullam Moldaviae partem attingit eo tractu terrae, qui Pocuce appellatur; nam caetera Moldavia sive Valachia, qua Podoliae quoque iungitur, magis est orientalis Russiae. Continet Russia

duas satrapias, nempe Belsensem, quae ad Volyniam et Lithuaniam vergit, et eam, quae peculiariter Russica et Leopoliensis dicitur, australem magis et orientalem, nisi quod Chelmensis tractus eius non exiguus ad septentrionem, etiam ultra Belsensem prominet et Polesiae finitimus est; reliquum autem orientale latus eiusdem Russiae ac totius Polonici regni claudit Podolia, ab aquilone et Euro Albae Russiae, a caetero ortu vastis campis Tataricis atque Turcicis, ut diximus, a meridie vero Moldaviae continens totaque una satrapia censetur, quam Podolicam vocant. Olim Podolia et Russia tam ea, quae nunc Poloniae pars est, quam ea, quae est in ditione Lithuanorum et Moschorum, suos habuit duces, quemadmodum luculentius ostendimus in historia, quorum stirps cum late propagata esset, partim ipsa sese intestinis dissidiis atque civilibus bellis confecit, partim a Polowciis, qui Goti fuisse videntur, ac Tataris exstirpata, partim Polonorum et Lithuanorum adiuncta est imperio, partim in nomen et ius de se ortorum Moschorum transiit. Exstant etiam nunc permulti, ducale nomen, sed plerique nudum prope modum et inane retinentes; inter Polonos vero nulla ducum superest memoria.

Podolia.

Russi duces.
Hist. Pol.
lib. 3.Polowcii.
Goti.

Hi nunc sunt Poloniae, quatenus hic eam descripsimus, fines, hae partes. Est autem regio tota fere plana et aprica, maxime qua ad occidentem solem et septentrionem vergit et quae penitus orientalis est Podolia, ac vel nomine ipso declivitatem prae se fert vicinorum Moldaviae, Russiae et Ungariae montanorum intuitu. Minor Polonia itidem atque Russia, quo propius accedit ad fines Ungariae, hoc magis montana est et silvestris; quo longius autem inde recedit, eo lenius declivis est magisque culta et meliore gleba; tametsi in medi-

Solum Polonicum quale.

Podolia unde dicta.

Montes Poloniae.

tullio quoque Sendomiriensis satrapia aliqua ex parte leniter montosa seu verius clivosa est. Prussia pleraque omnis, excepta Marieburgensi satrapia, qua ad Habum et mare vergit, collibus molliter et ad fertilitatem amoenitatemque commode distincta est; itemque pars nonnulla Cuiaviae. Montes Sarmatici, qui Poloniam et Russiam ab Ungaria dirimunt, ardui et silvestres, non ignoti sunt etiam veteribus geographis et historicis; et in his celebris est imprimis Carpathus, quem nos Crempacum, ni fallor, vocamus; alii Biesciadi, Modra, Turza, Vapienna vernacula lingua appellari, externis ignoti sunt. In meditullio vero Minoris Poloniae Lysecius est, quasi tu dicas calvum sive calvastrum, in quo monasterium est Sancti Crucis nomine lignoque celebre, et Vavelus, arce Cracoviensi, quam suo ipsius nomine nobilior, et ia, in quo situm est Cienstochoviense monasterium, quem Clarum latine monachi, ni fallor, incolae appellavere.

Ubertas.

Silvestris sane fuit superioribus temporibus pleraque omnis Polonia, ex eone autem tempore, ex quo habitari coepit, an postea pestium bellorumque incommodis eo redacta, non liquet; sed Sigismundi Senioris filiique eius Sigismundi Augusti, optimorum et mitissimorum sapientiumque Regum studio diuturnam pacem nacta, nunc ubique diligenter excolitur, frugum leguminumque ferax et pratis abundans. Nec tamen deest etiam nunc silvarum copia, neque enim eae penitus exciduntur et extirpantur, partim propter pascua et mellificia, partim propter aedificiorum materiam et ligna mitigando frigori utilia ac necessaria, partim etiam propter saxosi vel arenosi soli sterilitatem. Sunt autem silvae pleraeque piceae, quernae, faginae et abiegnae; ac piceae quidem fere in planis et arenosis locis, abiegnae et faginae in montanis, quernae in utrisque, sed uberiore gleba praeditis;

Silvae.

multae sunt etiam in planis iuxta ac montanis locis mixtim omni genere arborum refertae et pascuis opimae. Ex his abietes, tiliae, piceae, quercus apum alveariis gravae fiunt materiamque aedificiis navium ac domorum, malis, tabulis et vasis aptam, ut et taxi et terebinthi, suppeditant. Quercus et fagi etiam pastum uberem porcis ferisque praebent; omnes autem focorum et fornacum furnorumque ignibus alimenta subministrant. Tanta est enim vis frigoris in his regionibus interdum, ut radicitus arescant arbores et aqua ex editiori loco effusa, priusquam terram contigerit, in glaciem concresecat; lacus quidem et paludes et flumina duobus tribusve mensibus hibernis, nonnunquam autem vel in quintum ac sextum usque glacie concreta, non modo peditibus, verum etiam equitibus et curribus ac plaustris, quamvis oneratis, multis simul longo spatio pervia et segura praebent itinera. Equidem quodam tempore ultima die mensis Martii Vistulam in Masovia per firmam adhuc glaciem cum curru et quadrigis et aliquot equitum comitatu transivi; hac etiam praeterita hieme in Prussia glacialis piscatio in lacubus post initium Novembris coepta duravit per totum Martium, gelu autem per totum Aprilem.

Frigoris et
gelu vis.

In tanta autem coeli intemperie pomaria tamen sunt non infrequentia et fructuosa, ad Vistulam praesertim et in suburbanis Cracoviensibus, Sandomiriensibus, Varsaviensibus, Torunensibus, Gdanensibus, Elbingensibus item, Fraumburgensibus, Veliscensibus et Bochnensibus, licet remotioribus a Vistula, totoque tractu submontano atque Scirciensi. In quibus pirorum, malorum, prunorum, persicorum, cerasorum et nucum bonitas et varietas certat cum Ungaricis et Italicis. Sunt et vites, quarum unae in Minore Polonia esui

Pomaria.

Vineae.

quidem non insuaves sunt, praesertim si aestas et autumnus temperiem suam servant, sed vinum inde expressum acerbius, ubi defecatum est, aliquanto suavius et copiosius exprimitur apud Crosnam Silesiae in finibus Maioris Poloniae. Apud Toruniam quoque in Prussia vineae coli coepere non infeliciter, ut audio. Neque negat solum Polonicum castaneas, mora, cotonea, ficus, amigdalas, pepones, melopepones, herbas et flores omnis generis et alias hortenses Italiae delicias et palatinariumque laenocinia, si adhibeatur culturae diligentior et a gelu custodia.

Metalla.

Nec metalla fossiliaque desunt in montanis: plumbi quidem intermixto argento apud Ilcussum, Slawcoviam, Chranoviam et Novagoram, oppida satrapiae Cracoviensis et in finibus Silesiae; argenti vivi apud Tustanum in Russia; aeris et lazurii et plumbi item apud Chencinos; ferri plurimis in locis silvestribus; nitri

Salinae.

apud Visliciam et alibi; salis apud Bochnam et Veliscam in satrapia Cracoviensi, et apud Haliciam, Colomeiam, Solum (quod quidem a sale nomen habet) et aliis compluribus in locis Russiae. Ac in Russia quidem id ex aqua ex profundis puteis hausta decoquitur et partim in modum farinae vel nivis minutum relinquitur, partim in frustula conformatur; in tractu vero Cracoviensi partim lapidea duritie solidum, instar ingentium saxorum et rupium, in subterraneis specubus, alte lateque excavatis, et villas, templa oppidaque superaedificata sustentantibus, ferro excinditur comminutumque deinde et mola tritum ad usus hominum accommodatur, partim et ipsum ex aqua iniectis lapidei salis frustulis et quisquilliis, quae secantibus id abraduntur, decoquitur. Color lapidei in massa lividus est fere ac luto respersus; candidum et in modum cristalli pellucidum rarius est.

Tritum candet aliud alio magis, coctum vero despumatis sordibus candidissimum redditur, nivi non dissimile. Fertur in salinis Bochnensibus reperiri quiddam pici concretæ simile, quod vocant carbunculum, quod tritum et epotum solvat alvum. Ibidem exaudiuntur nonnunquam canum, gallorum et aliorum animalium assimilatae voces in profundissimis specubus, idque mali et incommodi alicuius imminentis portentum vulgo habetur. In Maiore quoque Polonia apud Pincum salinae sunt, verum tenuiores. Sunt etiam in confinio Osvencimensis territorii et Scepusii aquae salsae, unde salem coctum vidimus Regi exhibitum; salinae tamen nullae sunt. Porro in desertis Podoliae et Boristheni vicinis locis lacus est, cuius aqua sereno et ardente sole in solidum salem concrevit, ita ut homines cum iumentis et curribus in eo, tamquam in glacie, versentur sectumque in frusta arbitrato suo avehant; quam primum autem pluit, solvitur illa glacies non sine periculo insistentium. Apud Biezzum vero sive Beciam, oppidum in submontana regione, vitreolum effodi ac in viridem lapideamque duritiem decoqui nuper coepit: coppervasser, hoc est aeris aquam Germani et nostrates item appellant; antiquitus autem id conficitur ad aeris metalla in Scepusio. Marmor quoque et alabaster quibusdam locis effodiuntur. Est in Maiore Polonia prope Sremum oppidum collis, ubi (res incredibilis, sed a multis confirmatur) ollae, amphorae, cacabi et aliarum figurarum vasa fictilia sponte nascuntur et sub terra effodiuntur mollia, in aërem autem prolata durescunt; vidi unum atque alterum, quod inde erutum esse dicebatur, rude nec satis bene conformatum. Porro in mari Sarmatico Prussiam alluente colligitur succinum (ambram etiam externi vocant), quod fluctibus

Lacus salis
in Podolia.

Vitreolum.

Ollae sponte
nascentes.

Succinum.

appulsum ad litora homines nudi obviam euntes parvis retibus excipiunt et extrahunt; molle primum, sed mox in aëre durescit tornoque ac scalpro varie conformatur. In lacubus quoque nonnullis a mari remotioribus id reperitur, ut in Pissia Episcopae Varmiensis, modicum tamen; quin et in editioribus locis fossa altius humo fertur inveniri. Spumane maris concreta id fit, an succus et guma arboris, an quippiam aliud, non est huius loci disputare. Est sane leve et pellucidum estque fulvum et candidum; candido maius pretium. Ferunt, si incendatur, odore eius venenata necari. Visuntur in nonnullis frustulis formicae, muscae, culices et alia insecta, non arte, sed vel opificio naturae, vel fortuitis casibus inclusa.

Aquis irrigua est pleraque omnis Polonia, sed
Fluvii. fluvios navigabiles non multos habet. Praecipui sunt: Vistula, Donaiecius, Sanus, Vieper, quasi quis dicat porcum, Varta, Notessius, Nester, Prutus, Bugus, Bohus sive Bogus, Pripetius, Narva, Drevancia; nam Odra,
Odra. in confinio Moraviae et Silesiae existens et per hanc secundum Poloniae limitem perque Marchiam ac Pomeraniam ulteriorem permeans, infra Scecinum in Venedicum sinum decurrit; olim intra fines Poloniae tum oriebatur, tum decurrebat. Nieper, Russiam Albam eique confinem Podoliam alluens, longo tractu in pontum Euxinum apud Ociacoviam, munitionem Tataricam, sese exonerat, ortus in Moschovia. Boristhenes is est veteribus Graecis et Latinis, omnium scriptorum consensu praeter Bernardum Vapovium, qui similitudine nominis,
Beresina. ut credibile est, adductus, Boristhenem vult esse Beresinam, qui in Nieprum ab aestivo occasu influit, minor eo et ignobilior. Vistula in Cessinensi ora e Sarmaticis montibus exoriens, versus aestivum occasum et septen-

trionem primum, mox versus orientem aliquantisper, deinde a Sandomiria versus septentrionem rursus per Minorem Poloniam decurrit, a Varsavia vero rursus ad occasum aequinoctialem et mox aestivum flexus Masoviam interluit Dobrinumque a reliqua Cuiavia dirimit. Ubi autem Prussiae fines attingit, in septentrionem reflexus, deinceps mediam eam dividit; supra Marieburgum autem in duos alveos praealtis aggeribus obiectis sectus insulam insignem et fertilem, quam Zulavam Maiorem vocant nostri, efficit et nomen amittit. Ac sinister quidem alveus, qui maior est, Leniwca, dexter vero Nogatus vocatur, quorum hic in Habum lacum tribus ostiis, ille vero duobus partim in eundem Habum, partim in mare infra Gdanum sese exonerat, longitudinis quidem gradu 41, latitudinis vero 54. Fontes autem Vistulae sunt longitudinis itidem 41 gradu, latitudinis 49, minuta 20. Fluens autem amplius centum miliarium Polonicorum spatio Vistula: Solam, Premsam, Scavam, Donaiecium, Vislocam, Ropa auctam, Nidam, Sanum, Vieprum, Pilciam receptis Drevincia et Volboria, Bsuram, Narvam cum Bugo, Drevanciam, Berdam, Ossam et Motlaviam, minora flumina, excipit; et Osvencimum, Zatoriam, Cracoviam, Cazimiriam, Sandomiriam, Varsaviam, Ploscum, Vladislaviam, Toruniam, Culmam, Grudentum, Quizinum, Novum, Gnevum sive Mevam, Marieburgum, Dersaviam et Gdanum, urbes et oppida non ignobilia, praeterfluit. Arces item: Lipoveciam, Napolomice, Corcinum, Zavichostum, Cervenscum, Monasterium, Zacrocimum, Vissegradum, Sochacioviam, Dobrinum, Bobrownicos, Racionzum, Sluzoviam, Dyboviam, Niessoviam, Starigradum sive Althausum et Svece et adhaerentes eis vicos alluit. Donaiecius (quod Donaiecius, nomen parvum Danubium significat) ex eisdem Sarma-

Flumina
Vistulam in-
fluentia.

Urbes, oppi-
da et arces
ad Vistulam
sitae.

- ticus iugis non longe a Vistulae fontibus, paulo orientior exortus, per Scepusium et Submontanum tractum decurrit Sorstenumque et Mussinam et Melstinum arces
- Poprutus.** et Sandeciam oppidum, ubi Popruto augetur, praeterlapsus, non longe ab Opatovecio vico Vistulae miscetur.
- Sanus.** Sanus e Biesciadis iugis longitudinis gradu 44, latitudinis 48, minuta 30 nascens et versus septentrionem et occasum aestivum profluens, posteaquam Liescum, Sobenum, Sanocum, Brozoviam, Praemisliam, Radimnum, Iaroslaviam, Lezeiscum, Russiae arces et oppida, praetergressus est, Vislocumque alium a Visloca et viarum minores fluvios in se recepit, apud Sendomiriam oppidum longitudinis gradu 44 fere, latitudinis
- Varta.** 50, minuta 30 Vistulam et ipse subit. Varta apud Cromoloviam satrapiae Cracoviensis oppidum orta longitudinis gradu 40, minuta 50, latitudinis gradu 50, min. 30, per Siradiensem satrapiam et Maiorem Poloniam versus occasum aestivum fere decurrit: Olstinum, Censtochoviam, Mestoviam, Siradium, Vartam, Vneoviam, Colum, Coninum, Pysdros, Sremum, Curnicum, Posnaniam urbem, Obornicos, Stobniciam, Wroncos, Siracoviam, Mezichodum, oppida et vicos cum adiunctis arcibus, et Landisbergam veteris Marchiae praeterfluens Nyrumque, Wresniam, Velinam, Prosniam, Obram et Notessium minores fluvios excipiens et apud Costrinum oppidum in Odram e Silesia occurrentem influit longitudinis gradu 37, latitudinis 52, min. 50.
- Notessius.** Notessius vero apud Crusviciam Cuiaviae oppidum e Goplo lacu existens et ipse per Maiorem Poloniam versus occasum hibernum means, Pacossum ambit, Labissinum, Naclum, Pilam, Usce Drenumque arces et oppida praeterlabitur.
- Nester sive Tyras.** Nester, quem Tyram veteribus vocari volunt, in Russia e Sarmaticis iugis non longe a Tybisci et Sani

fontibus ortus, initio versus aquilonem profuit, deinde ad ortum conversus Bistriciam, Lipam, Seretum Russicum, alium a Valachico, Sbrucium, Smotricium, Usciam et Moraquam, ignobiliora flumina, absorbet et Zidacioviam, Haliciam, Cessibiosos, Cervonum, Chocimum Valachiae et alia quaedam oppida praeterlapsus, infra Pouce Podoliam a Valachia longo spatio dividit; ad extremum deflexo nonnihil in meridiem alveo super Bialogrodum, urbem Scythicam sive Turcicam, quae et Moncastrum dicitur, in Pontum Euxinum sive continentem ei Obidovum lacum influit longitudinis gradu 53, latitudinis 47, minuta 30.

Bugus in Russia et ipse non longe ab Olesco oppido, longitudinis gradu 46, latitudinis 49 exoriens et primum in occasum, mox in septentrionem, secundum occidentale latus Volyniae tendens, postremo ad occasum reflexus, ubi Polessensem tractum (receptis Rata et Muchavecio fluviis) emensus est et Buscum, Grodecum, Grodlum, Lubomliam Russica, Bresteque, Ianoviam, Drohicinum Polessensia, et Cameneciam Masoviticam oppida praetergressus est, apud Serocium vicum longitudinis gradu 43, latitudinis 52, minuta 40 Narvae, a septentrione et ortu aestivo e Lithuania profuente, aegre miscetur, nigrorem suum retinens aliquamdiu; nec multo inferius victor Narva apud Novidworum oppidum Vistulam subit. Est autem peculiaris Narvae natura, sicut et Dlugossus annotavit, quod non fert venenosa animalia, usque adeo, ut serpentes, qui navibus Bugo delatis adhaeserint, edito sibilo refugiant, cum primum aquam eius fluminis attigerint.

Bugus.

Narva venenosis carens.

Pripetius in Chelmensi tractu e palude non longe a Lubomlia existens longitudinis gradu 47, latitudinis 50 praeter occiduum et septentrionale latus Volyniae

Pripetius.

diversus a Bugo per Russiam Albam longo spatio versus orientem solem progreditur et cum nonnullis aliis, tum Styro, Turo, Slucio, Svislocio grandibus fluviis auctus, Nieprum sive Boristhenem supra Kioviam subit longitudinis gradu 51, latitudinis 53 fere.

Bogus. Bohus autem sive Bogus, e palude ortus in finibus Podoliae longitudinis gradu 49, latitudinis 49 minuta 30, itidem per Russiam Albam meridionalior longo terrarum tractu ad ortum tendit; ad extremum deflexo in meridiem cursu et ipse in Boristhenem non longe ab ostiis eius longitudinis gradu 55, latitudinis 48 sese exonerat.—

Prutus. Prutus e iugo montium Sarmaticorum longitudinis gradu 46 minuta 50, latitudinis 47 minuta 30 versus aquilonem in Pocuce delapsus et Colomeiam Sniatinumque praeterlapsus, inde per Valachiam sive Moldaviam, primum orientalis, deinde australis versus Bulgariam in Danubium decurrit, longitudinis gradu 52, latitudinis 45 fere.

Passaria. In Prussia vero Alla sive Alna et Passaria, non longis inter se spatiis orti, versus septentrionem fluunt et Passaria quidem infra Olstinecium sive Hochsteinum (ut vocant Germani), ducale oppidum existens, Morango, Libstada, Brunsberga et Helgebeila oppidis praeteritis, Habum lacum subit long. gradu 42 min. 30, latitud. 54;

Alla. Alla vero supra Allesteinum, S. Collegii Varmiensis arcem et oppidum, cui etiam nomen dedit, oriens, praeteritis: Vartemberga, Gutestadia, Heilsberga sive Allesberga Varmiensibus, et Barthesteino, Sipelbeino, Fridelandia, Allemburgo, ducalibus oppidis, apud Velam

Praegola. Praegolae, ab ortu hiberno per Ducalem Prussiam decurrenti, miscetur et cum eo infra Koenixbergam, hoc est Regium Montem urbem, longitud. grad. 43, latitud. 54

Drevantia. Habo lacu recipitur. Drevantia vero non ita longo ab

iis intervallo oriens diversoque meatu versus austrum fluens, supra Toruniam a Vistula excipitur. Atque haec de fluminibus nunc sufficiant.

Lacubus piscosis inprimis abundat Prussia. In his nominatissimus est Habus, cuius modo mentionem fecimus, quem etiam recens mare vulgo vocant. Ad quindecim milliaria in longitudinem inter Gdanum et Regium Montem urbes secundum mare patens et ab eo angusta insula, quae Neringa appellatur, disiunctus, in latitudinem vero duo milliaria plus minus, ac Elbingam quidem urbem non longo spatio adspicit eique portum efficit eiusdem nominis flumine navigabili influente; Tolkemitam vero, Fraumbergam (cui basilica Varmiensis in modum arcis munita impendet), Balgam, Brandeburgum et Fisshausum oppida et arces alluit receptisque, ut dixi, Vistula et Praegola et aliis minoribus fluminibus, apud Lochstete arcem mari miscetur. Hoc aliquanto amplior lacus alter est eodem nomine, cognomento Curoniensis in Prussia Ducali, in quo sunt ostia Nemenis fluvii (Memelam vocant Germani) per Lithuaniam defluentis. Inter hos duos Habos et mare peninsula est, quae et ipsa Neringa, sed Curoniensis appellatur, arces et oppida continens. Secundum hos est Drusnus sive Drausenus lacus in Marieburgensi satrapia, unde Elbinga flumen profluit; Partecinus, Lubnus, Reusina et Viecininus in Culmensi, in Pomeranica vero Stvorzonagaci, quasi quis stratum vel factum aggerem dicat, inter Choiniciam, Slochoviam ac Tucholiam oppida, septem milliarium spatio longus, quinque latus, unde Berda fluvius profluens, per Crempscum, Lubnum et Charsicovum, minores lacus, in Vistulam influit infra Bydgostiam. Nec ignobiliores his sunt Usdice, Lubscus et Ossiecinus in eodem tractu; alii minores.

Lacus Habus.

Neringa insula.

Habus Curoniensis.

Elbinga flumen.

- Varmiensi lacus.** Sunt et in Varmiensi ditione non pauci, praecipui vero Dadaius, Zainus, Vadangus, Pissia, Blanke, quasi Albus, Sinser, Lingenaus, Lemanglus, Ellingus, Plaucicus, Vulpingus, Clebergus, Cosnicus, Obelus, Marangus et alii complures. Sunt et in Ducali Prussia multi et grandes, quos ommittimus. Habet et Maior Polonia et Cuiavia nonnullos piscososque, in quibus Goplus princeps est, quinque milliaria patens in longum, semis in latum; secundum hunc sunt: Blendnus, Povizus, Slesinus, Sannus, Piednicia, Niezamyslus, Voniesca, Lomunice, Pcievus, Lubstovus, Dravuseus, Noblun, Tulangus, Ielen et Lednicia, in cuius insula Gnesnensis basilica initio condita fuisse, indeque propter difficilem aditum in eum, in quo nunc est, locum translata esse putatur, quemadmodum Dlugossus memorat. In Cuiavia vero Tur, Lanscus, Bielscus, Lubotinus, Orlie, Berdovus, Borimovus, Crevianta et in Dobrinensi tractu: Gorznus, Mocovus et Scampsus, minores aliquanto superioribus.
- Piscinae.** Pro lacubus Minor Polonia, Silesia, Prussia ac Podolia piscinas habent arte manumque factas, permultas et grandes; non carent tamen et lacubus Lublinensis maxime et Chelmensis tractus. E quibus Biale, hoc est Albus, per antiphrasim sic dictus, praetereundus non est, cuius aqua Aprili et Maio mensibus fuscis reddit lavantes, pisces autem pinguissimos profert, qui brasmi, a nostratibus autem clescii vocantur. Est et in Belsensi lacus Crinice, non amplus, verum profundus, de quo illud memorabile annotavit item Dlugossus, quod certis temporibus altero vel tertio quoque anno cum mugitu fluctus attollens exhauritur prope ad fundum usque aquis vicini montis cavernas subeuntibus atque ibi tunc facile praehenduntur pisces in aqua vadabili; post dies aliquot ea refuit. In caeteris lacubus
- Biale lacus.**
- Crinice.**

atque etiam in maioribus piscinis et fluminibus hiberno tempore commodiores fere sunt piscationes, quam aestate, pertusa certis intervallis glacie retique per maius foramen in aquam immisso, quod longis funibus ad perticas alligatis hominum equorumve opera longo spatio in diversum tractum coëtantibus rarsus piscatoribus alio foramine piscibus refertum extrahitur. Sant autem eadem genera piscium in lacubus et piscinis. Utrobique enim sunt lupi sive lacei, prasmi, percae, rhombi (si modo sic appellandi sunt ii, quos nos carassios dicimus), sumi, sendacii, cirtae sive certae, a delitiis, ni fallor, apud Germanos nomen sortitae, tineae, anguillae, ruboculi, carpones, quos reginas vocant Itali, Latini cyprius, quemadmodum vult Ioannes Dubravius, Olomucensis Episcopus; tametsi minus frequentes hi sunt in lacubus, quam in piscinis, in quas parvuli tamquam in vivaria studiose includuntur. Ferunt etiam lacus nonnulli eos, quos sulvizas et sielavas nostrates, Germani ~~marenas~~ vocant; piscis et dulcis et sapidus, aleci similis. Flaviatiles vero sunt cum iisdem fere omnes, tum delicati imprimis, truta, barbo sive mullus (parvemam vocant), fundulus, ocellata, quae lampreda quoque dicitur, alosa sive borbocha, cuius iecur potissimum est in deliciis, a nostratibus mientus vocatur; itemque lipien, sliz, berzana, vceleia, iasdez et quae hiala riba, hoc est albus piscis, a nostratibus appellatur, quibus Latina nomina dare non habemus, quamquam quid vetat Alberti Magni et aliorum scriptorum, qui eiusmodi res persecuti sunt, exemplo eos vernaculis nominibus ad Latinum sonum conformatis appellare? Quod in superioribus quoque nonnullis factum est. Cancris et anguillis abundat imprimis Nida fluvius, anguillis et stintis Habas et alii nonnulli lacus Prussici. Marinis pisci-

Piscationes
hibernae.

Piscium
genera.

Pisces
fluviatiles.

bus non admodum abundat ea regio. Nobiles autem praecipue sunt haleces, quos haringas Germani vocant, quorum sale conditorum maximus est vulgo usus in tota Polonia atque adeo in Lithuania quoque, Boëmia, Silesia, Moravia et Ungaria; tanta eorum copia est. Sed in Prussia pauci praehenduntur, a Cymbrica autem Chersoneso et Scandia et ex Oceano Germanico plurimi et optimi navibus eo importantur. Pomuchlae non desunt neque passerres. Salmonem sive esocem et sturionem inter marinosne, an fluviatiles numerem, nescio, utrobique quidem praehenduntur, sed e mari sursum fluminum certis temporibus enatant, transilientes obstacula, in quibus etiam insidiosis capsis collocatis capiuntur; tanto sunt autem suaviores, quanto longius a mari et Habo recesserint, quin universae pisces ii, qui in fluviis iuxta ac lacubus et mari victitant, sapidiores sunt in fluviis, quam in mari vel lacubus capti. Non est hic praeterunda quarundam aquarum non vulgaris natura. Est in Scepusio rivus ex arduis montibus profluens, cuius guttae in lapideam duriciem concresecunt, ita ut ex iis sponte existant fulcra sustentantia canales, quibus rivus ille ad moletrinas deducitur. Est et fons sive lacus pestilentem aquam et vaporem emittens, cuius non modo gustu, sed etiam afflatu animalia et aves necantur. Sunt etiam nonnullis in locis Poloniae scaturigines tepidarum aquarum, sulfuris et aluminis odorem redolentium, quibus scabies et ulcera hominum et iumentorum curantur.

Sed nos ab aquis et aquatilibus ad terrestres animantes transeamus. E ferarum animantium genere fert haec regio copiam leporum, dorcarum, sciurorum, cuniculorum quoque alicubi, cervorum etiam et aprorum et ursorum et luporum nonnullis in locis. Inprimis autem Nepolomicensis et Radomiensis saltus

Salmones et sturiones.

Aquarum mira natura.

Thermae.

Ferae.

nobiles sunt cervorum venationibus. Et horum autem Bisons sive subr. et onagrorum atque bisontium Prussia Ducalis eique finitima Masovia ferax est et imprimis Podolia, ubi agminatim in campis non modo hae ferae, verum etiam feræ equi pascuntur. Est autem bisons praegrandis, verum perniciosissima fera, magnis et introrsus leniter incurvis cornibus nigris armata, quibus equum cum sessore correptum in sublime identidem iactat et arbores mediocri crassitudine evertit. Magnitudinis eius illud quoque est argumentum, quod in capite eius inter cornua duo, imo tres etiam homines possunt considerare; habet villosum et hispidum corium et sub mento palcaria. Caro eius sale condita in deliciis est magnatibus et principibus; cornu sonorum et ob id venatoribus in usu est. Zubrum seu zambrum vocant nostrates, imo et Graeci recentiores; onager vero los appellatur; alcem hanc esse Onager et alce los. volunt, de qua scribunt Plinius et nonnulli alii ex veteribus. Fera est longis cruribus et auribus, aliquanto maior equo, colore cesio et fusco, mas capite cornuto, cuius ungula posteriorum crurum, si autumnii initio spiranti adhuc desecentur, expetitur comitali praesertim morbo laborantibus salutaris. Ferunt etiam capreas Urus sive thur. montana loca Ungariae finitima. Ceterum uri, hoc est boves silvestres, quos nos thuros dicimus, in solis Masoviticis silvis apud Vyskitcos exstant. Et harum quidem ferarum carnes aptae sunt humano esui; cultui vero pelles subministrant panthera, sive is est lupus Panthera. cervarius (ris appellatur a nostratibus), maculosis ventre et pedibus, quae partes maxime in pretio sunt; martes sive mardures, quas cunas dicimus, vulpes, rosomaci, lutrae item et castores amphibia; atque horum castorum, Castor. inquam, cauda etiam inter delicatos cibos et pro piscibus habentur, reliqua carne inutili propemodum.

Exstruit autem sibi hoc animal cubile ligneum in marginibus fluminum et lacuum, cameris compluribus aliis super alias distinctum, ac secundum incrementum aquae domicilium mutat, ita ut cauda natante reliquum corpus in sicco maneat. Pellem habet in dorso hispida, sed mollem, unde fimbriae fiunt exornandis vestibus hibernis et pileis. Ursorum quoque volae cum digitis esitantur, pelles etiam stragulae vestis usum praebent; quin et amicare his famulos coeperunt ii, qui feroculi videri volunt. Cuniculi, lepores et sciuri culti iuxta ac estui apti sunt. Sunt etiam in Podolia animalia sciurorum vel canicalorum magnitudine in cavernis degentia, varias et maculosas pelles habentia, quae et ipsae ad vestitum et pallia feminarum expetuntur; crzecicos vulgo vocant. Omni autem genere ferarum magis abundat Lithuania propter vastitatem silvestrem. De bisontium venatione scire operae pretium est, quod in campis Podolicis segregati ex agmine singuli ab equitibus sagittariis ordine in girum dispositis conficiuntur; unus enim post alium feræ adequitantes, iaculantur citatisque equis refugiant, efferata autem illa ictu et vulnere refugientem insequitur; interim fert eam alius, quem illa rursus priore dimisso insequitur, donec defatigata labore et vulneribus concidat. In silvis vero ii deprehensi opportuno aliquo loco deiecta arborum e rusticanis hominibus ad id coactis, quasi intra sepes includuntur, plures etiam quam singuli, ita ut effugere inde non possint; deinde extracta ex tempore principi et magnatibus ac feminis cavea sive tabulato editori, ex quo tuto spectare possint, venatores cum venabulis ad suam quisquam arborem disponuntur. Mox ab equitibus strepitu et clamore admissuque canum fera excitata e vepretis in medium propellitur,

Bisontium
venatio.

quae a venatore post arbore latente, ut cuique maxime appropinquaret, venabulo petitur efferataque ictu arborem, cuius obiectu ille se tegit, cornibus petit et cum arbor sit gracilior, quam ut ambobus cornibus in eam possit impingere, fronte ac toto corporis nisu in eam incumbit, cornibus utrinque prominentibus. Urget interim semel adactum in praecordia ferrum venator sensim cedens appetenti se ferae ac circum arborem giranti; nec desunt canes grandiores morsibus adiuvantes, donec ea exanimata vel defatigata prorsus concidat. Quodsi venator ictum frustratus sit, aut minus opportune intulerit, aut a fera etiam correptus et proculcatus fuerit, aliquis e vicinioribus rubrum pannum ferae obiectat; hoc enim colore maxime efferatur. Ibi ea dimisso priori hunc petit recipientem se ad suam arborem et ab eo feritur et conficitur. Linguae eius contactus vitatur, qua longius exerta attrahit ad se hominem, si vel extremam vestis eius oram contingat; est enim ea scabra. Ursi vero, quamvis praegrandes, et iam Ursorum venatio. vivi capiuntur, reti implicati, venatoribus compluribus simul accurrentibus et ligneis furcis caput pedesque ferae ad terram deprimentibus, donec ea fune constringatur. Constricta in arcem ligneam concluditur, ita ut se commovere nequeat et avehitur, unde post, ubi libitum est, ad spectaculum et urbanam vel campestram venationem emittitur; sic autem colligatur, ut uno tractu funis ex arca prominentis solvatur. Vidimus aliquando in spectaculo equulum et quidem castratum cum urso praegrandi commissum, qui ex intervallo accurrens obverso tergo, calcibus ursum petebat et refugiebat urso ad stipitem laxiore tamen fune alligato. Sed alia persequamur.

De iumentorum genere bobus et equis abundat

**Animalia
domestica.**

Aves.

Sniegula.

Pardua.

**Coturnices
Russicae.**

**Aviculae
redivivae.**

Polonia, camelis, asinis et mulis caret; aliunde ii nonnunquam adducuntur, sed non durant. Ovirum item et caprarum ferax est. Avium quoque magnam habet copiam, praeter altilis autem nempe gallos gallinaceos, domesticos iuxta ac indicos (qui nuper adeo inventi sunt), anseres, anates et columbas. In deliciis hae sunt: pygargus, quem quidam bistardam vocant, eo quod tardior sit proptem molem corporis et vix a terra evolet, pavo, grus, cygnus, perdix, bonosa, coturnix, sturnus sive starnus, et quae cietrzew et cieciorca et glussetz, quasi surdaster, a nostratibus vocantur. Et ut rapaces aquilas, falcones, accipitres, milvius, vultures, nisos, ardeas et multas alias mittamus, minorum quoque avicularum aptarum esui ingens est copia; in his nobilis inprimis ea, quae in solis fere Loviciensibus campis cum nive existit ac disparet, avicula passere non multo maior, quam a nive sniegulam vocamus. Turdus rarior est itemque pardua, quam ita vocamus nomine vernaculo, quando latinum non habemus; avis est silvestris gallina non multo minor, in campis Russicis et Podolicis. In iisdem reperiuntur coturnices virentibus pedibus, quarum esus spasmodum inducit. Ex avibus maiores atque teneriores sub hiemis initium gregatim avolant vereque novo redeunt; nonnullae minores, velut hirundines et cypseli implicitis inter se pedibus et alis conglobatae in lacus, paludes et piscinas sese immergunt, ac vero novo emergunt et explicantes sese evolant; hiberno quidem tempore retibus extractae a piscantibus sine ullo sensu et motu et ad ignem admotae, vel in hipocaustis calidis positae reviviscunt et evolant, sed statim laesae frigore vel ignis calore atque vapore insolito emoriuntur. Caeterae hiemis tolerantiores, in silvis vel circum domos et villas vitam degunt. Nec

plura nunc de situ, ubertate et omni descriptione Poloniae.

Genti Polonae sicut originem, ita et linguam communem esse cum Boëmis, Russis, Moschis, Croatis, Moravis, Silesiis, Cassubiis, Bulgaris, Rasciis, Serbis, Illyris et universo nomine Slavico seu Venedico alibi exposuimus; tametsi dialectis ea tam varia est, ut nonnulli ex his populis aegre et vix se invicem intelligant. Ceterum ab aliis omnibus linguis ea prorsus diversa est, nisi quod multa instrumentorum, operum et aliarum rerum ad opificia et communem vitam pertinentium vocabula a finitimis et priscis, ni fallor, incolis Germanis mutuata est. Sunt hodieque non modo mercatores et opifices Germani multi sparsim in urbibus habitantes, verum oppida pene tota et pagi pleni utentium lingua Germanica in Submontana regione eique finitimis Russia et Scepusio itemque in extrema ora Maioris Poloniae, deductis eo, sicut et in Silesiam et in Prussiam, quodam tempore Germanorum colonis et multis de plebe compendii sui causa subinde immigratibus; quin et equestres quaedam familiae antiquitus e Germania ducunt originem, cui rei argumento sunt stemmata sive insignia et eorum nomina. Sed iam ii atque etiam oppidani et pagani diuturnitate temporis ac domicilii et connubiis magna ex parte in Polonos transierunt. Libenter autem et Poloni propter multum usum et commercia cum Germanis condiscunt linguam Germanicam; libentius etiam Latinam propter sacrorum ritus et sacerdotia scribendique usum, qui vulgatissimus fuit antiquitus hac lingua cum in privatis scripturis et epistolis, tum in actis publicis ac diplomatibus, mandatis, edictis decretisque principum et omnium iudicium et magistratum; estque etiam nunc,

Lingua
Polonica.

Histor. Pol.
lib. 1.

Germanicae
linguae usus.

Latinae
linguae usus.

aliquanto tamen minus, in usu, nostras enim lingua neque tam copiosa est, quam aliae, neque scripta lectuque faciliis. Sed Prussiae incolae cum maxima ex parte Germani, aut e Germania oriundi sint, in conscribendis actis iudiciorum Germanica lingua magis utuntur, vulgo mixtim Polonica et Germanica loquentes. Prisci Prussii, quorumper tenues adhuc exstant reliquiae, peculiarem habuerunt habentque, ab utraque penitus diversam. In Russia, meridionali praesertim, iam fere usitatio est Polonica dialectus quam vernacula, ex quo gens ea Polonorum cessit imperio, Polonis propter ubertatem soli et militiam adversus Tataros libenter ibi figentibus domicilia. Sunt etiam in Russia Podoliaque Armeni mercaturam exercentes; Hebraei vero longe frequentiores etiam in caetera Polonia praeter Russiam, sparsim oppida et vicos incolentes; utriusque sua lingua utuntur, sed et Polonica vel Russica, Hebraei vero passim et Germanica. Penetrarunt et Itali mercatores atque opifices in urbes primarias nostra fere memoria; estque nonnullus eius linguae usus etiam apud Polonos elegantiores, libenter enim ii peregrinantur in Italia. Pagis autem et vicis potissimum atque etiam oppidis gens Polona antiquitus habitat, quibus fere castella et arces adiunctae sunt, dominorum et praefectorum domicilia. Urbes munitas atque cultas non multas habet. Princeps est Cracovia in Minore Polonia, Regum et Regni domicilium, quae cum aedificiorum privatorum iuxta aedificiorum splendore atque munitione, tum rerum omnium ad victum cultamque corporis pertinentium et mercium exoticarum copia, emporio, magnis ad vitam degendam commoditatibus hominumque frequentia, civitate et elegantia facile primum locum obtinet et cum claris Germaniae Italiaeque urbibus certat. Ger-

Armeni.

Hebraei.

Habitandi
ratio.

Urbs Cracovia.

manis autem mercatoribus abundant antiquitus, neque caret Italia. Habet opportunitatem Vistulae fluvii, quo pisces, ligna et omnis aedificiorum materia et alia quaedam e vicina Silesia importantur; nonnulla etiam cum alio tum in Prussiam deportantur et inde merces exoticae reportantur. Habet item suburbana ampla et frequentia, et cum hortis atque pomariis delicatis, tum vivariis piscium et praediis culta ac temperie coeli amoena. Adiuncta sunt ei duo oppida: a meridie quidem Cazimiria, ponte ligneo iuncta interlabente Vistula; est tamen intermedius urbi et ponti continens viculus, cui nomen est Stradomia, quem flexus Vistulae tria latera ambientis et influentis in eam Rudavae occursum facit insulam. A septentrione vero pomeriis urbis continens est Cleparia, non tamen cincta moenibus, ut est Casimiria. Habet et arcem peramplam Cracovia a latere australi in colle seu rupe Vistulae et Stradomiae imminens, moenibus turribusque munitam et magnificis regiae ac basilicae, in qua sedes est Episcopi, duorumque praeterea delubrorum et aliarum privatarum domuum aedificiis exornatam. Regiam quidem Sigismundus Rex Senior nostra memoria in eam, quae nunc visitur formam, amplitudinem et splendorem redegit. Habet Academiam quoque omnium disciplinarum atque doctrinae studiis et professione florentem, olim tamen quam nunc honestis disciplinis et frequentia praeceptorum iuxta ac studiosorum florentiorem, eum principes viri ornamentis patriae magis faverent ac studerent, nec dum vel luteranismo infectae, vel ferro Turcico divexatae et ferme subactae essent gentes finitimae. Sita est autem urbs ea non procul a finibus Silesiae, Ungariae et Russiae, longitudinis quidem gradu 42, latitudinis vero 50.

Cazimiria.

Stradomia.

Rudava.

Cleparia.

Academia
Cracoviensis.

Secundum hanc sunt haud ignobilia oppida in
Lublinum. eadem Minore Polonia ac dioecesi Cracoviensi: Lubli-
 num tricesimo sexto milliario versus ortum aestivum,
 longitudinis 45 fere, latitud. amplius 51 gradu; non
 spaciosum quidem sed bene exaedificatum et externa-
 rum gentium Christianarum iuxta ac barbararum emporio
 nobile. Deinde Sendomiria, Sandecia, Tarnovia, Biez-
 zum sive Becia, Vislicia, Ilcussum et Osvencimum in
 Silesia. In Maiore Polonia Posnania urbs est aemula
 Cracoviae, quinquaginta milliariis ab ea distans, longi-
 tudinis quidem gradu 39, latitud. vero 52 min. 30, iti-
 dem commercii et emporio Germanorum exulta, quae
 et ipsa academiam, opera et sumptibus Ioannis Lu-
 brantii Episcopi nostra aetate fundatam, sed a succes-
 soribus eius neglectam habet; nunc tamen ea cura
**Adam Cona-
 rius Episcop.
 Posnan.** et munificentia Episcopi Adami Conarii instauratur.
 Habet et arcem et basilicam sedemque Episcopi
 cum oppidis Srodca et Valissevo, interlabente Varta
 flumine disiunctam. Secundum hanc sunt oppida: Ca-
 lissia, Gnesna, vetustate et Archiepiscopi sede basilica-
 que nobilis, Wschowa, quam Freistadium Germani
 vocant, Costenum et Slupcia Episcopi.

Leopolis. In Russia Leopoldis longitud. gradu fere 46, latitud.
 49 sita, quinquagesimo a Cracovia milliario. Urbs est
 satis munita, duas arces adiunctas habens, emporio cij-
 viumque elegantia et humanitate florens ac sede alte-
 rius Archiepiscopi et duorum Episcoporum, nempe Ar-
 menici atque Russici non ignobilis. Sunt etiam oppida:
 Praemislia et Crosna, quorum Praemislia arce munita
 et duobus Episcopis Latino sivo Catholico et Russico
 cohonestata est. Chelma quoque itidem duos habet Epi-
 scopos, sed propter oppidi seu vici immuniti infre-
 quentiam Tataricasque excursiones Catholici Episcopi

cathedra Crasnostaviam translata est. In Podolia Came- Camenecea.
 necia est, urbs cum arce natura loci manaque permu-
 nita, triginta milliariis bene longis distans a Leopoli
 versus ortum hibernum, longitudinis gradu 49 ferme,
 latitudinis vero 48 minuta 30. Habetque et ipsa suum
 Episcopum.

In Masovia Varsavia est longitud. 43, latitud. 52 Varsavia.
 gradu et minuta 20, pari fere spatio, hoc est quadra-
 ginta milliariis a Cracovia et Posnania. Deinde Plo- Ploscum.
 scum basilica nobile et Episcopo eiusque Episcopi op-
 pidum Pultovia cum arce, et Lomza.

In Cuiavia sunt: Breste et Vladislavia, sedes et Vladislavia.
 oppidum Episcopi, cum arce, quam Stanislaus Carnco-
 vius Episcopus nuper splendidiorem et magis habitabi-
 lem reddidit.

In Prussia vero Gdanum sive Dantiscum, octo- Gdanum sive
Dantiscum.
 gesimo ferme a Cracovia milliario, a Posnania vero
 quadragesimo, a mari uno ferme, longitud. quidem gradu
 41 minuta 30., lat. vero 54, minuta 20; urbs est e tri-
 bus oppidis coagmentata, portu, navalibus et horreis
 nobilis, copia et varietate mercimoniorum partim ma-
 ritimorum ex toto occidente et septentrione, partim
 terrestrium ex diversis mundi partibus et fluviatilium,
 maxime Vistulae praeterlabentis opportunitate abundans,
 munitione firma, civium et conucnarum industria ac di-
 ligentia culta. Quae anno superiori, dum opus hoc pri-
 mum editur, rebellis facta, virtute et dexteritate for-
 tissimi prudentissimique Regis Stephani post insignem
 cladem et diuturnam obsidionem elementer in deditio-
 nem redacta est. Gdano proxima dignitate nunc est
 Torunia, viginti quatuor milliariis intorsum versus Pos- Torunia.
 naniam et Cracoviam ab eo distans et in ripa Vistulae
 sita, longitudinis gradu 41., latitudinis 32 duobusque

oppidis distincta, olim emporio et omnibus rebus florentior. Sed Gdani incrementa eam non parvis detrimentis affecere et infrequentem reddidere. Quod ipsa itidem Culmae prius usu venerat, quae civitas ea dignatione fuit antiquitus, ut ab ea caetera omnis Prussia atque etiam Masovia pleraque ius peteret, quod inde etiam nunc Culmense dicitur. Viguerunt in ea non ita pridem etiam bonarum litterarum studia. Nunc ea pro amplitudine sua infrequens est admodum; cumque superiori tempore in ditione regia fuisset, nunc paret Episcopo, qui inde nomen habet, tametsi cathedra eius est in oppido Culmense, uno milliaro inde distante. Elbinga etiam Prussiae urbs est gemina, permunita et copiosa, nisi quod eius quoque luminibus, ut ita dicam, officiant ab altera parte Gdanum, ab altera Regius Mons sive Koenixberga, vicinae et maiore commoditate portuum copiosae urbes. Est autem Regius Mons Ducalis Prussiae caput, tribus oppidis et arce magnifica nostraque memoria etiam basilica et sede Episcopi Sambienensis insignis, terrestri quidem itinere decem octo milliarum, per Habum vero aliquanto minore intervallo a Gdano distans, long. gradu 43, latitudinis 54, minut. 50. Praegola flumen oppida intersecat et uno ferme milliaro infra ea in Habum influit. Minoribus item oppidis frequens est admodum utraque Prussia, et quidem nec incultis nec impaunitis. In Regia primum est Marieburgum, cum ipsum per se moenibus turribusque permunitum, tum arce amplissima et munitissima nobile, situm ad Nogatum, brachium Vistulae, sexto ab urbe Gdano milliaro, propter adiacentis autem insulae, cuius mentionem supra fecimus, ubertatem glebae pagorumque frequentiam et cultum copiosum et frequens. Ea vero insula in palustri olim

Culma.

Ins
Culmense.

Elbinga.

Regius Mons
sive Koenix-
berga.Mariebur-
gum.

restagnantis Vistalae solo operibus et praecalti ac firmi aggeris obiecta ad utrumque fluminis brachium effecta, magno hominum labore non sine periculo ab inundatione defensatur; Maior ea vocatur. Minor autem appellatur continens ei ad occidentale Leniwcae iatus et ad Motlaviam Gdanumque pertinens planicies et ipsa palustris olim, nunc autem fossarum ductibus exculta et facta compascua. Marieburgo non multum ulla recedit Altesberga sive Heilsberga, Episcopi Varmiensis domicilium; cathedra enim supra Fraumbergam est, quemadmodum superius attigimus. Initio vero Brunsbergae ea fuit collocata; quod ipsum quoque oppidum geminum, permunitum, frequens et copiosum est, ita ut inter primarias urbes Prussiae numerari queat; quam nuper vir amplissimus Stanislaus Hosius, S. R. E. Cardinalis et Varmiensis Episcopus, unacum sacro eius ipsius ecclesiae collegio stadiis litterarum atque doctrinae nobiliorem reddidit nobis adiutoribus et in religione Catholica conservat, collegio religioso eorum hominum, qui de Societate Iesu vocantur, in ea collocato. His oppidis non multum cedunt: Gutestadia, Allesteinum, Resla, Vormita, Melsacum, Vartemberga, Seburgum in eodem tractu ac dioecesi Varmiensi. In Pomerania: Tucholia, Choinicia, Stargarta sive Starigrodum, Novum, Guevum, Dersavia; in reliqua Prussia: Neimarcum, Brodnicia, Stama, Grudentum, Lubavia, Razinum et inter haec interiectum Ducale Quizinum, quod Germani Marieverder vocant, non ita pridem sedes Pomesaniensis Episcopi, cuius dioecesis insulam quoque Maiorem et Stamenense territorium complectebatur; nunc ea caret Episcopo. Haec omnia oppida et ipsa per se moenibus cincta sunt et fere arces validas et bene exaedificatas sed vetustas adiunctas habent. In caetera

mmor.

Heilsberga.

Fraumberga.

Brunsbearga.

Stanislaus
Hosius Car-
dinalis.

Oppida Prus-
siae.

Sive Reselia.

Pomesanien-
sis
Episcopus.

**Arces
Poloniae.**

quoque Polonia non infrequentia sunt oppida (aut si vicos appellare malumus) pleraque sine ullis moenibus nec nisi ligneis aedificiis, praeter templa et castella sive arces adiunctas. Sunt item arces in editioribus

Monasteria.

locis et rupibus exstructae, nullis adiunctis oppidis: Melstinum, Tencinum, Landiscorona, Ogdonecia, Lipovecia, Olstinum, Pilcia, Sorstenum, Soben, Oecium, Visnice. Sunt et monasteria ad munitionem pariter et commoditatem habitatorum exaedificata et vicis pagisve non longe distantibus frequentata: Tinecense, Mogilense, Miechoviense, Andreoviense, Brescense, Stananticense, Copriwnicense sive Pociwnicense, Lyssecense, Cienstochoviense, Vitoviense, Suleoviense, Landense, Lubinense, Cervenscense, Paradisense, Mogilnense, Tremesnense, Secechoviense, Vangrovecense et Sarnovicense,

Pagi.

Pelplinense, Olivense, Zucoviense in Prussia. Pagi plerique omnes ad lacus, rivos et flumina siti sunt, sparsim duplici, ut plurimum, ordine disiectis agrestium domiciliis; in his casae sunt lignae vel luteae, humiles pleraque omnes stramentis, nonnullae asserculis intectae, praeter praedia domosque dominorum, quae ampliores sunt et cultiores. In Prussicis tamen pagis agrestes Germani minus inculte habitant, oppidani vero cultius etiam lateritiis fere domibus interiectu trabium firmatis et ad omnem commoditatem instructis, quae tamen pleraque stramentis tectae sunt, nonnullae lateritiis tegulis.

Urbes quales.

Urbes longe sunt cultiores, nisi quod habent domos angustiores, caeterae vero Poloniae urbes primariae laxioribus domibus nec minus cultis habitantur; in quibus cum Germani mercatores superiori aetate lateribus et lapidibus elegantius aedificare coepissent, nunc Poloni quoque eodem studio tenentur illosque

superare contendunt. Nec in urbibus modo sed etiam in villis lautius habitare student Italarum fere opificum opera et industria. Hypocaustorum permagnus est Hypocausta. usus maiore parte anni in tota Polonia praeter Cassubiam et Prussiae partem quandam, ubi agrestes per hibernum tempus accenso in medio domicilii foco cum pecudibus, iumentis ac caeteris animalibus et avibus domesticis in sordibus, foetore atque fumo (licet non desint ampla fumaria) vitam degunt, sicut et in Samogitia et aliis ad septentrionem vergentibus regionibus; quamquam hypocausta quoque agrestium dumtaxat pleuraque fumosa sunt (ut quae furnis ad coquendos cibos et panes intus exstructis calorem excipiant et fumariis magna ex parte careant) et anserum, anatum gallinarumque cum pullis suis ac ovicularum quoque, capellarum, vitellorum ac sucularum propter hibernum gelu admissu et receptu sordida.

Balnearum item excafactorum frequens est Balneae. Polonis usus aetate ac hieme ad ablavenda et levanda sudore corpora, in quibus mares seorsum lavant a foeminis.

Vestium genus neque unum est, neque certum, Vestitus. aut suum cuique ordini, conditioni, aetati et generi hominum; exoticis delectantur plurimi. Foeminae passim cum alio cultu vario, tum virorum amiculis utuntur, quamquam id novum est. Reticulis tamen aut lineis, velis sive flammeis eae capita integunt; puellae antiquitus nuda capita sertis aureis, gemmatis vel sericeis vel floreis vel herbaceis redimitae progrediuntur in propatulum; sed nunc eae atque etiam matronae pileis sericeis, pellibus suffultis, itidem ac mares fere tectae incedunt. Victus genti antiquitus vulgo et in plebe, Victus ratio. agresti praesertim et vicana, succidia, lactariis, pisci-

culis oleribusque potissimum constat. Nunc multi vervecina quoque et vitalina et babula carne victitant, quarum carniū fora in pagis quoque apud templa et paroecias festis diebus instituuntur. Urbanis atque nobilitati victus est dapsilior, et iam lautior etiam mensaeque cum atlibus tum feris animalibus avibusque et piscibus lautis instructae; in quibus permagnus est aromatata neque exiguus saccari et aliorum exoticorum condimentorum usus, nec oleribus exquisitis eae carent. Nec desunt bellaria aliaeque lautitiae cum dominatae, tum exoticae. Triticei panis viniq̄e usus non ita pridem inolevit apud elegantiores, nunc quidem utroque multum utitur etiam vulgus in convivis, vino quoque, praesertim in Minore Polonia, vicina Ungariae et Moraviae. Nec obstat pretium. Ceterum siliginei panis et cerevisiae promiscuus est usus in tota Polonia. Fit autem cerevisia in Prussia quidem ex ordeo, in caetera vero Polonia etiam e tritico minutim molito seu confracto et aqua decocto cum lupulo; admiscetur nonnunquam tritico siligo, vel spelta, vel avena.

Cerevisia.

Medo sive
aqua mulsa.

Mel quoque itidem cum lupulo aqua decoctum in frequenti usu est, Russis praesertim et Podoliis, apud quos permagna est apum et mellis optimi ex dictamo et aliis bene olentibus herbis ac floribus collecti copia. Nec Prussis et Masoviis mel deest, qui et ipsi itidem id decoquant, medonem vulgo vocant. Solet autem is condiri Varsaviae peculiariter succo e cerasiis rubive malis expresso, aut aromatibus, et pro ratione condimentorum: kerstrangi, malinici ac troinici nomen accipit.

Corporum
habitus.

Color hominum fere candidus est: capillus flavus vel magis albicans; statura mediocris aut mediocrem paulo excedens, habitudo corporum succulenta; nisi

quod feminis et maxime puellis nobilioribus urbanisque stadium est, ut se reddant curatura iuncea, quemadmodum inquit ille; alioqui formae atque teneritudinis non magna ab iis adhibetur cura; fucare autem faciem et capillos tingere indecorum habetur. Sed est in viris iuxta ac feminis naturalis quaedam formae bonitas ingenuo rubore tincta. Ingenia Polonorum sunt aperta et candida et falli quam fallere magis apta, non tam irritabilia, quam placabilia, minime proterva aut pertinacia, imo valde tractabilia, si commode ac placide tractentur. Exemplis autem inprimis ii commoventur et sunt principibus et magistratibus suis satis morigeri; ad comitatem, civilitatem, benignatē et hospitalitatem prompti, ita ut ignotos et externos non modo libenter suscipiant hospitio, sed etiam invitent et omni officio prosequantur; et non modo ad convictum atque familiaritatem quorumlibet faciles, verum etiam ad mores et imitationem eorum, cum quibus vivunt, externorum praesertim, flexibiles. Iuventutis laxior est paulo et neglectior educatio, sed ea naturae bonitate compensatur. Ad scholas quidem et magistros mittere mares liberos et latinis litteris teneram aetatulam imbuere omnibus pauperibus iuxta ac divitibus, nobilitati ac plebi, oppidanae praesertim, studium est. Multi poedagogos domi aliunt. Itaque ne in medio quidem Latio quis reperiat tam multos vulgo, cum quibus latine tamen loqui possit. Puellae quoque nobiles et urbanae vel domi vel in monasteriis vernacula, imo et latina lingua legere et scribere discunt; adultiores puellae quidem rei familiari culinariae praesertim et pecuariae curandae lanificioque seu linificio potius, atque textrinae et acu pingendi arti manus admovent. Mares vero agriculturae vel opificio cuiquam vel mercaturae vel magistratuum et procerum

Terentius.

Ingenia
et mores
Polonorum.Hospitalitas
et civilitas.

Educatio.

sacerdotumve opulentiorum ministeriis et affectationi sese addicunt; multi domi cum parentibus vitam degunt eosque in re familiari curanda sublevant ac decedentibus eis, patres familias facti, rem suam agunt. **Peregrinatio.** plures libenter peregrinantur, dispendiorum rei familias negligentes egestatisque et omnium, quae peregrinantes consequuntur, incommodorum tolerantes; externa enim magis, quam domestica admirantur. Itaque linguas earum gentium, ad quas pervenerint, cupide et facile discunt; quin etiam in victu cultuque corporis et moribus novi aliquid peregre afferre student indeque elegantiae laudem quaerunt, quod iam ad opiniones quoque de religione proserpsit. Sunt autem docilia hominum ingenia et valent, quocunque intenduntur; sed alienis inventis perdiscendis ea magis accommodant, quam ut novi aliquid ipsi excogitent et excellere magnopere ulla re studeant. Id adeo fit; sive quod uni alicui arti et studio non libenter sese addicunt, sed multa nosse cupiunt, sive incuria, segnitiae laborisque fugitatione, quae plerisque in rebus peculiaris est huic genti, praesertim quod homines, ad quorum usum fere liberalia iuxta ac mechanica studia referuntur, mediocritate contenti, exquisitam artificum et operum praestantiam non magnopere requirunt, seu denique quod ditiores otio delitiisque sese dedunt, relicta tenuioribus ingenii et industriae exercitatione. **Aristoteles.** Hos vero, cum sit difficile, ut ait philosophus, egentem bene operari, praesidiis vitae comparandis distineri et alienis nonnunquam ab ingenio suo studiis et negotiis implicari necesse est, atque ubi, quod satis est, compararint et ipsi ferme superiorum similes evadunt vel rei familiaris tuendae cura litiumque anfractibus, vel potentiorum consecratione distrahuntur, idque sive ambitionis stimulis inci-

tati, sive quo se suosque certo aliquo praesidio ab aliorum iniuriis et contumeliis vindicent. Nescio enim, quomodo fit, ut ad vitae comoda et ornamenta non modo comparanda, sed etiam tuenda non satis praesidii sit, hac nostra praesertim aetate, in solis animi et ingenii bonis et in legibus ac iure communi. Non tam autem ad artes mechanicas tractandas Poloni apti esse videntur, quam ad studia doctrinae, nisi forte illas contempsero potius, quam assequi nequivero. Externis quidem plerisque opificibus antiquitus usi sunt et utuntur etiam nunc non paucis. Bonarum litterarum atque doctrinae studia accuratius consecretantur, imprimis ii, qui his praesidiis ex humilitate sordibusque domesticis emergere cupiunt, aut qui sua vel parentum voluntate ad sacerdotium animos adiiciunt; severiores autem disciplinas ad nostra usque tempora potissimum consecretati sunt Poloni. Non defuere nobis sane superioribus temporibus insignes mathematici, astrologi, dialectici et philosophi atque etiam theologi, ii praesertim, qui vocantur Scholastici, cum instituta Cracoviae ante centum septuaginta annos Academia, magistri eius generis Lutetia Pragaque acciti admirationi essent vulgo et primoribus atque ipsis etiam regibus. Humanitatis et linguarum eruditarum studia diu neglecta iacuere, nec solum apud maiores nostros, verum et alibi, fatali quadam temporum conditione. Proinde non erat, unde nostrates ea discerent post acceptas cum religione Christiana litteras et cultum vitae mitioris; quo factum est, ut illi quoque, qui tunc docti habebantur et erant, nihil propemodum litteris mandarent nec in publicum sibi edendum esse ducerent, si quid forte exercitandi sui aliorumve docendorum causa conscripsissent. Neque sane expedita erat edendi ratio, cum careret Polonia

Doctrinae
studia.

Academia
Cracoviae.

Eruditio.

typographis; ita doctorum virorum memoria cum ipsis pariter exstincta est. Nunc certe, posteaquam animadversum est in pretio esse linguarum, eloquentiae, humanitatisque studia, cupide ea quoque nostrates amplexi sunt, sed ad usum civilem et vulgarem magis quam ad gloriam. Non defuere tamen nostra hac aetate neque nunc desunt, cum in studiis humanitatis et eloquentiae, tum in omni genere doctrinae magni quidam et excellentes viri, qui cum commoda vitae honestissimis disciplinis et gloriae sive utilitati publicae posthabuissent, eo evaserunt, ut admirationi sint, si non suis, certe externis, incorruptis iudicantibus; sed eos recensere nunc necesse non est. Nec medicinam posthabent, posteaquam ea vulgatis delicatiore et laxiore victus ratione morbis in pretio esse coepit. In aliis minus elaborant, propterea quod minus ea conducere videntur ad commoda et ornamenta vitae comparanda. Non est enim novum plurimos mortales hunc finem studiis laboribusque suis statuere patresque similes illius habere, de quo canit poeta quidam: saepe pater dixit, *studium quid inutile tentas? Rem porro familiarem diligentius curare non ita pridem et eodem prope tempore, quo bellorum incommodis vacui, luxum splendoremque consecrari coepimus; sed in ea minor est vulgo parta tuendi ac dispensandi, quam acquirendi diligentia. Maiores quidem nostri comparandis divitiis non magnopere incubuere, satis habentes sine magna cura et labore, unde in diem propemodum, si non laute, non dure quidem certe nec parce cum suis viverent; itaque tranquilliores tunc res domi erant. Minus appetebatur alienum, minus erat litium, minus iurgiorum atque caedium, minus fraudium et periuriorum; maior autem erat fratrum et agnatorum, cognatorum affinium-*

Ovidius.

Rai familia-
ris cura.Temporum
diversa ra-
tio.

que inter ipsos concordia et benevolentia; maior non modo parentum, sed etiam quorumvis nata grandiorum reverentia; parrara finium regundorum iudicia, heroicundae vero familiae nulla propemodum; caeterorum enim cognatorum aut vicinorum natu maiorum interventu et intercessione componebatur, si quid ulla de re exortum erat controversiae, quod ipsi inter se vicini vel necessarii transigere familiariter nequivissent. Res militaris quoniam cum instituto gentis, tum temporum quadam conditione in honore fuit superioribus atque adeo omnibus fere saeculis existere multi virtute bellica praestantes viri, maxime nostra memoria, non ita pridem extincti; et quamvis in diuturna pace et otio, exstant etiam nunc nonnulli, nec emareuit vulgo in Polonis vigor ille animorum laudisque bellicae studium, si qua se usquam offerat idonea virtutis exerendae occasio. Meditationem et exercitationem viri sapientes requirunt, idque ideo fortasse, quia desunt virtuti sua praemia et quod ignavo otio et conviviis plusculum indulgetur. Ad haec autem et festas epulas conveniunt plerumque vicini et necessarii inter se ad unum aliquem viri soli vel pariter cum foeminis; nec turpe habetur puellas quoque interesse et earum colloquia, convivia choreasque a juvenibus frequentari, parentibus earum cognatisve natu maioribus praesentibus; atque ita plurima conciliantur matrimonia. Nec raro in eiusmodi conviviis simultates et inimicitiae abolentur et vel dissolutae vel nutantes amicitiae redintegrantur; quanquam intemperantioribus computationibus interdum eruentae quoque pugnae inter convivas amicos et necessarios accenduntur, iurgiis plerumque inter viliora servitia coortis; potantibus enim dominis nec illa a poculis arceantur, quin illiberalis convivator habetur, cui curae

Controversiarum transactiones.

Rei militaris studium.

Computationum commoda et incommoda.

Luxus
Polonorum.

Aequales
haustus.

non est, ut servitia convivarum bene pasta ac pota sint. Quo fertiliores enim sunt hae regiones, eo magis indulgent homines vulgo crapulae prolixioribusque conviviiis et comotationibus, ita ut multi eum solum duccant fructum laborum, atque divitiarum suarum. Vigent autem passim inter mares comotationes ad aequales haustus non solum in conviviiis, verum etiam in cauponis, ad quas vulgus comotandi causa convenire solet, eoque provecta est haec licentia, ut quod pro festis diebus partum est, festo die potando fere prodigatur. Atque inde fit, proserpente potandi etiam pro festis diebus et otii consuetudine et inertia, ut angustiore re familiari utantur multi, praesertim cum nemini curae sit, quid privatus quisque gerat negotii, unde et quomodo sese sustentet, et fructuosa sit autem dominis et magistratibus illa potandi licentia; etenim non exigua et tributorum et vectigalium publicorum iuxta ac privatorum portio e cauponis corrogatur. Exolescit tamen sensim apud honoratiores illa ad aequales haustus potandi consuetudo, eorum studio, qui apud eas gentes, quae humanitatem studiosius colunt, peregrinati sunt; sed lautitia in victu potuque magis ac magis in dies inolescit. In cultu quoque corporis vestiumque numero, varietate ac pretio maior luxus existit: nec solum exoticis pannis et pellibus, verum etiam serico et purpura vestiri et argento, auro, margaritis, gemmis exornari mos inolevit, inferioribus quibusque praestantium genere, honore, vel facultatibus exempla cupide amplectentibus, nullis autem legibus sumptuariis modum in victu cultuque corporis cuiquam ordini aut homini praescribentibus. Quo planiora autem et absolutiora sint omnia, quae de gente Polona persequimur, ordines et genera hominum describamus, quae descriptio Reipublicae quo-

que fundamenta continebit. Distinguitur populus Polonus partim genere, partim ex religione sumpto vitae instituto ac genere quidem in equestrem ordinem sive nobilitatem atque plebem distribuitur, religionis autem instituto in sacrum et profanum ordinem. Liceat autem nobis eum, qui fanorum atque sacrorum administrationem non habet, profanum appellare, vulgo ecclesiasticum et laicum, vel spiritualem et saecularem statum et ordinem vocitant; de his posterius, nunc de nobilitate et plebe. Nobilitas Polona ad regimen atque defensionem caeterae multitudinis regionisque segregata est. Atque inde qui sunt huius ordinis, antiquitus milites, nunc equites fere ab equestri militia, cui sunt obnoxii, a latine loquentibus et scribentibus appellantur, vernacula autem lingua Schliachta, a generis nobilitate mutuato, nisi fallor, a Germanis vocabulo (quasi Geschlechter) vocantur, et Ziemanie, quasi agrarii, vel ut vulgo interpretantur, terrigenae, a terra et agris, quos fere colunt et habitant antiquitus, haereditarios, pretiove seu principis beneficio partos. Habet autem nobilitas multas ac magnas praerogativas, quae partim regum et principum munificentia firmatae sunt, partim moribus et institutis invaluere, quae magna ex parte sparsim opportunis locis huic et historico operi a nobis insertae sunt. Regi quidem ea soli fere subiecta est; iudicatur tamen ad praescriptum legum et a magistratibus Regni et Regiis, quemadmodum posteriore libro ostendemus. E caeteris, privatis praesertim, nemo nobilitatem cum agris et pagis subiectam habet, nisi forte in Russia antiquitus et prisco ducum gentis iure; habet etiam Cracoviensis Episcopus in Severiensi ditione, habet et Varmiensis eiusque ipsius Ecclesiae collegium, quin et Plocensis praepositus et alii fortasse. Licet ta-

Ordines
et status
hominum.

Nobilitas.

Milites
et equites.

Ziemanie.

Nobilitatis
praerogati-
vae.

men homini nobili sive equiti scultetiam, ut vulgo vocant, sive advocatiam in bonis alienis paganis iuxta ac oppidanis, voluntate domini obtinere (de scultetiis autem et advocatiis posteriore libro dicemus); licet etiam privati conditione in urbem vel oppidum cuiuslibet commigrare, salvis personae suae praerogativis, nisi is decus nobilitatis amittat; nobilitas porro genere

Nobiles qui. censetur et meritis, adiancto vitae instituto. Habentur enim nobiles, quorum maiores aut parentes virtutis ergo in eum ordinem allecti militiaeque adscripti et gentilicio signo donati sunt, quive ipsi haec meruere virtute sua; sed praestabilius habetur nobilem natum esse, quam factum, nasci autem nobilem patre simul et matre nobilibus oportet legitimo coniunctis matrimonio, quamquam nec plebeia mater liberorum nobilitatem

Nothi. minuit, dummodo pater sit nobilis. Nothi, quamvis nobilibus et illustribus orti, non censentur in familiis neque nobilitatis praerogativis fruuntur. Conferendi porro huius decoris, hoc est nobilitatis, potestatem solus habet Princeps idque vel suo ipsius iudicio et beneficio facit, vel interveniente testimonio et quasi adoptione clarorum et principum alicuius familiae virorum, stemma et gentem suam cum eo, qui ita creatur nobilis, communicantium; eiusmodi tamen creatis nobilibus obtinere et possidere bona terrestria statuto quodam novo non licet, sed posteritas eorum pari cum aliis natis equitibus iure esse incipit. Amittitur porro nobilitas decreto Principis ob admissum dedecus et atrox aliquod facinus; contaminatur etiam et abdicatur quodam modo, si quis desertis militiae et agriculturae studiis sordidum quaestum faciat arte mechanica vel tenuiore et minutioribus mensuris ac ponderibus utente mercatura et cauponatione. Est autem pari dignatione Polonica

Nobilitas a quo et quomodo conferatur.

Nobilitatis amissio.

Nobilitas aequalis.

manis nobilitas, nec est ullum in ea patritiorum comitumve discrimen exaequata quodam tempore omnium conditione; nuper adeo paucis quibusdam parentum vel ipsorummet amplitudine atque meritis et Principum beneficio comitum decus de novo partum est. Ducum, qui peculiare haberent dominatus vel territoria, nunquam aliud genus fuit apud Polonos, quam id, quod a Boleslao Krivousto Principe propagatum fuit, cum is principatum inter liberos divisisset; verum id iam defecit. Russi habuerunt antiquitus suos duces habentque etiamnum ii, qui dudum Lithuanicae ditionis fuere aut sunt etiamnum, et Volynii, neque enim subactis vel in deditionem acceptis ea praerogativa adempta fuit. De Prussorum et Curoniensium ducibus post attingemus. Multae sunt autem nobilitatis Poloniae gentes et quasi tribus, non locis et regionibus, verum signis quibusdam gentilitiis, quae arma et insignia vocant eorumque appellationibus distinctae, quae singulae rursus multas stirpes et familias cognominibus et agnationibus distinctas complectuntur; verbi gratia Leliviorum gens, cuius signum est nova luna superne stellam inter cornua continens in caelestino scuto, Tarnoviam, Pileciam, Melstiniam et alias nonnullas honestas et amplas familias comprehendit. Signa vero gentilicia sive insignia partim a rebus, quarum sunt notae, quemadmodum Topororum ab ascia, partim ab eventu, ut Ielitorum a visceribus transfixis appellationem habent, plurimorum ratio obscura est, nisi forte a primis conditoribus gentium ea sumpta sunt. Neque enim olim, ut nunc, ab areibus, villis et pagis, quibus dominabantur, denominabantur equites, sed undelibet sumpta aut indita nomina, ad longam posteritatem amisso etiam vel commutato patrimonio transmittabant; qualia

Comites.
Duces.

Gentes et
familiae nobiles unde
appellatae
sint.

Cognomina
nobilitatis
unde et
qualia.

supersunt etiam nunc cum alibi, tum in Submontano et Sciriciensi tractu et in Russia, ut sunt Herborth, Dunin, Jordan, Gladis, Pienianscus, Pirschala, Omita, Farureius et alia eiusdem generis. Nunc malunt plerique de arcium, oppidorum et pagorum nominibus deflexa paululum per denominationem in „ski“ sive „ki“ voce appellari; ea vero deflexio vel adiectio sillabae a latina loquentibus et scribentibus in „ius“ commutatur, ita ut a Choina Choinski et pro eo latine Choinius, a Crasne Crasinski et pro eo Crasinus, a Lasko Laski appellatur, ceterum pro eo non Lascius sed Lascus dicitur; quod nos in historia secuti sumus perspicuitati orationis et externorum auribus inservientes, idem veteres historicos Graecos et Latinos in barbaris nominibus factitasse animadvertimus. Interdum autem sine hac deflexione vel adiectione arcis vel oppidi vel pagi nomen, unde quisque ortus vel cuius dominus est, cum praepositione „de“ vel „a“, vel „ab“, vel „in“ cognominis loco usurpatur, a magnatibus praesertim et clarioribus, ita ut verbi gratia in Tencin vel a Gorca vel de Felstein quis appellatur. Observaturque in his vulgo discrimen quoddam non magis a Polonis, quam a Germanis et Boëmis, qui itidem utuntur huiusce modi appellationibus; „in“ enim praepositionem iis fere attribuunt, qui domini sunt locorum, caeteras etiam iis, qui inde dumtaxat orti vel oriundi sunt, etiamsi ibi non habeant ubi pedem figant.

Signa sive
insignia
nobilitatis
Poloniae.

Gentilitiorum autem signorum, quae quidem quaerendo investigare potuimus, appellationes hae sunt, in quibus enumerandis ordinem primarum litterarum et vernaculae linguae sonum servabimus: Abram sive Valdorff, Amadei, Bialina, Biberstein, Bodulia, Bogoria, Boitza, Brog, Bozestado, Bvincia sive Bvincza, Byliny,

Cioleke, Copaczina, Coumia, Cielantcova, Corvitz sive Bies, Choleva, Cofitz, Corap, Corciak sive Corczak, Dambrova, Dambrova altera, Dembno, Doliva, Dolenga, Drzevicza, Druzina, Driia, Dzialossa, Godziemba, Gozdova, Grabia, Griph quod et Svieboda, Gryzima, Grzimala, Habdanc, Herburthova, Helm, Janina, Jastrzembiec, Jelita sive Koslarogi, Jednorozec, Junossa, Korsboc, Kerdei, Labentz, Larissa, Leliva, Liada, Levart sive Leopardus, Lodzia, Lzavia, Lis, quod et Murza, Mozela, Morskiot, Mandrostca, Nalencz, Niesobia, Nieczuia, Novina, Oliva, Osmarog, Odrouvanz, Ostoia, Orlia, Olobog, Ovada, Oxa, Pilava, Pirzchala, Povalia sive Ogon, Poboze, Pogonia, Polucosia, Pravuda, Pomian, Przeginia, Prus, Prus alterum, quod et Navilki, Prosnia, Rava, Radvan, Roza, Rogala, Ruchaba, Rolia, Scheliga, Slepowron, Socolia, Servicaptur, Schilde, Staricon, Starza, quod et Ossoria, Strzemien, Strzegomia, Sternberg, Srenava, Sulima, Swirczek, Sirocomlia, Schumberg sive Cofitza, Swinca, Tarnava, Topor, Topacz, Trzaski, Tramby, Varnia, Vieniava, Vuczeliie, Vierussova, Venzik, Vadwa, Vierzinkova, Zabava, Zadora sive Plomien, Zagrobia. Duorum nomina non tenemus: ea sunt albae aquilae anterior pars dimidia, a capite cauda tenus erecta cum duabus stellis a tergo; et quinque rosae albae in quincuncem collocatae. Unde simul et ex gente Iastrzembecia ego maternum genus duco, pater vero meus e Pirzchalia et Osmarogia: nihil autem vetat his nostrum quoque adiungere, quo me unacum fratribus meis et omni posteritate nostra optimus Rex Sigismundus Augustus ornavit, dimidiam aquilam pectore tenus, naturali colore, extensis alis, laurea corolla circum collum redimitam in rubro scuto impartitus; cui Ferdinandus Romanus Imperator elec-

tus, immortalī memoria dignissimus, cum legatione apud eum eiusdem Regis nomine in septimum annum fungeret, gentilitium Austriacae familiae suae stemma rubram in albo scuto teniam per transversum ductam subdidit et duo nigrae imperialis aquilae capita galeae coronatae superposuit. Cur autem minus liceat cupiam a se parto, quam ab aliis relicto decore gaudere? Et haecenus quidem de nominibus gentium Poloniae nobilitatis nobis dictum sit; signa, origines familiasque describere longum et operosum esset, ne dicam infinitum.

Nobilitatis
habitandi et
vivendi
ratio.

Antiquitus sparsim nobilitas in agris habitat, in sua quisque villa, vel castello, vel arce, rem familiarem operis et laboribus adscriptitorum suorum vel mercenariorum curans, et agricultura, gregum, armentorum et apiariorum fructu itemque venatione et aucupio non modo sustentans sese cum domesticis suis familiis, verum etiam honestas divitias comparans vendendis iis, quae supersunt usui domestico quaeque desunt, inde vicissim comparandis.

Feminarum
studia.

Matres autem familias et puellae nobiles lanificium et linum canabumque et rem pecuariam tractantes non dedecet vendere ea, quae ex huiusmodi re familiari et fructibus eius supersunt usui domestico; quia et culinae curam eae gerant, exceptis illustrioribus et sanatoriis, quae haec pleraque dedignantur aut pedissequarum opera peragunt. Iter facientes feminae quidem carpentis, vehiculis aut curribus vehuntur, matres vero vel iisdem, vel equis potius; pedestrem incedere, per viam longiorem praesertim, minus honorificum vulgo habetur, nisi paupertas necessitatem imponat. Iam autem lautiores et elegantiores de nobilitate in urbibus domicilia figere, villis et rusticis praediis relictis, incipiunt. Prodeuntem in publicum nobilem viram

Comitatus.

iuxta ac feminam asseclis maribus, feminam vero etiam puellis pedissequis stipari honorificum habetur; et in eum usum alit quisque domi suae famulitium pro modo facultatum, idque simili figura et colore vestium non sine sumptu et luxu vestiri usitatum est. Aluntur et equi complures, equitantem enim aut vehentem herum famuli honoratioris nonnisi per urbem vel ad suburbana pedestres assectantur. Ac senatores quidem primarii pedestres iuxta ac equestres medii fere inter asseclas mares incedunt, honoratioribus antecedentibus, caetera vero turba cum pueris subsequente; in caetera nobilitate asseclae omnes heros sequuntur. Matronas autem ac puellas nobiles mares quidem antecedunt, feminae subsequuntur praeter filias et quae in filiarum loco habentur et sorores puellas, quae secundum anteambulones proxime matrem vel sororem praecedunt. Spectatur autem in famulis et pedissequis cum usus ad ministeria, tum statura, forma, elegantia et genus. Nec deest copia equestrium ac nobilium iuvenum, qui vel studio civilitatis prudentiaeque usu rerum comparandae incitati, vel tenuitate fortunarum adacti vel praesidii contra vim potentiorum sibi suisque comparandi causa, non modo in magnatum et Episcoporum sacerdotumque ac doctorum clientelas, verum etiam in parum ac tenuiorum inferiorumque nonnunquam, eorum praesertim, qui magistratus gerunt aut aliquo sunt numero in aula Principis, aut opibus, industria, eruditione, gratiaive populari valent, asseclationem et ministerium parva vel nulla mercede a parentibus et propinquis traduntur, vel ipsi sese addicunt. Duratque ea servitus, quoad utriusque, hero, inquam, et servo sive clienti placeat. Multi etiam de ditioribus necessariorum et amicorum liberos pio quodam et honesto iuventutis educan-

Famuli et
pedissequae.

dae studio ultro sibi in familiaritatem et ministerium adsciscunt. Ad eundem modum et feminae feminis famulantur. Nec pudendum aut dedecori affine est genus hoc servitutis, sed liberale et sociabile, nec rara est in eo vicissitudo, ita ut eum quis habeat in ministerio, cuius parentibus ipse serviverit, honestaque habetur haec iuventutis equestris educandae ratio, aequabilitatem quandam etiam in aequalibus fortunis continens, et multos ex humili loco ac tenui fortuna non modo ad mediocres, verum etiam ad summos nonnunquam honores amplissimasque facultates et opes ipsorum virtus herorumque beneficentia provehit idque maxime conciliandis luculentis coniugiis vel sacerdotiis.

Nobilitatis
studia.

Honestatis magna semper a nobilitate ratio habita est; fraudem facere, promissum fallere, peierare, mentiri probrosum et infame semper habitum est, atque etiam nunc habetur, quamvis in maiore, quam olim, habendi studio et licentia; quod si quid eiusce modi in probri loco cuiquam obiciatur, praesertim ab eiusdem ordinis viro, non tam legibus et magistratum iudicio et autoritate, quam ferro manuque vindicatur. Dissimulare quidem probrosum habetur; loci tamen ratio ducitur.

Plebs.

Plebeis minor est cura dignitatis atque pomposae ambitionis, exceptis urbanis feminis, quae et ipsae bene cultae et una aut altera pedissequa comitatae incedere student; vita autem laboriosior et sollicitior tam mulierum, quam virorum, nullo fere sexus discrimine, nisi quod feminae opificia non exercent neque vecturam, neque negotiandi gratia peregrinantur; vicina tamen oppida intra fines Regni adeunt domique negotiantur. In iudicio standi ius non habent. In plebe autem numerantur, quicumque nobiles sive equites non

Plebei qui.

unt, sive sint agricolae, olitores, apiarii et pecuarii, sive opifices et operarii, sive caupones, propolae, vectores et mercatores et sive in agris, quemadmodum superius attigimus, pagis atque vicis vitam degant sive in oppidis et urbibus; ac urbes quidem et oppida mercatoribus, opificibus et propolis habitantur; vici utem et pagi et suburbana praedia ab aratoribus, olitoribus, pecuariis et apiariis; caupones vero, molitores, operarii, vectores iumentorumque locatores utrobique sunt. Sunt autem aliquanto meliore et liberiore conditione urbani et oppidani quam agrestes. Ac censum eundem annum utrique dominis suis pensitant, verum agrestes et vicani plerique omnes operas praeterea gratuita ad colendos eorum agros et alios usus domesticos, non solum manuaras, verum etiam cum iumentis vel per se, vel per mercenarios et operarios suos praestant; nec alio cuiquam commigrare inconsulto domino licet, ita ut videantur esse glebae adscriptitii, nec mulierum a servis differant, praesertim ut nunc sunt tempora. Cmetones seu cmetones vulgo vocantur; his autem meliorem conditione sunt hortulani, qui hortos colunt; viciarii chlopi appellantur, quam appellationem, velut nobrosam, non fert nobilitas. Habent sane in eos dominum vitae necisque potestatem, praeter eos, qui ab infante aetate litterarum studiis sacrorumque ministerio se addixerunt. In plebe urbana non desunt, qui remissione per famulos et vicarios administrantes ipsi in otio, honestioribus studiis vel delitiis vacant; multi laudes et sumptuosius victitant atque inde crescunt remissione pretia et non pauci ex iis ad egestatem rediguntur. Et hactenus quidem de nobilitate et plebe.

Urbanorum
et agrestium
discrimen.

Iam de sacro sive ecclesiastico ordine, quod ut
lanus fiat, de religionibus prius pauca attingamus.

Religio et
pietas Polo-
norum.

Christianam religionem Polona gens, abiecto semel im-
pio daemonum cultu, sexcentis amplius annis constan-
ter retinet religioseque colit, haereticarum novationum
insolens et impatiens ante nostram aetatem.

Haeresea
in Polonia.

Nuper adeo nostra memoria Lutherana primum,
innox etiam Berengariana seu Calviniana labes a merca-
toribus et bonarum litterarum studiosis iuvenibus, levi-
tate animorum et curioso studio novitatis inductis, pe-
regre invecta, multorum animos infecit; quod olim etiam
de Hussitica et Viclefica extremis Vladislai Jagellonis
Regis et primis filiorum eius Vladislai et Cazimiri
temporibus (cum horum iuxta ac illius aetas contemne-
retur) usu venire coeperat, sed Principum et Episcopo-
rum virtute, autoritate, studio ac diligentia, caetero-
rumque procerum pietate, gravitate et constantia malum
altius radices agere permissum non est. Itaque retinu-
erunt ii tunc cum prisca religione etiam dignitatem
autoritatemque suam et rem publicam, quae qui nunc
vivunt, utinam posteris etiam suis relinquunt. Iam
autem non solum illae, quas dudum memoravi, verum
etiam Picardorum, Anabaptistarum, Arianorum, Pneuma-
tomachorum, Trideitarum, Photinianorum, Ebionitarum,
Recutitorum et nescio quae non pestes, proh nefas, Polo-
niam, laxatis semel licentiae habenis, agminatim inva-
dunt et praetextu seu verius abusu libertatis praeeun-
tibus nonnullis de nobilitate, sibi quisque religionis
magister, atque adeo rex et lex esse incipit; sed haec
alibi prolixius deploravimus. Prussi aliquanto posterius
Christo nomina dedere, citius autem et cupidius luthera-
narum dogma amplexi sunt, urbani praesertim et qui
sunt Germanici sanguinis, propter mercatorum et opi-
ficum Germanorum frequentiam et commercia et lectio-
nem librorum importatorum e Germania. Cum enim et

Prussorum
religio.

colluvies hominum quasi ad pileum vocata semel ecclesiasticae disciplinae iugum excussisset, a magistratibus sive timore sive perversa animi inductione et ob iurandum praeceptoribus suis in Germania datum, eodem inclinatis, imo redemptis etiam non modo non repressa est, sed magis etiam confirmatur et incitatur. Multi tamen adhuc pia maiorum instituta retinent, praesertim ubi magistratus officium suum faciunt, alienum non usurpant.

Masovii, tenatiores antiquae religionis et pietatis, a profanis novationibus ferme abhorrent; abhorrent etiam Russi, Graecos autem hi sequuntur, quos ab initio religionis magistros habuere et cum iis a nobis, hoc est a Romanae et catholicae ecclesiae consensu sese per sacrilegum schisma praecidunt tanta pertinacia, ut nihil commune habere velint cum latinis; sic enim nos appellant, qui in cultu divino publice latina lingua utimur et cum sapientissimis et sanctissimis maioribus ipsorum Graecorum iuxta ac nostris summam Romani Pontificis dignitatem et auctoritatem in universo Christianorum populorum coetu agnoscimus. Nec in multis praeterea a nobis ii dissentiant et quidem ritibus et institutis ecclesiasticis magis quam dogmatibus religionis; vulgant autem divortia, quamvis levi de causa. Plurimi tamen ex iis, ex quo tempore Polonorum ditione tenentur, ad nos et Romanae ecclesiae societatem et instituta transierunt eodemque cum caeteris Polonis iure sunt.

Armeni oppida quaedam Russiae Podoliaeque incolentes suis et ipsi ritibus suaeque lingua in sacris utuntur; non abhorrent ii tamen, sicut accepimus, a Romana ecclesia et Romano Pontifice, quin principatum eius in universa Christi ecclesia agnoscunt.

Masoviorum
pietas.

Russorum
religio
et schisma.

Latini.

Armeni.

Indaei.

Hebraei vero, quibus aliunde pulsus Russiae et Lithuaniae ac totius fere Poloniae oppida referta sunt, suam retinent religionem, nisi forte superstitio vel impietas ea potius dici debet.

Tatari.

Feruntur etiam Tatari Ceremissi in uno aut altero oppido Podoliae suis uti ritibus et impietate Mahometana, quemadmodum et Lithuanici; quorum in delubro apud Trocos nihil praeter pileum turbinatum, qualibus vulgo ea gens utitur, in suggesto editiore positum ante multos annos aspeximus. Sed mittamus barbaros incolas cum falsis suis religionibus et ad institutum nostrum revertamur.

Sacer et ecclesiasticus ordo.

Tam apud Russos igitur et Armenos, quam apud Polonos, qui Christi Dei ac Magistri nostri institutis convenienter pietatem colunt antiquitus, certus est ordo eorum hominum, qui religione sacrisque peculiariter moderantur et inserviunt, non genere, sed eorum, penes quos eius rei potestas est antiquitus et iam inde ab temporibus apostolicis (Episcoporum inquam) autoritate, segregatione et initiatione sive consecratione a caetera omni multitudine distinctus, quem sacrum et ecclesiasticum et spiritualem dici supra memoravimus. In quo non modo Episcopi et sacerdotes, verum etiam caeteri sacrorum administri et monachi monachaeque censentur, e plebeio iuxta ac equestri ordine allekti; utrisque enim antiquitus iam inde ab initio patuit aditus ad hunc ordinem. Patrum demum aut avorum nostrorum memoria ab episcopalibus non tam functionibus, quam sedibus et primariis quarumdam opulentiorum basilicarum, sive ecclesiarum, ut vulgo vocant, cathedralium honoribus, quae praelaturae et canonicatus dicuntur, plebei (theologis, iure consultis et medicis aliquot exceptis) excludi coepere, quod iam ad abbatias quoque

Plebei arcentur a nonnullis honoribus ecclesiasticis.

et monasteria (ubi ex professo mundana omnia abdicantur) inducitur. Secernitur etiam sacer ordo vestitu et cultu corporis a caetera multitudine, sed et inter se non modo a caeteris sacerdotibus Episcopi et ab utrisque monachi, verum etiam ipsae inter se monachorum et monacharum sectae partim figura, partim colore vestium, partim toto vitae instituto distinguuntur; quae quoniam communia sunt Polonis cum caeteris Christianis populis, persequi hic prolixius necesse non est. Proinde distinctis ordinibus, reliquam rei familiaris Polonicae rationem paucis concludamus.

Sacri ordinis distinctio.

In magna rerum omnium copia, ut fit, maior aliquanto fuit superioribus temporibus, quam nunc est, argenti et auri reique nummariae penuria, praesertim cum auri et argenti metalla nulla exstarent et minus nota essent nostris maioribus transmarina mercimonia. Neque proprium habebant nummum Poloni, sed externis et maxime Boëmicis usi sunt aliquamdiu; coepit deinde ante ducentos, ni fallor, annos a Cazimiro Magno Rege aes et argentum signari ad exemplum Boëmorum. Aureos vero nummos primus omnium Sigismundus Rex, huius Sigismundi Augusti pater, nostra memoria signavit, bonitate et pondere Ungaricorum, tametsi Alexandri quoque, fratris eius, aureum nummum vidimus. Sic autem crevit iam auri pretium, ut prope duplo carior nunc sit aureus nummus, quam fuit avorum nostrorum memoria; id adeo partim propter luxum et crebriorem auri usum exportationemque ad externos, partim quia deterior nunc esse fertur reliqua moneta cum ponderis diminutione, tum aeris admixtione; est autem ea multiplex. Ac grossus quidem argenteum numisma est cum admixto aere, olim vicesima octava, nunc quinquagesima secunda vel tertia, imo iam quarta et quinta pars auri

Res nummaria.

Moneta.

Aureus.

Grossus.

Copa. Ungarici sexagenae sive copae sexagesima, marcae
Marca. quadragesima octava, floreni tricesima, fertonis duode-
Florenus. cima, scoti vero dimidia; sic vulgo dicuntur pondera
Ferto. sive genera, quibus pecuniam numeramus et computa-
Scotus. mus. Sunt et minores grosso nummi medians quidem
Medians. grossi dimidium, nona fere parte superans cruciatum
Solidus. Germanicum, sed iam exaequatus; solidus tertia pars
Ternarius. grossi, ternarius sexta, obolus vero decima octava;
Obolus. atque hi quidam nunc aere sunt inhaesti, superiori tem-
 pore habuerunt admixtum argentum, ut etiam nunc ha-
 bent grossi et mediantes. Argentei vero sunt: trigrossus
 ac segrossus, hic quidem sex, ille vero tribus grossis
 aestimatione par; utrumque primus signavit Rex Sigis-
 mundus Senior, sed iam pauci exstant, exportantur
 enim et conflantur ab avaris Iudaeis, mercatoribus, et
 argentariis apud gentes finitimas. Permagnus est autem
 etiam nunc apud nos usus externae monetae, quae pro
Mercimonia. mercibus undelibet importantur; magna sunt enim nunc,
 si unquam alias, Polonis variarum rerum cum caeteris
 gentibus commercia, quamquam commutatione mercium
Quae exportantur. permulta peraguntur. Exportantur autem imprimis siligo,
 triticum, ordeum, avena et alia legumina, linum, lupu-
 lus, coria boum, sebum, alutae, mel, cera, succinum,
 pix, cinis, mali, asseres caeteraque materies fabrican-
 dis navibus et ornandis domibus apta; cerevisia quo-
 que et herba quaedam tingendis lanae et serico idonea.
 Iam vero et boum, vervecum et equorum permagna
 vis non modo finitimis, verum etiam remotioribus po-
 pulis suppeditatur; ac equi partim propter pernicitia-
 tem et laboris incommodorumque tolerantiam, partim
 propter molliorem incessum a remotioribus etiam po-
Quae aliunde importantur. pulis expetuntur. Importantur autem vicissim aliunde
 panni non modo sericei et aurei, sed etiam lanei linei-

que subtiliores, anlaea, tapetes et alia parietum, equorum et hominum ornamenta, quorum opificia minus exquisita sunt apud Polonos, licet non desit materia et aliis gentibus suppeditetur; margaritae item et geminae et pelles sabellinae, pantherinae, sive lupicervariae, hermellinae, mardurinae; mütium ponticorum; vulpinae, lupinae, ursinae et aliarum ferarum, quarum maiorem copiam producunt interiores septentrionis orientisque silvae; husiones quoque sive mariani et haleces et alia salsamenta et vento vel sole durati pisces marini; ad haec argentum, aes, orichalcum et chalybs cum facta, tum infecta. Boum etiam copiam auget uber pascuis Valachia sive Moldavia et Bessarabia, sicut equorum Ungaria. Vina plurima ex eadem Ungaria et Moravia, ex Austria, Rhetia, Slavonia, Italia, Creta et Graecia importantur etiam, sed pauciora; Gdanum autem Renense et Gallicum et Hispaniense, Canariense quoque et Creticum navibus advehitur. Porro aromata et varia eduliorum condimenta atque cupediae, quae unacum vino et pannis aureis ac sericeis gentem hanc atque regnum vehementer exhauriunt, de longe ab oriente et occidente importantur. Harum autem rerum atque mercium exportandarum et importandarum commercia sunt Polonis, maritima quidem cum accolis sinus Venedici et Oceani Germanici, Pomeranis, Mechelburgensibus, Holsaciis, Danis, Frisis, Hollandis, Brabantis et aliis Belgis, Gallis, Livonibus, Moschis, Sueonibus sive Suetis, Norvegiis, Anglis, Scotis, Hispanis etiam et Lusitanis; itemque per Pontum Euxinum cum gentibus Turcaicae ditionis; terrestria vero cum Germanis, Moravis, Silesiis, Boëmis, Ungaris, Italis, Moldavis, Moschis, Armenis atque Turcis.

Populi cum
quibus com-
mercia sunt
Polonis.

Sed iam hunc librum claudamus, altero Reipublicae Polonae rationem descripturi. Ac primum quidem de magistratibus et muneribus publicis persequemur, deinde vero iudiciorum, comitiorum ac belli rationem explicabimus, sic tamen utrobique, ut Prussos ad calcem operis vitandae perplexitatis causa reservemus.

POLONIAE
MARTINI CROMERI
LIBER ALTER.

De Republica et magistratibus Polonorum.

De tribus primis et simplicibus rerumpublicarum formis, quae vel unius, vel paucorum imperio vel multorum omniumve quadam aequabilitate iuris continentur, unius principatum Poloni semper praeter duo quaedam tempora, de quibus in Historia memoravimus, amplexi sunt, bonis plerumque et moderatis et a tyrannide alienis usi Principibus. Fuitque contenta Polonia Principis sive Ducis nomine et imperio, donec Otto, tertius eius nominis Imperator Romanus, Boleslaum cognomento Chrobrum (Chabrum vulgo vocant) paulo post susceptam religionem Christianam, hoc est anno post Christum natum millesimo et primo, regio diademate et honore dignatus est; nec tamen ultra quartum regem tunc is honos mansit apud hanc gentem. Nam post alterum Boleslaum, prioris illius pronepotem, ducentis amplius annis Principes Polonorum regio nomine abstinuerunt; deinde vero anno Christi 1295 revocatum et

Monarchiam
Poloni amplectuntur.

Hist. Polon.
lib. 2.

Regni Pol.
origo.
Hist. lib. 3.

Hist. lib. 3.

Regni
resumptio.
Hist. lib. 11.

Hist. lib. 14
et 15.

Principis po-
testas.

Regiae po-
testatis fines.

renovatum id in Praemislo, manet in hanc diem et quidem ad externos plerumque liberis liberi populi suffragiis delatum, cum antea Poloni externum Principem non habuissent, ac neque ex alia familia per quadringentos amplius annos, quam ex ea, quae a Piasto duxit originem. A centum et amplius octoginta annis regnavit perpetua successione Iagellonia magnorum Ducum Lithuaniae progenies, non haereditario tamen, sed electionis iure. Fuit autem initio liberior dominatus Principis et nullis propemodum legibus adstrictus, infinitam non modo omnium rerum, sed etiam vitae necisque omnium potestatem habens; post susceptam vero publice religionem Christianam temperare ea coepit primum piis monitis atque doctrina Episcoporum et sacerdotum (quibus nunc praeclara scilicet refertur gratia, tunc permagna erat eorum dignatio et authoritas) ac caeterorum Christianorum populorum imitatione et moribus; deinde vero bellatricis nobilitatis meritis et obsequiis, fortassis autem et contentionibus multa de suo iure remittentibus et indulgentibus equestri ordini Regibus et Principibus. Nunc sane angustis finibus regia potestas in sacrum et equestrem ordinem et utrique subiectos homines atque bona circumscripta est; ac in sacerdotes quidem iam inde ab initio susceptae religionis Christianae Rex nihil prorsus iuris habet; de equitis vero capite et fama non nisi in comitiis cum Senatu iudicat, certis aliquot causis exceptis; Senatu autem inconsulto neque bellum cuiquam facit, neque foedus publice cum quoquam icit, neque tributa, vectigalia ac telonia nova instituit, neque alienat quiequam de bonis Regni, neque rem ullam maiorem ad Rempublicam pertinentem statuit aut facit. Porro leges novas condere, pecuniam extra ordinem publice imperare, mone-

tam signare, successorem sibi designare ne cum Senatu quidem potest absque consensu caeterae nobilitatis sive equestris et militaris ordinis, de quo fere magistratus etiam publici et senatores leguntur, ita ut penes eum ordinem nunc sit propemodum summa Reipublicae. Itaque nunc Regnum et Respublica Polonorum a veteri Lacaedemoniorum, vel huius temporis Venetorum Reipublicae ratione non multum differt. Ius creandi Regis Regis electio. penes Senatum est, de quo paulo post dicemus; atque id etiam equester ordo sibi vindicare coepit, ita ut tum demum in eo ratum sit Senatus iudicium, si assentiatur caetera nobilitas; non temere tamen disceditur a stirpe regia mascula, si qua exstat. A novo Rege Iusiurandum Regis. iusiurandum exigitur in hanc sententiam: quod secundum leges et instituta maiorum regnaturus sit et suum cuique ordini et homini ius privilegiumque et beneficium, a prioribus Regibus collatum, salvum conservaturus, neque de Regni finibus et bonis quicquam diminuturus, quin amissa etiam ab aliis pro virili sua recuperaturus; vicissim autem Senatus omnis in verba eius iurat. Inauguratur autem (si tamen hoc verbo uti Coronatio. fas est) olim quidem in Gnesnensi, nunc vero in Cracoviensi basilica ritu solenni Christianorum ab Archiepiscopo Gnesnensi sacris operante ac duobus proximis Episcopis, unctusque inter seapulas sacro oleo ante aram maximam, ubi etiam sacrosanctam Eucharistiam venerabundus accipit et corona aurea redimitus, accepto in dextram sceptro et in levam pomo aureis, in editiore solio ex tempore praeparato collocatur omnibusque rite peractis coronatus in regiam reducitur. Postridie pompa itidem solenni coronatus in forum urbis equo vehitur Senatoribus, equestribus, Episcopis quidem pone sequentibus, profanis vero antecedentibus

longo ordine, e quibus tres primores pomum, sceptrum et strictum gladium proxime ei praeferunt; ibi erectum ex tempore tabulatum sublime cum iis pedester conscendit et in editiori solio collocatur; sedentem Senatus paulo inferior ordine circumsetet. Deinde assurgens ille versus quattuor mundi partes gladium vibrat rursumque residens eius contactu sive leni ictu inter scapulas cuiusque nobiles et equites auratos creat, quod perinde est, acsi balteo militari donet. Urbani autem et oppidani magistratus in verba novi Regis iurant. Inde rite peractis omnibus in arcem cum eadem pompa reditur et festis epulis indulgetur. Nec multo diversa est Reginae inauguratio, quae fit praesente, deducente et postulante pro ea Rege; deducit autem eam coronatam etiam ad forum Rex ipse quoque coronatus cum simili pompa. Sed non iuratur in verba Reginae, nec ei defertur ulla potestas aut iurisdictio.

Reginae coronatio.

Vectigalia Principis.

Vectigalia Principis aliquanto luculentiora ac ampliora olim fuere, quam nunc sunt; pensitabant enim ei omnes agrestes et adscriptitii quotannis tributum poradline, quod nos rastrale dicere possumus (regale etiam vocatur), in iugerum seu laneum et mansum, ut vulgo vocant, duodenos grossos et quidem latos sive Pragenses, qui dimidio eos, qui nunc sunt in usu. grossos vernaculos excedunt, quin si bonitatem a pondus argenti spectes, quadruplo, quemadmodum earum rerum periti affirmant, melior tunc erat grossus quam nunc est. Pensitabant et alias quasdam cum nummarias, tum pecuarias, frumentarias, avenarias et aliarum rerum pensiones, nec modo agricolae, sed et oppidani, quin et equites sive milites non penitus immunes erant. Et iumenta autem hi ei, quacunque iter faciebat, alii secundum alios suppeditabant, et canes cum

Poradline seu rastrale tributum.

Grossi Pragenses sive lati.

venatoribus eius alere necesse habebant. Ne monastica quidem et alia ecclesiastica bona initio prorsus erant libera ab huiusmodi oneribus ac tributis, quorum appellations videre licet in vetustis Principum diplomatis, nempe: przewod, powos, stroza, stan, powolove, targowe, crowa, podwody, voginia, narzas, sep, podworo, opoliae. Liberae autem Principi erant ubique piscationes atque venationes, aliis non erant, ne in suo quidem cuiquam fundo, absque peculiari Principis indulgentia. Mulctae quoque maleficiorum Principi dependebantur. Quae cum ita essent cumque permagna esset rerum omnium ad victum pertinentium vilitas et necdum maritima cum externis populis commercia existitissent aut vulgata essent, non distrahebantur fruges et alii fructus praediorum Principis, quaeque ex pensionibus in cellam eius comportata erant, neque ad unum aliquem totius Regni locum (quod non sine gravi agrestium pressura futurum erat) convehebantur, sed in praefecturis asservabantur.

Pensionum
priscarum
nomina.

Cumque ad officium Principis pertinere existimaretur non desidem ac uni alicui loco affixum haerere, sed obire omne Regnum et fines eius tueri et omnium usibus sese exponere, querimonias afflictorum audire, ius dicere, tenuiores a potentiorum iniuriis vindicare, quoquo is venerat cum equitatu et comitatu suo aulico, eius praefecturae fructibus et proventibus alebatur, quoad ei manere ibi libuisset opusve esset, sive quoad horrea cellaeque sufficerent, seu denique descriptis cuique praefecto pro ratione praefecturae et proventuum certis temporum spatiis. Atque hoc illud est, quod scriptores quidam externi rerum Polonicarum imperiti ante nostram memoriam in eam partem acceperunt et litteris mandarunt, quasi Rex Polonorum egestatis causa

Princeps
Poloniam
obibat.

Error
quorundam
scriptorum.

Regnum suum obire perpetuo necesse habeat, quo a suis hominibus quasi precario sustentetur. Ceterum postea cum Principes vel certo se loco continere, vel bellis distenti peregre diutius abesse coepissent, distrahi coepere fructus praediorum, qui praefectorum cum sua cuiusque familia moderatis usibus superessent.

Remissae sunt deinde Principum beneficentia sacro et equestri ordini et utriusque adscriptitiis et subditis pleraeque omnes pensiones et onera; nunc sane equestris et ecclesiastici ordinis homines nihil Regi pensitare necesse habent, ac ne oppidani quidem eorum aut agrestes adscriptitii, praeter binos grossos vernaculos de manso sive laneo (quae idem sunt) pagano, et eo quidem solo, quem adscriptitius ipse sibi colit, nam qui sacerdotibus et equitibus coluntur, itemque suburbani et scultetorum (de quibus post attingemus) agri ab ea quoque pensione immunes sunt. Ne subserviunt quidem Principi sacerdotum et equitum homines agrestes et oppidani, praeterquam ad arces tempore belli reficiendas, atque etiam novas, si id e Senatus consulto fiat, condendas. Non ita pridem abbates et praepositi monasteriorum certas pensiones, quae stationes vulgo dicuntur, Regi denuo pensitare coeperunt; adscriptitii quoque ipsorum ad colendos Principi agros, subvectiones et pensiones quasdam frumentarias revocantur, quo praefectorum regionum praesidio tutiores sint ab iniuriis improborum. His autem exceptis soli praefectarum adscriptitii in suis quique praefectaris agros colendo et vectigalia pensitando rem familiarem Principis sustinent, quae nunc tamen aliquanto exquisitius curatur, quam olim.

Habet is etiam e metallis mediocre vectigal; in iis autem conductitiarum operarum usus est, quarum

Vectigallum
imminutio.

Cmetones.

Rastrale sive
regale tribu-
tum.

Operae
subditorum
sacerdota-
lium et
equestrium.

Stationes.

Metalla.

impensa deducta, reliquum cedit Principi. Omnium vero metallorum in Polonia fructuosissimae sunt salinae; sed habet in iis equester ordo hanc praerogativam, ut in usum suum domesticum statis anni temporibus aliquanto minoris emat salem, quam caeteri homines.

Nobilitatis
praerogativa in salinis.

E teloniis quoque mercium et vectorum provenit vectigal Principi. Caeterorum hominum nemo ius ullum habet instituendi et exigendi telonii, praeter peculiarem Regis indulgentiam, idque ob necessariam extra ordinem refectionem viarum, pontium et aggerum; caeterum naulum a traiectu fluminum in suo cuique solo instituere licet. Duplex autem est telonium: vetus et novum. Ac vetus quidem exile est, quod ab iis penditur, qui infra fines Regni negotiantur; novum vero maius aliquanto, quod boum, equorum, coriorum, frumenti, lanae, cerae, sebi et aliarum mercium, quae ad exteras oras exportantur et earum, quae aliunde importantur, nomine pensatur; utriusque immunitatem habent ecclesiasticus et equester ordo, modo ne mercaturam quis exerceat, hoc est venum ea exportet, quae ipse aliunde emerit, ac non de suo pararit; si quis tamen boves emptos suo pabulo et frumento per hiemem aluerit, perinde habetur, acsi domi eius nati sint. Publice quoque civitates nonnullae habent immunitatem veteris telonii. De novo fuit superiori tempore controversia inter equestrem ordinem atque Regem. Hae igitur nunc sunt perpetua Principis vectigalia, quae distrahere aut addicere cuipiam iure hereditario Rex Alexandri Regis lege prohibetur, atque ea lex, neglecta post et ante paucos annos acerbius revocata, multos conturbavit et non exiguos motus excitavit, qui nondum prorsus sopiti sunt. Extra ordinem nihil a quocquam, nisi forte a Iudaeis Regi pensatur. Ex his autem

Telonia.

Telonium
vetus et novum.

Alienationes
Regi interdictae. Alexandri Regis statutum.

Impensae
Principis.

vectigalibus is cum domestica familia sua sese sustentat, inde comitatu suo aulico stipendia praebet, inde in legationes, dotes et elocationes filiarum, arcium praesidia et sartatecta, viarum publicarum refectiones, machinas et apparatus bellorum, praemia bene merentium de se ac de Republica et in alios usus impendit; inde et Senatoribus fere ac magistratibus publicis et nonnullis sacerdotiis certi ac perpetui redditus antiquitus constituti sunt, partim pietate et beneficentia Principum attributi, partim accepto in usus necessarios pretio venditi. Et hactenus quidem de Principe sive Rege ac vectigalibus eius. Iam de legibus.

Leges
Polonorum.

Legum scriptarum nullus fuit usus apud Polonos vetustioribus temporibus, nec ullae exstant antiquiores iis, quas Cazimirus Magnus Rex condidit, quae sane pauculae sunt, nec multae iis a successoribus eius adiectae sunt. Extremis demum fere temporibus Sigismundi Senioris et regnante filio eius Sigismundo Augusto magis ac magis exarsit et longius progressus est pruritus et libido novarum legum condendarum et antiquiorum mutandarum, quo fit, ut hae propemodum exolescant, novae autem vix aut ne vix quidem inlescant, sed utraeque, hae quidem novitate, illae vero vetustate sua in contemptum vulgo veniant maxima Reipublicae pernicie. Earum autem condendarum potestas est simul penes Regem, Senatam et nuncios nobilitatis nec nisi in comitiis; statuta Regni vocantur. Priscis temporibus viva lex erat Rex sive Princeps, qui cum unus in tam amplo Regno omnia neque praestare, neque providere, ac ne iudiciorum quidem difficultates recte explicare posse videretur et lubricus autem proclivisque ad tyrannidem gradus in summa potestate esse soleat, adhibiti sunt ei Senatores sive

Consilarii, qui et consilia actionesque eius ad salutem Reipublicae et iudicia ad iustitiae et aequitatis trutinam dirigerent et monitis consiliisque salubribus, quasi vivis quibusdam legibus pro re nata cum animo eius informarent, tum potestatem modicarentur. Hic est Senatus regius multo amplior modo, quam olim, certo hominum numero constans, quos Senatores et Consiliarios Regni appellamus, qui non nisi iurati ad hoc collegium et ad consilium admittuntur; et perpetuum est hoc munus, quoad vivit quisque, certis annexum honoribus et magistratibus, partim ecclesiasticis, partim profanis. Sunt autem in Senatu antiquitus: Archiepiscopi duo, septem Episcopi, Palatini quindecim, Castellani quinque et sexaginta. Archiepiscopi sunt: Gnesnensis in Maiore Polonia, Leopoliensis in Russia; Episcopi vero: Cracoviensis in Minore, Posnaniensis in Maiore Polonia, Wladislaviensis in Cuiavia et Pomerania, qui tamen iam a certo tempore Posnaniensem loco anteit, Plocensis in Masovia, in Russia Praemisliensis et Chelmenensis, Camenecensis in Podolia, qui omnes, quo ordine nunc a nobis enumerati sunt, eum perpetuo servant in Senatu dicendaque sententia et in publicis celebritatibus. De Prussicis suo loco dicemus. Sunt quidem praeterea tres Russici et Graeci schismatis Episcopi in Russia, quos ipsi Russi Wladicas vocant, nimirum: Leopoliensis, Praemisliensis et Chelmenensis, qui unacum sectatoribus suis et aliis Russicis itidem Episcopis, qui sunt in ditione Lithuanica, a Kioviensi Metropolita et a Patriarcha Constantopolitano, quod ad religionem et initiationes attinet, dependent. Habent et Armeni suum Episcopum. Sed neque hic neque Russici pertinent ad regium consilium. Superioribus saeculis, cum latius paterent versus occidentem solem fines Po-

Consilarii
sive Senatores
Regni.

Senatorum
genera et
numerus.

Archiepiscopi.
Episcopi.

Senatorum
numerus
et ordo re-
centior ad
calcem ope-
ris adscriptus
est.

Russorum
Episcopi.

loniae, Wratislaviensis quoque et Lubussensis Episcopi et Camenensis in Senatu sua loca habebant, atque etiam nunc duo priores in provincia Gnesnensi censentur, et nostra memoria habuit uterque certa bona in Polonia. Nunc Camenensis Episcopatus in Ducum Pomeraniae, Lubussensis in Marchionum Brandenburgensium faucibus, Wratislaviensis in Regum Boëmiaë ditione est.

Palatini.

Secundum Episcopos in Senatu sunt Palatini hoc ordine: Cracoviensis et Posnaniensis alternis vicibus inter se priora et posteriora habentes loca et suffragia; deinde Sendomiriensis, Calissiensis, Siradiensis, Lenciciensis, Brestensis, Wladislaviensis sive Iuniwladislaviensis, Leopoliensis sive Russiae, Podoliae, Lublinensis, Belsensis, Plocensis, Masoviae et Ravensis.

Castellani: Cracoviensis, Voiniciensis, Sandecensis et Bieicensis in satrapia sive Palatinatu Cracoviensi; Posnaniensis, Medirecensis, Rogosnensis, Sremensis, Praementensis, Crivinensis et Santocensis in Posnaniensi; Sendomiriensis, Visliciensis, Radomiensis, Zavihostensis, Zarnoviensis, Malogostensis, Polanecensis, Cechoviensis in Sendomiriensi; Calissiensis, Gnesnensis, Landensis, Naclensis, Biechoviensis, Camenensis in Calissiensi; Siradiensis, Rospirensis, Spicimiriensis, Velunensis et Conariensis in Siradiensi; Lenciciensis, Brezinensis, Inowlodensis et Conariensis alius in Lenciciensi; in Brestensi: Brestensis, Crusviciensis et Covaliensis; in Iuniwladislaviensi: Iuniwladislaviensis, Bydgostiensis et Conariensis item alius, itemque Dobrinensis, Ripinensis et Slonensis in Terra Dobrinensi; in Russia: Leopoliensis, Praemisliensis, Haliciensis, Sanocensis et Chelmensis; in Podolia unicus Camenecensis; in Lublinensi item Lublinensis; in Belsensi Belsensis; in Plo-

censi Plocensis, Racianzensis et Siepercensis; in Masovia: Cynensis, Viznensis, Varsaviensis, Vissegradensis, Zacrociensis, Ciechanoviensis et Livensis; in Ravensi: Ravensis, Sochaciovienensis et Gostinensis; in Silesia unus Osvencimensis, Palatinum ea non habet. Ex his Castellanis, qui primi in unaquaque satrapia modo a nobis enumerati sunt, eum inter se servant ordinem, quo Palatinos recensuimus, excepto Cracoviensi, qui ex quodam tempore Palatinos omnes loco suffragioque anteit; Voinicensis item et huic proximus Gnesnensis praerogativa quadam inter Calissensem et Siradiensem Castellanos interiecti sunt. Caeterorum hic esse legitimus ordo existimatur, ut Ravensi, qui superiorum extremus est, proximus sit Sandecensis, deinde Medirecensis, Visliciensis, Biecensis, Rogosnensis, Radomiensis, Zavihostensis, Landensis, Sremensis, Zarnoviensis, Malogostensis, Velunensis, Praemisliensis, Haliciensis, Sanoensis, Chelmensis, Dobrinensis, Polanecensis, Praemontensis, Criviniensis, Cechoviensis, Naclensis, Rospirensis, Biechoviensis, Osvencimensis, Brezinensis, Crusviciensis, Bydgostiensis, Camenensis, Spicimiriensis, Inowlodensis, Covaliensis, Santocensis, Sochaciovienensis, Gostinensis, Viznensis, Varsaviensis, Racianzensis, Siepercensis, Vissegradensis, Ripinensis, Zacrociensis, Ciechanoviensis, Livensis, Slonensis, extremi tres Conarienses, in quibus primum locum is, qui est in Siradiensi satrapia, medium, qui in Lenciciensi, ultimum, qui in Inowladislaviensi, obtinet.

Castellano-
rum ordo.

Voinicensis
et Gnesnensis
Castellano-
rum loca.

Sunt item in Senatu magistratus quidam et administri Principis, quos Officiales Regni vocant; nempe: Marescallus sive Marescalcus, qui Magnus dicitur, Cancellarius, Procancellarius sive Vicecancellarius ac Thesaurarius. Est etiam unus de magistratibus aulicis seu curiae

Magistratus
pertinentes
ad consilium
publicum.

Principis: Maresalcus curiae. Putantur etiam duo Praefecti seu Capitanei, nempe Maioris Poloniae et Cracoviensis, ad consilium pertinere, sed perraro usu venit, ut ii non aliquo alio honore senatorio praediti sint. Horum autem omnium magistratum loca et suffragia in consilio sunt secundum Castellanos eo, quo hic a nobis conscripti sunt, ordine, nisi si quo alio eminentiori honore ii cohonestentur, quod fit plerumque.

Consiliario-
rum nume-
rus.

Divisio.

Hoc igitur est consilium publicum apud Polonos et Senatus regius sive Regni, sex et nonaginta consiliariis constans, quorum alii vocantur maiores, alii minores consilarii. Sunt autem maiores: Archiepiscopi, Episcopi, Palatini, primarii aliquot satrapiarum Castellani usque ad Siradiensem fortassis; caeteri omnes minores, qui posterius in consilium adhiberi coeperunt et excluduntur nonnunquam a consiliis secretioribus. In hoc Senatu censentur etiam Prussici consilarii; verum de his et omni republica Prussica separatim posterius persequemur. Accessere nuper, posteaquam haec nos conscripsimus, et Lithuanici cum antiqui, tum quos Sigismundus

Secretarii.

Augustus Rex ad numerum eorum adiecit; eos quoque alii loco reservabimus. Porro Secretarii admittuntur quidem et ipsi iurati in Senatum, sed ut auditores modo et quasi seminarium quoddam Senatus, neque locum habent in consessu Consiliariorum, neque dictionem sententiae; ex his autem unus primi sive maioris

Referen-
darii.

Secretarii nomen et honorem obtinet, de quo plura paulo post; duo Referendarii sive supplicum libellorum magistri sunt. Putantur et Succamerarii aditum habere ad locum habendi Senatus, claudendi et aperiendi ostii causa, idque in suo tantum quisque territorio. Iam et Senatorum, primariorum praesertim filios adolescentes admitti in Senatum non inusitatum est, quamquam so-

lent et in sacramento adigi in numero Secretariorum, quo liberius intersint consiliis.

Convocantur autem Senatores a Principe ad consilium, praesentes quidem, quoties opus est; qui vero longius absunt, non nisi arduis de causis, utpote ad comitia vel celebritatis alicuius gratia, nimirum ad nuptias Principis seu liberorum eius, aut si quis socius et obnoxius Regno dux in verba Principis iuraturus sit; cum iis vero, qui adsunt, Princeps pro re nata consultat, nisi forte res gravior ac difficilior incidat, quae plurimum consilio et consensu sit explicanda, velut de indicendis comitiis, tunc enim absentes singuli per epistolas regias consuluntur, maiores praesertim.

Consilii
convocandi
ratio.

Atque haec de genere, numero, ordine et officio Senatorum sive Consiliariorum Regni suffecerint, si unum illud addiderimus, quod subserviunt ii quoque Principi et Reipublicae, quoties opus est, domi quidem in iudiciis cum aliis, tum recuperatoriis, quas commissiones vulgo vocamus, foris autem in legationibus obeundis, aut si quid aliud publice cum dignitate peragendum est. Cum autem ii certis magistratibus et honoribus praediti sint, habent etiam praeter commune senatorium munus curamque totius Reipublicae pecularia officia pro diversitate magistratuum sive honorum attributa. Ac Archiepiscopi quidem et Episcopi officia quae sint, nemini Christiano incognitum est, nec ullum ii peculiare habent in Polonia praeter caeteris nationibus, nisi quod Archiepiscopus Gnesnensis perpetua quadam Pontificis Maximi legatione fungitur et legatus natus Sedis Apostolicae appellatur, quo nomine ampliorem habet iurisdictionem, de qua suo loco attingemus. Habet etiam Primatis honorem ab eadem Sede Apostolica, absque eo, quod est antiquo gentis instituto et praerogativa Pri-

Senatorum
communis
officia.

Archiepiscopus
Gnesnensis.

Primas.

mas Regni et princeps Senatus. Proinde penes eum est potestas indicendi comitia, convocandi Senatum senatusque consulta definiendi et edicendi absente Rege et Regno vacante.

Palatini
officium.

Voievoda.

Palatini munera sunt: esse ductorem copiarum suae satrapiae in expeditionibus bellicis indeque nomen habet lingua vernacula, ut Voievoda dicatur, quasi dux belli sive copiarum, Palatinus autem dicitur Romanorum imitatione, apud quos sub imperatoribus non obscurum erat nomen honosque comitum palatinorum. Porro in pace Palatini est, in sua cuiusque satrapia conventus nobilitatis instituere iisque et iudiciis praesidere; pretia rebus venalibus praeter tempus comitiorum et belli imponere; ponderum et mensurarum curam gerere; Iudaeorum quoque patrocinium et iudicia ad Palatinum pertinent.

Castellani
officium
et nomen.

Castellani quasi legati sunt Palatinorum ductoresque et praesides nobilitatis sub suo quisque Palatino. Appellantur autem Castellani etiam vernacula lingua, mutuato a latinis vocabulo, a castellis sive oppidis eorumque territoriis, quae singuli singula habent attributa, non quod dominatum, iurisdictionem aut curationem in eis habeant, sed legationem tantum bellicam, cuius modo fecimus mentionem, plerique etiam certos redditus anniversarios; indeque suam quisque dominationem sumit, videlicet, ut Voiniciensis, vel Sremensis, vel alius cuiuspiam loci Castellanus vocetur. Vocantur etiam persaepe nomine vernaculo domini loci appellatione in „ki“ vel „ski“ syllabam deflexa, verbi gratia „pan Posnanski, pan Ploski“. Solus autem Cracoviensis Castellanus praeter nomen et redditus nihil habet commune cum aliis, sed liberum is honorem habet absque ullo prorsus munere praeter commune senatorium.

Castellani
Cracoviensis
praerogativa.

Tam Palatinum autem, quam Castellanum lege esse non licet quemquam in ea satrapia, in qua nullum proprium habet fundum seu bona terrestria. Vocanturque ii utriusque vulgo communi vocabulo dignitarii, quasi dignitate et honore praediti, addito fere satrapiae seu terrae nomine.

De Palatinis
et Castellanis
lex.

Dignitarii.

Magistratus vero sive Officiales Regni ab officiis et functionibus quibusdam publicis, quibus funguntur, ad universam Rempublicam pertinentibus, hanc sumunt communem appellationem; nam pecularia eorum nomina superius iam indicavimus, quibus singulis Regni nomen adiungitur, ut verbi gratia Maresalcus et Cancellarius Regni dicatur, eodemque modo caeteri. Officia vero singulorum haec sunt: Maresalcus quidem magister est aulae regiae et administer consilii publici, penes quem ius est convocandi Senatum iussu Regis, vel Primatis, praestandi silentium et audientiam, faciendi potestatem dicendae sententiae, legatos externos introducendi, eiiciendi e consilio eos, qui ad id non pertinent, pronuntiandi decreta regia in causis infamiae et capitalibus, promulgandi ad populum Senatus consulta, moderandi pompis publicis, hospites illustres suscipiendi, compescendi motus inquietorum atque turbulentorum non modo circum Senatum et in publico, sed etiam in privatis Principis coenaculis et habitaculis, animadvertendi in delicta, quae in loco et oppido domicilii sive hospitii regii vel comitiorum admittuntur, denique in comitiis et in comitatu regio diversoria distribuendi et imponendi rebus venalibus pretia, unde etiam vectigal seu tributum forale ipsi provenit. Maresalci etiam est in aulicum Regis comitatum et administros mensae regiae aliorumque munerum aulicorum, profanos praesertim, iurisdictio, cen-

Officiales
sive magistratus
Regni.

Maresalci
Regni
officia.

Cancellarii
et Vice-
cancellarii
officia.

sura et animadversio, eoque gestat is in publicis conventibus et Regi in propatulum prodeunti praefert erectum sceptrum ligneum sive baculum. Cancellarius et Vicecancellarius, nominibus et loco distincti, sed potestate et munere exaequati, diplomatibus, edictis, mandatis, epistolis et aliis scripturis regiis conscribendis atque signandis, quaeque ad eum mittuntur, accipiendis et legendis praesunt. Itaque in potestate sua habent signa regia, Cancellarius quidem maius, Vicecancellarius vero minus; autoritas eorum eo usque patet, ut multa inconsulto Principe signare, quae vero contra leges esse videntur, iubenti illi negare possint. Dant etiam responsa regio nomine et quibus de rebus consilium haberi debet, in Senatu proponunt, denique Senatus consulta regiaque et comitialia placita ac decreta litteris mandant et in publicum edunt. Sunt etiam ii cognitores privatarum quaerimoniarum et provocatorum, ab urbanis et oppidanis praefectorumque iudiciis ad regium tribunal devolutarum; secretariis, scribis, sacerdotibus, concionatoribus et cantoribus aulicis ceremoniisque ecclesiasticis moderantur: is praesertim, qui est de sacro ordine Lege enim, quamvis non antiqua, alterutrum ex iis sacri, alterum profani ordinis esse oportet, cum antiquitus soli fere sacerdotes eo munere fungerentur; sunt autem ii in proxima expectatione honorum sui uterque ordinis. Sed neque sacerdoti cum Episcopo, exceptis Praemisliensi, Culmensi, Chelmensi et Camenecensi, neque profano sive saeculari cum palatinatu vel castellania retinere munus hoc licet, praeter peculiarem indulgentiam aut conniventiam. Est autem usitatum, ut de Vicecancellario fiat Cancellarius propter loci et sententiae dicendae praerogativam.

Thesaurarii
officium.

Thesaurarius ipso nomine indicat munus suum;

est enim promus et condus thesauri regii, symbolorum sive insignium Regni, quae sunt: corona, pomum, sceptrum et gladius, suppellectilis et redituum regionum scripturarumque et monumentorum publicorum; autor et moderator quorumvis quaestorum, curatorum atque dispensatorum Principis et rationum reddendarum exactor, monetariae officinae magister, stipendiorum tam militarium, quam aulicorum solutor, reddendae Principi rationi obnoxius. De Maresalco curiae et Praefectis, Referendariis et Secretariis dicemus postea. Numerantur etiam inter magistratus et officiales Regni duo duces exercitus, quorum alter Generalis et Supremus exercituum Regni Capitaneus, alter Campiductor seu Campestris Capitaneus dicitur; ac ille quidem dux est et moderator belli secundum Principem et vicarius Principis. Ducit exercitum, capit locum castris, acies instruit, dat signum pugnae et receptus, commeatus et annonae curam in bello gerit, pretia rebus venalibus imponit ponderibusque et mensuris earum modum statuit et in delinquentes animadvertit. Campestris vero huius est quasi vicarius a Principe datus, excubiarum potissimum explorationumque curam gerit et mercenariis militibus, illo praesertim altero absente, praestet. Neuter tamen in Senatu locum habet, quin temporarii esse perhibentur neque inter magistratus Regni habitis superioribus temporibus; longe minus autem alii quidam, qui et ipsi nostra fere memoria pro magistratibus Regni haberi et appellari coepere, neque tamen in Senatu locum habent, neque functionem ullam ad universum Regnum pertinentem. Ii vero sunt: Gladifer, Pocillator sive Pincerna, Structor mensae, quem Incisorem vocant, Dapifer, Subdapifer, Magister culinae, qui dapibus apparandis et cocis regiis preest; et certe

Regni
simbola.

Duces
exercitus
sive
Capitanei.

Magistratus
quidam alii.

aut iidem sunt terrestres Cracoviensis satrapiae, aut ea sola de omnibus nullos habet; itaque nos quoque de sententia peritiorum inter terrestres honores et magistratus eorum officia exponemus.

Officiales
seu
magistratus
terrestres.

Dicuntur autem terrestres honores et magistratus, qui non universi Regni, sed terrarum atque satrapiarum sunt peculiare; officia terrestria vulgo appellantur et his, qui praediti sunt, officiales terrestres. Sunt autem ii: Succamerarius, Capitaneus, Gladifer, Vexillifer, Pincerna, Subpincerna, Incisor, Subdapifer, Dapifer, Tribunus, Iudex, Subiudex, Notarius, Thesaurarius, Venator, Agaso sive equorum Curator. Habentque certas suas functiones sive curationes antiquitus in sua quisque satrapia sive tractu ac terra, ut vulgo loquuntur, quarum quaelibet olim discerpto in multos dominatus Regno suum Ducem habuit, eius autem hi fuerunt administri peculiare; nunc magna pars solum nomen nudumque honorem retinent. Quales sunt: Gladiferi, Pincernae, Subpincernae, Incisores, Dapiferi, Subdapiferi ac Thesaurarii, nisi quod in extraordinariis iudiciis, quas commissiones vocant, regiis mandatis subserviunt et in colloquiis assident; tametsi etiam nunc ii peculiaribus suis muneribus fungi recte posse existimantur in suo quisque tractu, a quo denominationem habet, quoties eum Princeps adit; nempe ut Gladifer Posnaniensis in Posnaniensi satrapia gladium ipsi praeferat in solenni pompa; Pincerna poculum administret; Incisor sive Structor mensam apponat; Dapifer dapes inferat; Subdapifer Dapiferum cum sceptro seu baculo praecedat; Subpincerna potus curam gerat; Thesaurarius condus ac promus pecuniae sit ac suppellectilis eius; caeteri sane funguntur etiam nunc fere suis muneribus. Ac Vexillifer quidem in bello vexillum prae-

Gladifer.

Pincerna.
Incisor sive
Structor.
Dapifer.
Subdapifer.

Subpincerna.
Thesaurarius.

Vexillifer.

fert exercitui suae satrapiae; Tribunus custos est arcis in suo quisque tractu durante bello, itaque vocationem habet militiae; Venator venationibus et silvis praest; Agaso equitio sive armento equorum; Iudex causis et controversiis privatis nobilitatis disceptandis et iudicandis praesidet una cum Subiudice, qui eius est socius, non vicarius, loco tantum inferior. Notarius scriba est et actuarius iudicii, sed habet ipse quoque in iudiciis ius dicendae sententiae, consuetudine magis, quam legum praescripto. Caeterum Succamerarius (ut eius partes postremo loco explicemus, licet honore omnibus his anteeat) olim fortassis praefuit cubiculo et cubiculariis Principis in sua quisque terra, nunc regendis modo finibus agrorum ac bonorum terrestrium praest, quem itidem atque Iudicem, Subiudicem et Notarium iuratum esse oportet. Habetque is ad id munus ob-eundum vicarios et ipsos iuratos in singulis territoriis singulos, qui Camerarii vocantur sive Cubicularii, pro-pterea fortassis, quod antiquitus ministri cubiculi Prin-cipis ad in munus legebantur a Succamerario; nunc is eos sibi legit arbitrato suo ex equestri ordine eius territorii et iureiurando adigit mutatque quoties vult. Cracoviensis Succamerarius prae caeteris ea praeroga-tiva praeditus est, ut salinarum eius ipsius tractus ar-biter sit et inspector. Capitaneorum officia statim ex-ponemus. Caeterum hi, de quibus modo egimus, non omnes in omnibus satrapiis sunt, neque in singulis sin-guli. Et Cracoviensis quidem satrapia Succamerarium, Gladiferum, Dapiferum, Tribunum, Iudicem, Subiudi-cem et Notarium habet singulos; Posnaniensis caeteros quidem habet itidem singulos, Succamerarios vero, Iu-dices, Subiudices et Notarios binos; habet enim hosce terra Wschovensis peculiare, quae a Polonia quodam

Tribunus.

Venator.

Agaso.
Iudex.

Subiudex.

Notarius sive
scriba.Succamera-
rius.

Camerarii.

Succamera-
rius Craco-
viensis.Officiales
Cracoviensis
satrapiae.Posnaniens-
is.

- Sendomiriensis.** tempore seiuncta fuit. Sendomiriensis satrapia caeteros quidem et ipsa singulos habet, praeter Tribunalum, quem etiam Prissoviense territorium non ita pridem suum habere coepit.
- Calissiensis.** Calissiensis item eosdem omnes habet
- Siradiensis.** singulos. Siradiensis Structore et Subdapifero caret, Gladiferum, Pincernam, Dapiferum habet singulos, Succamerarios, Vexilliferos, Iudices et Notarios binos; habet enim hos Velunense territorium suos, ex quo tempore avulsum fuit a Polonia, sicut arbitrator; Tribuni item duo sunt in eadem satrapia: maior et minor.
- Lenciciensis.** Lenciciensis Gladiferum, Structorem et Subdapiferum
- Brestensis.** non habet, caeteros habet singulos; itemque Brestensis.
- Inowladislaviensis.** Inowladislaviensis vero Gladiferum unum habet, Structorem et Subdapiferum nullum, reliquos omnes binos. Habet enim Dobrinensis terra peculiarem Succamerarium, Vexilliferum, Pincernam, Dapiferum, Tribunalum,
- Russiae.** Iudicem, Subiudicem et Notarium. Russia quinos habet Succamerarios, Vexilliferos, Pincernas, Dapiferos, Tribunos, Iudices, Subiudices et Notarios; nempe: Leopoliensem, Praemisiensem, Sanocensem, Haliciensem et Chelmensem; Gladiferum, Structorem et Subdapiferum
- Podolicae.** nullum. Podolia itidem nullum de his tribus; reliquos vero singulos, exceptis Tribunalibus, quos duos habet: Camenecensem atque Treboviensem.
- Lublinensis.** Lublinensis satrapia Gladiferum, Structorem et Subdapiferum nec ipsa habet, Vexilliferum, Pincernam ac Dapiferum singulos, caeteros binos; Lucoviense enim territorium peculiare habet Succamerarium, Tribunalum, Iudicem, Subiudicem
- Belsensis.** et Notarium. Belsensis Subcamerarium, Vexilliferum, Pincernam, Dapiferum, Iudicem, Subiudicem et Notarium habet singulos, caeteros non habet.
- Plocensis.** Plocensis Succamerarium, Pincernam, Dapiferum ac Tribunalum singulos, Iudicem vero ac Subiudicem, Notarios binos

(habet enim hos Zawcense territorium suos); Structore ac Subdapifero ea satrapia caret, Ravensis vero Structore item ac Gladifero, Subdapiferum unum habet, reliquos autem ternos, territoriis distinctos, videlicet Ravensem, Gostinensem et Sochacioviensem. Masovia Iudices habet undecim, totidem quot territoria, nimirum: Cynensem, Vznensem, Varsaviensem, Nurensem, Vyssegrodensem, Zacrocimensem, Ciechanoviensem, Lomzensem, Ostrolencensem sive Zembroviensem, Rozanensem et Livensem; Subiudices et Notarios totidem, Succamerarios vero minus, Zembroviense enim territorium eo caret; Pincernas atque Dapiferos octonos, Rozanense enim et Livense atque item Zembroviense territoria hos non habent; Vexilliferum ne Lomzense quidem, Subdapiferum autem neque haec ipsa, neque Nurense neque Vissegrodense; porro Subpincernas et Thesaurarios totidem, quot Subdapiferos habet Masovia, nempe quinque; Subpincernam item Ravensis satrapia habet, Brestensis vero Thesaurarium, caeterae omnes neutrum; Magistrum culinae nulla praeter Cracoviensem, si modo non Regni is est. Agasonem nulla praeter Russiam; Venatores solae Cracoviensis, Posnaniensis, Siradiensis atque Lenciciensis singulos, Sendomiriensis vero et Masovitica binos, haec quidem Vznensem et Lomzensem, illa vero Sendomiriensem et Radomiensem. Habent et Osviencimensis et Zatoriensis terrae suos Iudices singulos; habet etiam Severiensis ab Episcopo. Caeterorum terrestrium magistratuum nullum habet Silesia, praefectis sive Capitaneis exceptis; de quibus iam dicendum est.

Capitaneus, quem praefectum recte dixerimus ad-
dito nomine arcis, cui praeest, custos est ac defensor
non solum arcis regiae, verum etiam pacis atque tran-

Ravensis.

Capitanei
sive
Praefecti.

quillitatis publicae in sua quisque praefectura, quam a vi tutam debet praestare et vindicare et furibus latronibusque repurgare. Itaque iurisdictionem coërcionemque habet late patentem, non modo in agrestes et oppidanos, verum etiam in equestris ordinis homines, qua de re accuratius suo loco tractabimus; ad haec omnium aliorum iudicum, ecclesiasticorum iuxta ac profanorum sententias ad extremum executioni mandat, si executores alii nolint vel non proficiant. Gerit etiam curam commodorum et reddituum Principis, qui ex re familiari ac sensibus et pensionibus oppidanorum et agrestium proveniunt; et omnino arces et villae seu rustica praedia cum suis sartis tectis et oppida pagique Principis in ditione praefectorum sunt. Solus omnium Cracoviensis praefectus licet amplissimam iurisdictionem habeat, tamen sartorum tectorum arcis et reddituum Principis curam non habet, est enim Magnus Procurator eius arcis, qui utrumque hoc onus sustinet. Nam Posnaniensis praefectus licet maiores etiam praerogativas et iurisdictionem in tota Maiore Polonia obtineat atque ob id Generalis Maioris Poloniae Capitaneus vocitetur, curat tamen sarta tecta arcis Posnaniensis, dumtaxat et redditus regios eiusdem territorii, caetera enim territoria iurisdictioni eius subiecta habent fere suos curatores, quos etiam minus proprie Praefectos appellamus, de quibus post agemus. Oportet autem Praefectum esse equestris ordinis, agros et fundos proprios in ea ipsa praefectura, cui praeficitur, habentem neque externo autem, neque regio vel ducali genere orto conferri praefecturam fas est; nec duas cuiquam habere licet, ac ne unam quidem, primariam dumtaxat et iurisdictione praeditam cum primaria castellania vel palatinatu eiusdem satrapiae, Posnaniensi et Cra-

Cracoviensis
Praefecti
privilegium.

Magnus
Procurator
arcis Craco-
viensis.

Maioris
Poloniae
Generalis
Capitaneus.

De prae-
fecturis
leges.

coviensi exceptis, in quibus non idem ius est; ne Siliciae quidem cadunt sub hanc legem. Habet Praefectus quilibet suum vicarium, quem Vicecapitaneum vel Burgabium vulgo vocant, nos Subpraefectum, fortassis non inepte, dixerimus, penes quem est vicaria praefecturae totius potestas et rerum iudicatarum executio. Habet et alterum administrum statorum, ac certis temporibus peragi solitorum iudiciorum, quem Iudicem Castrensem dicunt; utrumque arbitrato suo creat et abdicat, sed utrumque iuratum itidem atque ipsum Praefectum et ex equestri ordine esse certaue bona terrestria in ea ipsa praefectura habere oportet, nec eundem Iudicem et Subpraefectum, terrestrem et castrensem Iudicem esse fas est. Habet item praefectura quaeque actuarium iuratum, quem Notarium Castrensem nominant. Non sunt autem satrapiis verum arcibus ac territoriis fere, quae districtus vocantur, distinctae praefecturae, nonnullae etiam complura territoria in se complectuntur. Sunt vero hae totius Poloniae praefecturae: In Maiore quidem Polonia unica generalis, Posnaniense, Costense, Wschovense, Calissense, Gnesnense, Pysdrense, Coninense, Kcinense et Naclense territoria complexa; in Minore autem Cracoviensis, quae praeter primarium alia territoria, videlicet Prossoviense, Xianzense et Leloviense in se continet. Praeter eam sunt Sandecensis et Biecensis praefecturae cum iurisdictione. In Sendomiriensi vero satrapia sunt: Sendomiriensis, Radomiensis (Stenzicense quoque territorium dudum complexa, quod iam peculiarem praefecturam habet), Cornicensis, quae et Novae Civitatis dicitur, Chelmensis, Opocinensis, Pilsnensis. In Lublinensi eiusdem nominis praefectura est et Lucoviensis. In Siradiensi Siradiensis, quae Schadcoviense quoque et Radomscense et Petricoviense ter-

Vicecapitaneus.

Index castrensis.

Notarius castrensis.

Praefecturae totius Poloniae.

ritoria annexa habet; Velunensis item et Ostressoviensis. In Lenciciensi unica est, tria habens territoria, nimirum Lenciciense, Brezinense et Orloviense; in Cuiavia: Brestensis, Crusviciense item et Covaliense et Praedecense territoria adiuncta habens, Iuniwladislaviensis cum annexo Bydgotiensi territorio et Bobrownicensis, Dobrinense, Ripinense et Lipnense territoria complexa. In Russia: Leopoliensis, Praemisliensis, Sanocensis, Haliciensis, Chelmensis et Crasnostaviensis; in Podolia Camenecensis atque Trebowliensis; in Belsensi satrapia Belsensis, Buscensis, Grodlensis et Grabenecensis; in Plocensi unica cum tribus aliis territoriis: Zawrensi, Mlaveni, Srenensi sive et Srenscensi. In Masovia: Cynensis, Viznensis, Varsaviensis, cui Nurense quoque territorium paret, Vyssegradensis, Zacrocimensis, Ciechanoviensis, Lomzensis, Rozanensis (in qua est et Macoviense territorium) et Livensis. In Ravensi vero satrapia tres praefecturae sunt: Ravensis, Gostinensis et Sochacioviensis. In Silesia sunt: Osviencimensis et Zatoriensis. Praeter has praefecturas sunt et aliae de superioribus fere detractae, quae peculiariter, quamvis minus latine, tenutae earumque praefecti tenutarii vulgo vocantur, qui partim non habent sua territoria, partim habent, verum sine ulla iurisdictione in nobilitatem, nam ea est penes veros Praefectos, quibus eae tenutae voluntate regia propter utilitatem vel aliqua alia de causa detractae sunt. Sunt autem ii tenutarii curatores modo regionum praediorum atque redituum et castellorum plebisque subiectae, non dissimili conditione Magni Procuratoris arcis Cracoviensis; in iis leges eae, quae de praefecturis commemoratae sunt, locum non habent. Omnium autem praefectarum reditus partim ex agricultura et re pecuaria, partim e molis frumentareis et

Praefecturae
sine
iurisdictione
sive tenuta.

Praefectarum
reditus
et administratio.

silvis, partim e censibus et pensionibus agrestium et oppidanorum proveniunt et vel certo pacto Praefectis locantur a Principe, vel eorum fidei committuntur, ita ut rationibus reddendis obnoxii sint; condonantur etiam interdum ob eximia merita. Oppignorari quoque praefecturas non inusitatum est, eas praesertim, quae iurisdictione carent quaeque non sunt primariae cuiusque satrapiae; sed ita demum id legitimum est, si rata reddituum portio quotannis de capite deducatur, quod cum in desuetudinem abiisset superiori tempore, comitiorum decreto nunc revocatum est. In iis vero praefecturis, quae iurisdictionem habent, si usus Reipublicae oppignorationem requirat, etiam assensu Senatus comitiales opus est. Sola Sendomiriensis privilegio quodam neque oppignorari, neque locari perpetua locatione potest. Habent et Episcopi et proceres atque equites locupletiores nonnulli arces et praefectos suos, sed hoc nomine Principi nequaquam obnoxios. Habet arx Cracoviensis peculiariter decem custodes, qui Burgrabii, sumpto a Germanis vocabulo, appellantur, sine ulla potestate Praefecti auctoritati obnoxios, qui pacis iuxta ac belli tempore nocturnas atque etiam diurnas, quando opus est, excubias per se vel per administratos suos servant; habentque militiae vacationem et eo nomine ambitur id munus a multis et a Rege confertur.

Sendomiriensis praefecturae privilegium.

Praefecti alii praeter regios.

Burgrabii Cracovienses.

Salinae et alia metalla habent suos curatores et administratos iuratos et rationibus reddendis obnoxios. Praeest autem salinis Bochnensibus et Veliscensibus earumque administris et operis unus salinator, quem Zupparium Cracoviensem vocant; Russicis item unus, quem Russicum appellant; et est honorata haec utraque curatio, sed neque in Regni, neque in curiae, neque in terrestribus magistratibus numeratur, quemadmodum

Zupparii sive salinatores.

Teloniae. neque teloniae sive quaestores teloniorum neque tributorum atque exactionum publicarum exactores. Et ii utrique rationibus reddendis obnoxii sunt, teloniae quidem, si non redemerint telonia, quod faciunt plerumque. Hos omnes in hunc locum terrestrium magistratuum conicere libuit, propterea quod eorum curationes ad Praefectorum officia nonnihil accedunt. Scribam quoque sive Notarium thesauri regii nihil vetat his adiacere, quem Rex ipse edit ac Thesaurario vicarium adiungit. Est et Scriba castrensis, quem etiam Notarium campestrum vocant, mercenariorum militum conscriptor et solutor stipendiorum.

Notarius thesauri.

Scriba castrensis.

Officia curiae.

Secretarium officia.

Sunt etiam a terrestribus magistratibus non multum diversa ministeria quaedam in aula Principis, quae officia curiae dicuntur, quorum administri terrestrium plerorumque et Regni officialium (quorum sunt cognomines) quotidianis ministeriis in aula Principis funguntur fidemque suam Principi ad suum quisque ministerium iureiurando obstringunt. Sunt autem ii: Maresaleus, Thesaurarius seu Vicethesaurarius, Succamerarius, Referendarii duo, Pincerna, Structor mensae, Subdapifer, Dapifer, Magister culinae et Praefectus curruum; nuper etiam his accedere: Vexillifer ac Ductor aulicae militiae, qui omnes addito nomine curiae a superioribus magistratibus et officialibus cognominibus suis distinguuntur: nempe ut Maresaleus curiae, Thesaurarius curiae, atque eodem modo alii dicantur. Nec scio, an et Secretarii in hunc ordinem referri debeant, licet nullum peculiare certumque munus attributum habeant, sed ad nutum Principis praesto sint in obeundis eius nomine legationibus, in scriptionibus et lectionibus publicarum et regiarum scripturarum, in acciendis ac deducendis ad Regem vel in Senatum illustribus hospi-

tibus et legatis Principum, in exquirendis et referendis sententiis aegrotorum et a consilio absentium primariorum Senatorum, in recognoscendis pro Principe locis, factis et causis controversis regionum praesertim hominum et administratorum inter ipsos vel cum magistratibus suis, et si qua sunt alia honesta et cum dignitate coniuncta ministeria. Numerus eorum certus non est; in his eminent unus, qui appellatur primus seu maior Secretarius. Is absentium cancellariae praesidum vicem supplet in aula et comitatu Principis, nec tamen, ut illi, gestat signum regium, sed quoties opus est, petito ab ipso annulo signatorio tam diplomata publica, quam epistolas ipso praesente signat; quodsi is quoque absit, peragit ea quispiam de caeteris Secretariis, quem Princeps iusserit. Habet autem primus quoque Secretarius secundum Cancellarium et Vicecancellarium praerogativam capessendi honores publicos et magistratus, qui vacaverint, in arbitrio tamen regio positam; habet et locum honoratum supra omnes Officiales terrestres et aulicos, excepto Maresalco. Maresalco curiae absente Maresalco Regni agit omnia, quae illius muneris sunt, a praesente etiam socius adhiberi solet ac debet ad ea, quae sunt maioris momenti peragenda praefertque cum eo pariter Principi erectum sceptrum. Thesaurarius item Thesaurarii Regni absentis vices gerit adhibeturque et ipse a praesente ad pleraque omnia. Succamerarius est magister cubiculi atque cubiculariorum puerorum aliorumque domesticorum Principis administratorum, sub cuius potestate est suppellex ad lectum et cubiculum Principis cultumque corporis pertinens; ianitoribus quoque idem praest. Referendarii supplicum libellorum magistri sunt et querimoniis hominum audiendis cancellariaeque, ut

Primi
Secretarii
officium.

Maresalci
curiae.

Thesaurarii
curiae.

Succamerarii.

Referendariorum.

verbo legis utamur, referendis praesunt; quin etiam in
 litibus urbanis disceptandis praesto sunt eidem cancel-
 lariae eiusque permissu exponunt Regi cum consilio
 causas et controversias litigantium; nuper adeo senten-
 tias quoque rogari coeperunt in regii iudiciis. Sunt
 autem duo pari potestate, alter ecclesiastici, alter pro-
 fani ordinis. Ductores copiarum, Magistri stabuli, Ma-
 gistri culinae et Praefecti curruum quae sunt officia,
 ipsa eorum nomina satis ostendunt; caeterorum munera
 iam sunt explicata in terrestribus officiis et curationi-
 bus, eadem enim sunt horum atque illorum; sed cedunt
 hi illis praesentibus in sua cuique satrapia sive terra.
 Haec autem omnia honorata sunt ministeria, minus illa
 interioris cubiculi servatoris, curatoris lecti atque dis-
 pensatoris. Caeterum stipendiarii et aulici. Principis
 equites, concionatores et sacrifici quamvis honorato sint
 loco, tamen inter officiales non censentur; multo minus
 stipatores sive satellites cubiculariique et pueri; sed
 perpetui sunt administri Principis et praesto sunt ipsi
 inter facienti et quovis loco manenti. Ac sacrifici quidem
 per vices operantur sacris quotidie praesente Rege,
 canunt etiam festis diebus benedictionesque et gratia-
 rum actiones ritu Christiano ad mensam eius peragunt.
 Concionator sacris concionibus fungitur. Aulici vero,
 sic enim vocantur, equites equis stipendia merent prae-
 sidii honorisque regii causa et equestrem eum vel cur-
 rulem equestres fere comitantur; qui equitatus nume-
 rosus est atque splendidus, nobili iuventute constans,
 in qua sunt complures magistratibus et officiis non
 modo aulicis verum etiam terrestribus praediti; ei vero
 Maresalco moderantur. Caeteri ministri non habent
 necesse equos alere, itaque pedestres prodeuntem in
 publicum Principem deducunt. In solennibus tamen

Alia
 ministeria
 aulica.

Aulici
 equites.

pompis non inusitatum est; ut equites quoque aulici pedestres equestrem Principem antecedant; in longioribus autem itineribus ii, qui equis non merent, vel regiis, vel oppidatim suppeditatis, vel conductitiis equis aut curribus vehuntur. Ex his stipatores praesidii causa sunt circum Principem, quod tamen recens est in Polonia, sed auget maiestatem Principis. Cubicularii et pueri praesto sunt ad quaevis domestica ministeria; sed cubiculariorum peculiaris usus est in acciendis in Senatum et ad Regem Consiliariis et perferendis quoquo versus litteris, mandatis edictisque regiis, quam ad rem oppidatim et vicatim eis mandato Principis equi subministrantur, quae subvectiones et lingua vernacula podvodae vocantur, cursum publicum Latini vocant. Incedentem in publico Principem aulici quidem antecedunt, stipatores praelongis securibus more peditum Germanorum armati latera eius cingunt, cubicularii vero cum pueris subsequuntur, sed ita ut et aulici proceribus atque Senatoribus profani ordinis et cubicularii puerique Episcopis ac Secretariis ecclesiastici ordinis proxima Principi loca honoris causa concedant, nisi forte Regem Regina sequatur. Tunc enim Episcopi quoque et Secretarii cum proceribus antecedunt, Regnam vero longus ordo sequitur nobilium matronarum et puellarum. Haec igitur est ratio universa aulae et comitatus regii. Mitto enim cantores, abaci custodem, mapparium, canum venaticorum curatores, dimensorum distributores, ianitores, tubicines, opifices et alia viliora ministeria, quae magna est turba et sumptibus Principis alitur. Et quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe: habet etiam Regina suum comitatum nec modo puellarum et matronarum, quae in gynaeceo sunt, sed etiam puerorum cubiculariorum et aulicorum et in

Cubicularii
et pueri.

Cursus
publicus seu
podvodae.

Viliora
ministeria.

Reginae
comitatus.

his peculiare administratos sive officiales: in primis Magistrum curiae, qui omnibus praest Regiamque prodeuntem cum sceptro antecedit, et Magistram curiae, matronam gynaecei moderantem; deinde Cancellarium vel Secretarium, cuius sunt munera litteras nomine Reginae conscribere et signare et legere et compellantibus eam responsa dare, quod quidem nescio an cum Magistro curiae commune habeat. Est autem et hic discrimen inter Cancellarium et Secretarium, quod hic non gestat signum Reginae, sicut ille, sed ab ea, quoties opus est, utendum accipit. Habet Regina etiam Thesaurarium suum et Pincernam sive Pocillatorem et Structorem mensae et Subdapiferum et Dapiferum et culinariae ac stabuli Magistros singulos, itemque dispensatorem, abaci custodem, mapparium et ianitores; eodem quo regii, sunt honoris discrimine, quibus omnibus victus, vestitus et mercedes a Rege praebentur. Indidem ipsius quoque Reginae mensa instruitur, res vestiaria, mundus muliebris et iumenta comparantur; quod si ea Regi superstes sit, vidua de suo ac de fructibus et redditibus eorum bonorum, quae Rex ipsi dotis ac donationis propter nuptias nomine de amplissimi consilii sententia attribuerit, sese cum universo comitatu suo deinceps sustentat. Atque haec de magistratibus Regni, terrestribus et aulicis nobis decursa sunt.

Magister
curiae.
Magistra
curiae.
Cancellarius
sive
Secretarius.

Administri
Reginae.

Ecclesiastici
honores et
magistratus.

De ecclesiasticis magistratibus, honoribus, ministeriis et curationibus quales sunt secundum Archiepiscopos et Episcopos, Suffraganeorum, Abbatum, Praepositorum, Decanorum, Archidiaconorum, Scholasticorum, Cantorum, Custodum, Cancellariorum, Vicariorum in spiritualibus, Officialium, Commissariorum, Ministrorum, Priorum, Custodum sive Guardianorum, Poenitentiariorum, Paroecorum, quos etiam Plebanos vocant,

non est operae pretium hic nos persequi; ne de collegiis quidem Canonicorum, Monachorum et Monacharum, Fratrum conventualium, Vicariorum, Psaltarum, Mansionariorum et si qua sunt alia; neque enim peculiare quicquam habent apud Polonos prae caeteris gentibus et nationibus Christianis, neque ad Rempublicam pertinent exceptis Archiepiscopis et Episcopis et si quibus forte praeterea peculiariter quaedam Reipublicae munera, quorum superius mentionem fecimus, mandantur. Magnus tamen, ut par est, honor eis et omnibus sacerdotibus habetur solo sacerdotii nomine, maior etiam olim habebatur, id quod e vetustioribus litterarum monumentis deprehenditur. Omnes autem ii Episcoporum et Archiepiscoporum potestati et iurisdictioni subiecti sunt, praeter si qui Pontificis Maximi, cuius eximia potestas est, autoritate exempti sunt.

Ecclesiastici
ordinis
dignatio.

Plebes urbanae, oppidanae, vicanae et agrestes partim Principi parent, partim proceribus et equitibus, partim certis sacerdotiis attributae sunt. Reguntur autem a suis quaeque dominis eorumque praefectis ac procuratoribus ex aequo et bono sive ex arbitrio magis, quam certis legibus, quamquam non carent tamen suo quaeque iure, quod non est unius modi, quemadmodum posterius ostendemus. Praeter dominos autem eorumque praefectos et procuratores habet plebs quaeque oppidatim, vicatim et pagatim suos magistratus. Ac in pagis quidem Scultetum sive Advocatum haereditarium vocant, qui est quasi deductor ac defensor coloniae, qui vel ipse per se, vel per Vicarium suum, quem et ipsum Advocatum seu Iudicalem vocant, cum adiunctis aliquot ex aratorum numero Scabinis (sic appellantur iudices sive assessores iudicii) ius dicit. In civitatibus autem et oppidis et vicis praeter hos sunt

Plebs
Polona.

Plebei
magistratus.

Scultetus
sive
Advocatus
haereditarius.

Advocatus
Iudicialis.
Scabini.

Consules sive decuriones. etiam Consules; ita vocamus eos, qui a veteribus decuriones appellantur, penes quos est civitatis cuiusque gubernatio et custodia, in delinquentes animadversio, publicorum commodorum administratio curaque aedificiorum et sartorum tectorum publicorum. Inter eos autem

Magister civium. unus praesidet Magister civium, quem vulgo Proconsulem vocitant, qui eos, quoties opus est, convocat et in consilium adhibet, nam leviora sine illis ipse gerit. Consulum non idem est ubique numerus. Habent item

Magistri contuberniorum. singulae opificum societates et contubernia in qualibet civitate et oppido suos magistratos et his adiunctos aliquot seniores. In maioribus urbibus sunt etiam aediles, unus et alter de numero decurionum delecti, pecuniae publicae quaestores et sartorum tectorum curatores; in oppidis vero et vicis communiter haec a decurionibus curantur. Hos magistratus, in oppidis praesertim, iuratos esse oportet praeter advocatos haereditarios. Nullos autem communes magistratus pagi inter se neque civitates habent. Haec de plebeis magistratibus.

Aediles.

Magistratum creandorum ratio. Episcoporum electio. Creandorum magistratum et honorum mandandorum in Polonia non una est ratio. Olim Episcopi ex praescripto sacrorum canonum a collegiis primariorum sacerdotum, quae capitula cathedralium ecclesiarum

Nominatio. vulgo nominant, legebantur; nunc Princeps, umbratili quadam electione illis relicta aut ne relicta quidem, solus arbitrato suo edit Episcopum et Pontifici Maximo commendat, quod fiebat etiam a collegiis, ut eius auctoritate approbetur, praeficiatur et ab aliis Episcopis consecretur. Coeperunt autem sic editi sive nominati indulgentia vel conniventia quadam admitti ad consilia publica, priusquam approbentur a Pontifice; non item ad functiones sacras et iurisdictionem ecclesiasticam et administrationem bonorum. Sed a morte Episcopi col-

legium sacrum distributis inter se curationibus bona vacantia administrat, excepta Gnesnensi dioecesi, quae peculiarem habet Oeconomum etiam vivente Archiepiscopo. Ius autem dicit in ea iuxta ac in aliis dioecibus vacante sede unus aliquis, quem collegium administratorem temporarium renuntiaverit. Abbatum et praepositorum eligendorum ius collegia monachorum hactenus retinere, sed iam vix retinent, ab Episcopis primum deinde a Regibus etiam labefactatum ac violatum; ad electionem quidem certe regius assensus et Episcopi autoritas accedat, oportet. Ceterum in sodalitiis et conventibus Fratrum mendicantium neutrum horum requiritur, ne in inferioribus quidem et quasi vicariis locupletiorum monasteriorum curationibus, quas fere praeposituras vel prioratus vocant. Praelati et Canonici ecclesiarum cathedralium partim a Pontifice Maximo, partim ab ipsarum Episcopis alternis mensibus creantur; primariorum tamen secundum Episcopos in unaquaque ecclesia Praelatorum et nonnullorum Canonice edendorum sive commendandorum et, ut vulgo loquuntur, praesentandorum ius Regi concessum est Pontificum superiorum indulgentia. Indultum est idem ius etiam privatis quibusdam, praesertim Episcoporum curatoribus, in aliis quibusdam sacerdotiis. In paroeciis vero et aliis minoribus sacerdotiis usitatum et legitimum est, ut ius edendi sit penes eos, unde profecta est dotatio cuiusque sacerdotii, vel in quorum bonis id proventusque eius siti sunt, sic tamen, ut penes Episcopum sit approbatio editi et reprobatio, si non sit idoneus, aut si plures pariter edantur, diiudicatio, quod de illis quoque, qui a Rege vel alio quopiam profano commendantur sive presentantur, intelligendum est. Vocantur autem patroni usitato iuri pon-

Oeconomus
Gnesnensis.

Administra-
tor.

Sacerdotio-
rum collatio.

tificio nomine, collatores etiam vulgo, qui ius hoc edendi sive praesentandi habent, quibus invitis obtrudi sacerdotem sive beneficiarum per legem non licet, ne Pontificis quidem Maximi autoritate, nisi ii sese indignos eo iure reddiderint, aut intra tempus legitimum uti eo neglexerint. Obtruso poena est proscriptio. Quae sic obiter et praeter institutum propemodum hic nobis perstricta sunt. Ad proprios Reipublicae Polonae magistratus revertamur.

Senatus et magistratum equestrium creandorum ratio.

Iudicis, Subiudicis et Notarii electio.

Palatinos et Castellanos et reliquum omnem Senatum Regni Princeps legit et iureiurando obstringit sibi et Regno sive Reipublicae; idem confert praefecturas caeterosque omnes magistratus, honores et ministeria publica; sed in magistratibus Regni illud receptum est, ut non nisi in comitiis renuntientur. In Iudice vero et Subiudice et Scriba sive Notario terrestribus ita est adstricta legibus potestas Principis, ut nobilitas eius satrapiae sive territorii, cuius Iudex vel Subiudex vel Scriba decessit, conventu instituto, auctore et praeside Palatino, quattuor patres familias equites eligat, de quibus Princeps unum, quem vult, in locum vacantem surrogat.

Magistratus et honores perpetui.

Abrogari vero magistratus aut honor ullus nemini potest, nisi per maximam vel mediam capitis diminutionem, hoc est libertatis civitatisve sive nobilitatis et bonae famae amissionem, aut si quis alium magistratum honoremve adeptus sit, quem cum priori retinere iure non possit; ipse se quisque abdicare arbitrato suo potest. Praefectura et metallorum teloniorumque curatione Princeps amovere quemlibet, quando vult, potest, nisi cui ipse promiserit ac diplomate caverit, ut ad certum tempus vel quoad vixerit, amoveri nequeat. Aulico item magistratu et ministerio amovere quemque

Regi licet; non temere tamen id facit, nec fere sine nota ignominiae, nisi lex iubeat. Exactores tributorum annui fere creantur a Rege vel comitali placito.

Plebeios magistratus partim domini vel praefecti creant, partim ipsi sibi cives et oppidani legunt, praeter Cracoviam, ubi Palatinus ius legendi senatus habet, abrogandi non habet, nec nisi morte aut maxima mediae capitis diminutione honos is amittitur. Ex omni etiam numero viginti quattuor Consulium, quotannis octo, quos vult, Palatinus rebus gerendis praeficit, quos praesidentes vocant, de quibus certo ordine singuli fiunt magistri civium in sex hebdomadas. Nec multum diversa est ratio Consulium in aliis quibusdam civitatibus et oppidis, nisi quod Praefecti in suae quisque ditionis oppido unum aut alterum legendi facultatem habent. Cazimiriae, Clepariae et Prosoviae magnus Procurator arcis Cracoviensis cum in legendis Consulibus, tum in aliis rebus Praefecti vicem obtinet, idem Advocatum et Scabinos iuris supremi theutonici sive Magdeburgensis legit. Caeteros autem Scabinos ipsi Consules sive decuriones in sua quisque civitate et oppido legunt et sacramento adigunt; Cracoviae Advocatum quoque iudicalem. Caeterum Scultetus sive Advocatus haereditarius in quovis oppido, vico atque pago semel a domino constitutus magistratum hunc, obnoxium ipsi domino ad equestre ministerium Reique publicae ad expeditionem bellicam, etiam ad haeredes transmittit, quin et in externum transferre assentiente domino potest. Est autem ius fasque domino amovere Scultetum et Advocatum haereditarium contumacem aut inutilem, persoluto ipsi pretio, quod habet inscriptum in diplomate, vel secundum aestimationem emolumentorum atque aedificiorum, nisi quid enorme et privatione dignum

Plebeiorum magistratum creatio.

Cracoviensis Consulium creatio.

Iudicium iuris supremi creatio.

Scultetus sive Advocatus haereditarius.

is commiserit. Quo quidem iure multi sic abuſi coepere ad augenda commoda sua, ut Scultetis et Advocatis haereditariis sine ulla culpa eiectis prorsus vel in ordinem redactis, agros eorum praediis suis adiunxerint, iudiciis vero iudiciales Advocatos arbitrato suo praeficiant.

Reditus magistratum.

Reditus magistratum Regni exigui, terrestrium vero et aulicorum nulli fere sunt; ne urbanorum quidem et oppidanorum et agrestium ulli fere certi sunt. Honorem Poloni satis amplum et luculentum virtutis et honestorum laborum praemium esse duxerunt, etiam sine compendio, quod minus generosi animi magis plerunque conſectantur. Sunt tamen certae mercedes et quasi sportulae, quae Iudicibus iudiciorumque administris penduntur a litigantibus. Primores aliquot Palatini et Castellani mediocres tamen habent reditus partim ex agris et praediis, partim e salinis vel teloniis sive aliis quibusdam pensionibus a Principe antiquitus

Episcoporum sacerdotum reditus.

in omne tempus attributis. Episcopi nonnulli peramplos habent, unde non modo ipsi commode et cum dignitate vivere et senatoria munera a laute sustinere, verum etiam inferioris ordinis sacerdotes, socios et administratos suos recte alere ac tueri et omnem cultum divinum cum dignitate administrare et egenis denique liberaliter subvenire queant. Habent etiam decimas omnium segetum publico Principum ac totius Poloniae consensu iam inde ab initio susceptae religionis Christianae attributas et aliis quibusdam pensionibus postea vel cumulatas vel commutatas indeque cum aliis quibuslibet sacrorum administris, tum paroecis, praelatis et canonicis certas portiones antiquitus segregarunt. Habent et luculentos fundos, praedia, pagos, oppida, arces et territoria, partim priscorum itidem Principum

et Regum, partim privatorum munificentia adiecta. Ne abbatum quidem ac caeterorum sacerdotum, primarium praesertim, quos praelatos vocant et monasteriorum atque etiam paroecorum piis ac honestis usibus male prospexit similis pietas et beneficentia, ipsi etiam superiorum temporum Episcopi, Abbates et sacerdotes successoribus et posteris suis permultum addiderunt, patrimonia sua vel empta aliunde bona censusve sacerdotiis adiungendo templorumque splendorem, aedificiorum atque donariorum omnis generis magnificentia augendo, quo angustiore cultum divinum redderent. Atque haec omnia cum ipsis adeo personis ecclesiasticis maiorum legibus ac Principum benignitate immunita sunt a plerisque omnibus muneribus et oneribus publicis. Quo prolixior autem fuit hominum in ordinem sacrum munificentia superioribus temporibus, hoc erant abundantiores et ipsi, qui de suo liberales erant, licet minus curae laborisque rei familiari impenderent; nunc passim in alienas donationes ac decimas invaditur longe maiore avaritiae rapacitatisque infamia, quam egestatis relevatione; atque id tentatur etiam, pro nefas, placito et autoritate comitorum publica, qua refrenari potius talis privatorum hominum temeritas et iniustitia deberet, ut fuit refrenata antiquioribus constitutionibus et magistratum severitate laudabiliter iuxta ac utiliter. O tempora! o mores! Nos ad institutum nostrum revertamur. Multi tamen e sacro ordine nullos habent certos redditus, sed partim Episcoporum et opulentiorum non modo sacerdotum, verum etiam profanorum stipendiis, partim ceterae multitudinis quotidiana beneficentia et quasi stipe vitam sustentant; quales fere sunt etiam ii, qui vocantur mendicantium conventus sive collegia. Sed nos honorum et magistratum

Præcorum
Polonorum
divini cultus
augendi studium.

Benignitas
Dei in pios.

- Iudicia.** omni ferme ratione explicata ad iudicia transeamus; eorum autem ratio varia et perplexa est in Polonia.
- Ecclesiastica iudicia.** Habet ordo ecclesiasticus, quemadmodum et apud alios Christianos populos, sua, quibus caeteri quoque homines, nobiles pariter ac plebei, obnoxii sunt aliquatenus, in iis praesertim causis, quae cum religionis aut personarum rerumve sacrarum ratione aliqua ex parte connexae sunt, quales sunt: de institutis et ritibus religionis quaeque his adversantur, de impietate, haeresi, schismate, magia, incantationibus, foenore, sacerdotiorum cauponatione, quam simoniam vulgo vocant, itemque de decimis et fundis et quibusvis censibus ac redditibus ecclesiasticis, de caede, vi et iniuria sacris initiato homini reive aut loco sacro seu sacerdotii fundo illata. Ad haec de iure patrociniis sive patronatus, quod vocant, et de sacerdotiorum iure quaevis controversiae, item quae de iure matrimonii et natalium et de miserabilium egentiumque personarum iniuriis, quaeque ex obligatione in foro ecclesiastico facta oriuntur. Testamentariae causae profanorum hominum in hoc aeque ac profanis foris disceptantur, dummodo extra iudicium testamenta sint condita; aliter enim in eo foro disceptantur, in quo sunt condita, nisi quid forte legatum sit pietatis ergo et ad piam causam, ut vulgo loquuntur, hoc est templis ecclesiarumve ministris, aut egenis, quae causa propria est ecclesiastici iudicii. Est autem iudiciorum ecclesiasticorum summa penes Episcopos, quorum vices gerunt ii, quos vocant vicarios in spiritualibus, cancellarii et officiales, inter quos unus, qui est primarius, generalis appellatur, caeteri foranei. Ab Episcopis eorumque vices gerentibus provocatio est ad Archiepiscopos, et ad Gnesnensem quidem ab ipso etiam Leopoliensi Archiepiscopo, idque eo
- Indices ecclesiastici**
- Archiepiscopi Gnesnensis iurisdic-tio.**

nomine, quod ille est legatus perpetuus sive ut vulgo loquuntur, natus Sedis Apostolicae. Pertinent autem ad eius provinciam hi Episcopi: Cracoviensis, Wladislaviensis, Posnaniensis et Plocensis in Polonia, Wratislaviensis in Silesia Boëmicæ ditionis, Lubussensis in Marchia Brandeburgensi, Vilmensis in Lithuania et Medniciensis in Samogitia; olim Culmensis quoque in Prussia et Camenensis in Pomerania sub eo fuere, sed avulsi sunt postea. Ad Leopoliensem vero: Praemiensis, Chelmensis, Camenecensis, Lucensis sive Lucoeriensis atque Kioviensis. Extrema autem provocatio est ad Pontificem Maximum antiquissimo Christianæ religionis instituto. Omnes autem iudices ecclesiastici iudicant, sive adeo iudicare debent e præscripto ecclesiasticorum et pontificiorum canonum, et præter diras sive censuras et interdicta ecclesiastica habent ius quoddam coercendi sontes, in sui quidem ordinis homines laxius, in profanis autem restrictius, ita ut contra hos ad executionem rerum iudicatarum urbanorum ac terrestrium magistratum opem ad extremum implorare necesse habeant, nec ii iure eis deesse possunt aut debent. Habent et profani inter se nobiles iuxta ac plebei sui iudicia, quibus sacris initiatum aut sacerdotio præditum præesse non licet. Ac nobilitas quidem terrestribus iudiciis peculiariter subest, quæ a Iudice, Subiudice et Notario terrestribus exercentur, alibi quidem quater, alibi sexies quotannis, alibi vero singulis mensibus, nisi forte Iudex, Subiudex aut Notarius desit, aut bellica expeditio vel comitia colloquiave, de quibus paulo post dicemus, interveniant, tunc enim silent iudicia nobilitatis, non terrestria modo, sed et alia. Sunt autem in qualibet satrapia sive Palatinatu certa oppida, in quibus ius hoc dicitur nobilitati, in

Executio rerum iudicatarum ab ecclesiasticis iudicibus.

Terrestria iudicia.

Iudiciorum
terrestrium
loca.

eo ipso territorio bona agrosque habenti; nec evocari quenquam e suo territorio licet, nisi ipse certa obligatione nominatim ab hac praerogativa recesserit; ceterum qui nulla habet bona terrestria, conveniri hoc iure non potest, ne sacerdos quidem exceptis causis finium regundorum et adscriptitii alieni profugi, caesi vel vulnerati, aut si ullo alio, quam sacerdotii nomine bona terrestria possideat. Oppida vero ac territoria iudiciaria haec sunt: in Cracoviensi quidem satrapia Cracoviensis arx, Prossovia, Xianzum, Lelovia, Biezzum, Cichovia, in quo oppido et Sandecense territorium iudicatur; in Posnaniensi: Posnania, Costenum et Wschova; in Sandomiriensi: Sandomiria, Radomia, Opocinum, Chencini, Vislicia, Pilsno; in Calissiensi: Callissia, Gnezna, Pysdri, Coninum, Kcina, Naclum; in Siradiensi: Siradia, Schadcovia, Petrcovia, Radomsei item Velunia et Ostressovia; in Lenciciensi: Lencicia, Brezini et Orlovia; in Brestensi: Breste, Crusvicia, Covale et Praedecia; in Inowladislaviensi eiusdem nominis oppidum et Bydgoscia itemque Dobrinum, Ripinum et Lipnum; in Russica: Leopoldis, Praemislia, Sanocum, Halitia et Chelma; in Podolica: Camenecia ac Trebowlia; in Lublinensi: Lublinum et Lucoviae; in Belsensi: Belsum, Buscum, Grodlum; in Plocensi: Plocum, Plonsecum, Bielscum, Raczianzum, Zawerze, Mlawna ac Srensecum; in Masovia: Cyrsecum, Vizna, Varsavia, Nur, Vissegradum, Zarcrocinum, Ciechanovia, Lomze, Zembrovia, Rozanum et Liva; in Ravensi: Rava, Gostinum et Sochaciovia; in Silesia vero Osviencimense et Zatoriense territoria suos utrunque peculiare habet Iudices, qui cum delectis de nobilitate ius dicunt Praefecto praesidente. Ad eundem modum et Severiensis Episcopi

Cracoviensis ditio suum habet; olim in Silesia ipsi Duces in sua quisque ditioe iudiciis praesidebant. His iudiciis disceptantur pleraeque omnes causae nobilitatis privatae ac civiles, quemadmodum loquuntur iureconsulti, ac civiliter institutae. Regundorum finium controversia hoc ipso quidem iudicio primum disceptatur inter equites, vel inter equitem et sacerdotem, sed ad extremum ad Succamerarium terrestrem remittitur, qui in rem praesentem veniens ipse per se vel per vicarium suum, Camerarium illius territorii, eam definit certisque metis atque signis fines controversos designat. Atque haec est unica Succamerariorum iurisdictio. Ceterum si cum regiis bonis equiti sit controversiae, non apud terrestre et Succamerarii iudicium ea disceptatur, sed Princeps equite postulante edit recuperatores aliquot de Senatu ac terrestribus magistratibus sive officialibus eius satrapiae, in qua est controversia, quos Commissarios appellamus, inter etiam quos Succamerarius esse solet, qui in rem praesentem venientes iudicium id peragunt. Idem fit, si sacerdotalis fundus et ager cum regio controversos fines habeat, nisi quod Episcopus quoque eius dioeceseos editis a Principe recuperatoribus unum aut alterum de suis adiungit. Eademque ratio est petendi recuperatores a Principe in causa heriscundae familiae sive dividundae haereditatis inter fratres et propinquos, quamquam hoc iudicium etiam Praefectus exercere potest.

Criminales vero causae de stupro, incendio, latrocinio et vi armata alienis aedibus illata ad Praefectorum sive Capitaneorum in sua cuiusque praefectura iudicium pertinent; civiles item, quaecunque adversus eos equites instituuntur, qui certos agros et bona terrestria nulla habent, et qui licet habeant, obli-

Terrestris
iudicii cau-
sae.

Succamerari
iudicium.

Commissa-
ria iudi-
cia.

Capitaneo-
rum seu
praefecto-
rum iuri-
dictio.

Castrense iudicium et officium.

gatione tamen sua ei foro obnoxios sese fecerunt, aut merent publica stipendia, aut sacris initiato homini damnum vel iniuriam intulerunt, aut alienum adscriptitium detinent, aut obstaculis denique liberam fluvii navigationem impediverunt, aut si quis executionem rei iudicatae prohibeat. Dicit autem ius Praefectus in arce, aut alio loco publico suae quisque praefecturae sexta quaque septimana per se ipse, vel per vicarium suum, Iudicem castrensem. Atque hae sunt iudicii castrensis causae; officii vero sunt: rerum iudicatarum executio, viduarum de bonis dotalibus eiectarum et aliorum spoliatorum restitutio; itemque in depraehtensos in scelere et recenti, ut dicunt, crimine, aut si quis rem alienam apud se depraehtensam non reddat domino repenti; ad haec in turbatores conventuum et iudiciorum et qui vetitis armis utuntur; in tolerantibus censuras ecclesiasticas ultra annum, in iniustos teloniorum exactores et in sacerdotes, qui iuri patronatus profanorum hominum derogant aut profanos praeter ius ad forum ecclesiasticum evocant, animadversio. In quibus causis quovis tempore cuiusvis quaerenti praesto esse debet Praefecti autoritas per se ipsum vel per Suppraefectum suum, cuius iurisdictio ad causas officii pertinet, si Praefectus ipse ius non dicat. Denique furti suspectos praehtendendi reosque iudicandi et supplicio afficiendi ius habet Praefectus et Suppraefectus eius, equestres tamen non nisi eos, qui ter ab eodem crimine damnatis editi et in album furum relati sunt.

Regii iudicii causae.

Porro status controversiae, hoc est, cum de genere cuiusquam ambigitur et eae causae, quae infamiae, confiscationis honorum vel capitis poenam, praeter eas, quas dudum Praefectis attributas esse exposuimus, annexam habent, atque etiam de caede equitis

ad solius Principis iudicium pertinent, de quibus is in comitiis demum cum Senatu cognoscit, praeter si maleficio in loco domicilii Principis ipsius et sub aspectu eius patratum sit. Tunc enim, si autor recenti et caletenti, quod aiunt, facinore comprehendatur, absque citatione Princeps eum ipse per se vel per Maresalcum iudicat. De personalibus vero causis civilibus aut civiliter institutis, quae alioqui ad forum terrestre vel castrense pertinent, Princeps itidem quovis loco ac tempore cum iis, quos ad manum habet, Consiliariis citatum iudicat, quae citatio curialis et post curiam vocatur. Sed eius usus ita restrictus est, ut ea in Minore Polonia contra eum, qui in Maiore tantum agros ac domicilium habet, non valeat, neque contra. Id autem iudicium regionum terminorum nomen habet; ubi etiam in praefectos et administratos suorum bonorum et reddituum, quod ad munera eorum attinet, quicumque et undecunque ii sint, Princeps ipse sibi instigatore, ut vocant, officii petente et cuius postulanti ius dicit ac de provocationibus quoque ab officio castrensi ad se delatis cognoscit. Iniustus tributis publicis exactor etiam apud Episcopum, Palatinum vel Castellatum loci recte convenitur. Belli autem et expeditionis publicae tempore, cum silent omnia supra memorata fora, penes Principem est ius omne et iudicium eorum, quae in castris et in ipsa expeditione flagitiose aut scelerate admittuntur. De iniuriis quidem damnisque datis in expeditione bellica Palatini vel Castellani cuius querenti contra suae quisque satrapiae vel territorii homines ius dicunt, si quis autem non pareat, Principi deferunt. Ab omnibus porro iudiciis nobilitatis provocatio est ad Principem, nisi quod eae, quae fiunt a terrestribus iudiciis, in colloquiis fere prius disceptantur. Appellatur

Citatio post curiam

Regii termini.

Exactores iniusti ubi conveniuntur Iurisdietio bellica.

Appellationes seu provocationes.

Colloquia et
generales
termini.

Silesiorum
convocatio-
nes.

Iudiciorum
comperendi-
natio.

Appellatio.
Motio.

autem colloquium peculiare Palatini cum dignitariis, ut vocant, ac terrestribus magistratibus iudicium, quod semel quotannis autumni tempore in qualibet satrapia sive palatinatu exerceri debet provocationum a terrestribus et castrensibus eiusdem satrapiae iudiciis disceptandarum causa, quod etiam terminos generales vocant, ubi et alienationes et obligationes bonorum terrestrium recte fiunt. Ab hoc itidem ad Regem est provocatio. Silesii soli colloquiorum usum non habent, neque Principem, sed vicinorum duorum triumve principatum iudicia appellant in eisque acquiescunt; verum id quoque iam exolescit pleraque omni nobilitate in ius terrestre Polonicum sese transferente.

Fuit aliquando in comitiis facta mentio instituen-
dae in Polonia novae iudicium decuriae, quae de omni-
bus provocationibus absque provocatione cognosceret,
quale est in Gallia, quod parlamentum vocant; sed non
placuit summam iudiciorum cuiquam praeter Princi-
pem concedere, quo fit, ut Principe plurimis et variis
iudiciis distento et aliis multis et gravibus tam ampli
Regni negotiis distracto, lites in multos annos compe-
rendinentur non sine dolore et querimonia multorum,
praesertim augescente in dies cupiditate hominum nul-
laque aut exigua certe temere litiganti et provocanti
et iniusto iudicii poena imminente. Unde capitales
existunt inter necessarios quoque et cognatos inimici-
tiae, caedes innumerabiles patrantur coactisque homi-
nibus et iustis prope exercitibus nonnunquam configi-
tur, dum offensus longa iudicii comperendinatione
armis ius suum quisque persequi ac tueri contendit.
Sed ad provocationes redeamus. Earum duplex est ra-
tio; est enim appellatio, qua inter litigantes solos dis-
ceptatur, iustene an iniuste iudicatum sit; motio vero

est, in qua iudex, a quo provocatum est, necesse habet tueri sententiam suam, ut, si iniqua et legibus adversa fuerit, ipse pudeat mulcteturque, quod tamen iam ferme exolevit; utrobique autem regio vel colloquiorum iudicio iniustum decretum rescinditur vel corrigitur universaque causa disceptatur ac diiudicatur, etiamsi ab interlocutoria sententia provocatum sit; tametsi non temere admittitur eiusmodi provocatio. Cognitionum quoque Principis de provocationibus non una est ratio; nam de iis, quae fiunt a colloquiis, non nisi in comitiis cum frequenti Senatu cognoscit. Ad eundem modum de iis etiam, quae fiunt a terrestribus iudiciis; nam de iis quoque recte a Rege cognoscitur in comitiis, si prius ea instituantur, quam colloquia; itaque indiscriminatim provocari solet ad colloquia vel ad comitia. De caeteris vere provocationibus, quae fiunt ab aliis iudiciis, etiam extra comitia cognoscit is cum iis Consiliariis, quos ad manum habet quovis tempore et loco, sed tamen intra fines Regni modo, foris enim nemo equitum sistere se Principi necesse habet ulla ex causa, exceptis fiscalibus. Tam in comitiis autem, quam extra ea in iudiciis regis adhibentur in consilium etiam supplicum libellorum magistri sive Referendarii, itemque Iudex, Subiudex et Notarius eius satrapiae sive territorii, in quo iudicium exercetur, praeter cum de provocatione ab ipsorum iudicio facta cognoscitur habentque ii postremi omnium dictionem sententiae. Atque his fere foris atque rationibus nobilitatis iudicia peraguntur. Nam barbaricus ille mos et a religionis Christianae institutis alienus provocandi adversarium ad singulare certamen et ferro usque ad necem vel deditionem de iure et iniuria veroque et falso decernendi nihil habet commune cum iudicio,

De provocationibus ubi cognoscatur

R. ferendarii, Iudex, Subiudex et Notarius terrestres in iudiciis regis.

Duellum sive singulare certamen.

quod tamen nostra memoria semel tantum a Sigismundo Rege Seniore admissum est. Cum autem liberrimus sit nobilitati Polonae armorum usus, ad iudicium tamen terrestre et castrense et ad comitia nemini armato venire licuit antiquitus, nunc ea lex propemodum obsolevit. Ecce autem, dum nos hoc opus typographo alteram editionem parante recognoscimus, prodiit in lucem nova forma supremorum iudiciorum in proxime prae-teritis comitiis Varsaviensibus promulgata et edita. Iudicatur autem nobilitas suis legibus, quae paucae sunt et constitutiones vel statuta Regni vocantur (tametsi Masovii peculiaria habent), vel moribus, vel ex aequo et bono sive adeo iudicium opinione. Magnam autem in iis iudiciis vim habet exemplum et res in simili causa a Principe iudicata; permagnam item, ne dicam nimiam, iusiurandum. Magnus est etiam usus pre-
 co-
 num, quos ministeriales terrestres appellant, magna-
 que
 eis fides habetur, itidem ac tabellionibus in iure civili Romano et Pontificio; sed sunt ii fere illiterati, plebei et rusticani homines, Palatini vel Delegati cuiuspiam regii arbitrio nec semper exquisito delectu creati, ve-
 rum in omni fere functione sua unum aut alterum equitem testem adhibeant, oportet. Actori nulla est poena, si causa cadat vel eam non prosequatur, ac ne litis quidem impensas reus solvit. Reus condemnatus, si iudicatum non solvat, multatur et pigneratur. Condemnatur autem actori in civili causa, quanticunque is litem iureiurando interposito aestimaverit, licet tamen Iudici ante iusiurandum eius aestimationem moderari. Si non paruerit, rei iudicatae reus condemnatur in duplum, quod perlucrum appellant, prior enim condemnatio lucrum dicitur. Si duplum ad certam diem non exsolverit, Praefecti regii eius territorii, in quo

Statuta Regni et Masoviorum.

Res iudicata.

Preco sive ministerialis terrestris.

Executio rerum iudicatarum.

reus bona vel domicilium habet, opem actor implorat; ex decreto autem Praefecti bona rei possidenda ei traduntur, adiecta certa multa, quod vadium vocant, si is prohibuerit. Sin iterum id fecerit, duplicatur multa, sin tertium, triplicatur, quae vadia duplicata et triplicata appellantur, quae tamen sublata iam sunt, et post interpositum unum vadium, reus, si pergat esse contumax, proscribitur. Proscriptus vero, si vi sese nihilominus suaeque tueatur, cuncta illius praefecturae nobilitas contra eum armatur, ac ipse quidem praehenditur, bona vero eius a Praefecto possidentur, donec de re ditibus eorum non modo iudicatum, sed multae etiam et vadia solvantur. Indicta vero causa, hoc est non citatum neque convictum equitem, qui modo agri aliquid habeat, praehendere nulli magistratui ac ne Principi quidem licet, praeter furem a servis poena inter conscios et complices ter editum aut in maleficio quovis depraehensum, aut qui satis dare nolit vel non possit. Praefecto remissiori in executione rei iudicatae poena est abrogatio praefecturae, nisi forte eam oppigneratam teneat. Tunc enim centum marcarum multa ipsi a Principe irrogatur, detrahenda de summa eius capitali, quoties officium suum non fecerit. Oppidanis vero et plebeis magistratibus equitem etiam in scelere depraehensum sine Praefecti autoritate iudicare omnino fas non est. Sed sufficiant haec nunc de iudiciis nobilitatis; neque enim omnem iudiciorum rationem et formam persequi hic nobis propositum est.

Nobilitum
prehensio.

Capitanei
negligentia
poena.

Habet plebs peculiaria iudicia, in pagis quidem simplicissima, quae vel ab Advocatis iudicariis et Scabinis, vel a Scultetis, vel a Praefectis sive dominis eorumve procuratoribus et administris sine strepitu et figura iudicii exercentur. In urbibus vero et oppidis

Plebis iudicia.
Rusticana.

Urbanis.

exactiona sunt, quibus equites quoque, qui in iis domicilia et ius civitatis habent, sunt obnoxii in causis civilibus duntaxat. Ea vero partim penes Advocatum et Scabinos, partim penes Decuriones sive Consules et magistratum civium sunt, partim etiam penes Magistros contuberniorum. Consules ac Magistri contuberniorum sine strepitu et figura iudicii iudicant, hi quidem singuli cum adiunctis sibi primoribus sive senioribus de levioribus causis, sui quisque generis opificum, Consules vero de quibusvis, proprietatis modo et possessionis rerum soli et haereditatis itemque capitalibus atque sanguinariis exceptis, quae ad Scabinorum et Advocati iudicium peculiariter pertinent. Parvi momenti causas etiam Magister civium solus cognoscit, a quo item atque a Magistris contuberniorum ad consessum Consulum est provocatio, ab his porro ad Regem. Inolevit tamen multis in locis mos, ut prius Praefectus, vel qui Praefecti loco est, appelletur, atque inde demum ad Regem provocetur; idque de regis modo oppidis intelligendum est, nam quae alii cuipiam subsunt, in iis provocationes fiunt ad eorum dominos, ab iisque sine provocatione iudicantur. Sed si quis adversus eum, qui ipsi non subest, iniuste iudicaverit, sive per se, sive per vicarium et procuratorem suum vocari potest, eo nomine in ius, cui est obnoxius. Porro Episcoporum et aliorum ecclesiasticorum hominum subditis opem superioris (nempe Episcopi, vel Archiepiscopi vel Pontificis Maximi) contra vim et iniuriam dominorum suorum implorare licet. In iurato autem iudicio (sic enim vocatur id, cui Scabini cum Advocato iurati praesident) accuratior servatur processus iudicialius exerceturque id fere inter convives quinto decimo quoque die, nisi is festus sit, externis vero et

Magistrorum
contubernio-
rum iudicia.

Consulum
iurisdictio.

Scabinorum
iudicia.

Nobilitatis et
sacerdotum
oppida non
substant iurisdictioni
regiae.

Iuratum
iudicium.

hospitibus postulantibus, quoties opus est, exponitur; atque hoc quidem emptum dicitur, illud expositum. Est et tertium genus iudicii huius, quod magnum vocant, ac ter statis anni temporibus ob graviores causas Magistro civium praesidente exercetur. A iurato autem iudicio legitima est provocatio ad aliud quoddam iudicium primum urbium, quod quidem duplex est, itidem ac leges, quibus oppidani et agrestes fere utuntur, neque enim iisdem cum nobilitate legibus tenentur. Ac in Masovia quidem, ubi ius Culmense viget, ad Varsaviensem vel Plocensem, hinc porro olim quidem ad Culmensem, nunc autem ad Torunensem in Prussia magistratum, atque inde demum ad Regem provocatur. In caeteris vero partibus Poloniae, ubi iuris Teuthonici Magdeburgensis usus est, olim ad Magdeburgensem civitatem provocabatur, sed Cazimirus Magnus rex aliud quoddam iudicium in arce Cracoviensi instituit, quod iuris supremi Teuthonici sive Magdeburgensis appellavit, in quo Advocatus cum septem Scabinis Magno Procuratore eiusdem arcis praesidente, non tamen iudicante, iudicant de provocationibus, quae fiunt a iuratis quarumvis civitatum et oppidorum iudiciis; inde vero provocatio est ad aliud iudicium, quod sex civitatum dicitur, in quo eiusdem Cazimiri instituto bini certorum oppidorum Decuriones sive Consules Cracoviam convenientes in arce ius dicunt sine provocatione; de quo in Historia fusius persecuti sumus. Cognoscit autem Princeps de provocationibus iis, quae ab urbanis et rusticis iudiciis veniunt et omnino de controversiis plebeiorum suae ditionis atque etiam de querimoniis adversus Praefectos suos, ubi libet, etiam extra Regnum et cum quibus vult Consiliariis; saepe etiam Consiliariis et Referendariis

Provocatio
num et le-
gum ratio
quibus oppi-
dani utuntur.

Culmense
ius.

Magdebur-
gense.

Iudicium
iuris supremi
Teuthonici.

Sex civita-
tum iudi-
cium.

Hist. lib. 12

De provoca-
tionibus ab
urbanis iudi-
ciis ubi
Princeps
cognoscat.

aut Secretariis earum cognitionem delegat, sed ita, ut ipse tamen ad extremum iis referentibus statum controversiae decernat, praesertim si causa ad equitem pertineat. Soli Cracovienses cives hoc praediti sunt Cracoviensis civitatis privilegium: privilegio, quod a Senatu urbano non nisi ad Principem est provocatio et quod eius itemque Cazimiriensis et Clepariensis civitatum causae ab eo non nisi Cracoviae iudicantur, de quo disceptare non est huius loci. Habent et Sculteti sive Advocati haereditarii pagorum et oppidorum nonnullis in locis inter se peculiaris iudicia, a quibus item ad ius supremum Teuthonicum et inde ad sex civitates vel ad Principem provocatur; iure autem suo quisque iudicatur, praeter quod causae caedis et vulnerum Polonico tantum iure iudicantur, quo reus actoris iureiurando peragitur. Ac in recenti quidem crimine comprehensus caedem capitis luit supplicio, post interpositam vero viginti quatuor horarum moram ad certam et lege constitutam capitis aestimationem damnatur, quae diversa est equitis ac plebei; pro plebeio capite partim domino eius, partim liberis et haeredibus caesi cedit multa, pro equestri vero solis liberis et haeredibus exsolvitur. Equiti tamen pro equitis caede ultra multam poena est etiam carcer annuus; sed Masoviorum legibus carceris poena solvitur is, qui profugus annum totum exsulerit. Ceterum plebeio equitem interfecisse capitale est, nisi transigat cum actore. Vulnerum certae sunt aestimationes. Fit autem contemptu harum poenarum et capiendae ex multa pecuniae, ut crebrescant magis in dies iurgia caedesque. Executio rerum iudicatorum contra oppidanos et urbanos penes magistratum est in sua quemque civitate, aut si is negligat, domini vel

Cracoviensis
civitatis
privilegium:

Scultetorum
iudicia.

Homicidii
iudicium
et poena.

Executio
urbanorum
iudiciorum.

Praefecti auxilium imploratur. Et hactenus quidem de iudiciis.

Comitiorum ratio nobis deinceps exponenda est. Comitiorum ratio.
 Duabus autem de causis ea habentur: propter consultationes de Republica et propter iudicia. Cum enim Polonis, quemadmodum supra memoravimus, ea potissimum forma Reipublicae placuisset, in qua penes unum quidem esset iudiciorum et rerum omnium in bello et in pace summa, sed ut is rerum agendarum et iudicandarum consilia cum compluribus Consiliariis communicaret, hi porro cum propter alias functiones publicas, tum etiam propter curam rei suae familiaris, ad latus Principis assidui esse non possent, placuit, ut ii ad certum locum et diem convocarentur a Principe ad exercenda cum ipso iudicia consiliaque de Republica capienda; haec sunt comitia publica, quae etiam generales Regni conventus vocant, qui olim simplicioribus et melioribus saeculis bidui vel tridui spatio peragebantur. Augescentibus deinde iudiciis et rebus agendis extrahi coepere in longius tempus comitia, sic tamen, ut pro re nova et insolita annotarit Ioannes Dlugossus in nonum diem ea extracta esse. Atque haec fuit vetustorum comitiorum ratio. Posteriori tempore, hoc est avorum fere nostrorum memoria cum universa nobilitate et una de omnibus civitate Cracoviensi communicata sunt comitia, coeperuntque adhiberi legati nobilitatis sive, ut vulgo loquuntur, nuntii terrarum, hoc est satrapiarum atque territoriorum et civitatis Cracoviensis, principio quidem unam ob rem, quemadmodum in Historia ex Dlugosso retulimus: nempe Hist. lib. 77. sciscendi in bellum tributis causa. Deinde vero cum sive in curia Principum sive Consiliariorum conniventia multa, quae ad salutem et amplitudinem Reipublicae

Comitia
vetusta.

Nuntii
terrestres.

Conventus
particulares.

pertinebant, negligi et nobilitatis praerogativae minui viderentur, ad alias etiam consultationes de Republica accedere coeperunt, non ut consiliarii, sed ut monitores Principis atque Consiliariorum et custodes libertatis et praerogativarum nobilitatis ac legum publicarum; laudabile sane et salutare in primis genti Polonae (si eo recte utatur) institutum et ad optime constitutarum olim rerum publicarum Romanae et Lacedaemoniae mores accedens, quarum in altera ephori, in altera tribuni plebis principum et potentium libidini inertique et inutili administrationi reipublicae obiecti erant. Nunc igitur sine nuntiis terrarum non habentur legitima comitia, atque eam ob rem quoties ea debent institui, indicuntur prius a Rege nobilitati conventus, quos vocant particulares, ad certos dies certaue oppida; Maioribus quidem Polonis, hoc est Posnaniensis et Calissiensis satrapiarum equitibus, Srodam; Cracoviensi vero satrapiae Prosoviam; Sendomiriensi Radomiam; Siradiensi Schadecoviam excepto Velunensi tractu, qui suum peculiarem conventum Veluni habet; Lenciciensi Lenciciam; Cuiaviis Radeoviam, Dobrinenses tamen separatim Ripini conveniunt; Russis Visnam praeter Chelmenses, qui et ipsi Chelmae suum habent; Podoliis Cameneciam; Lublinensi satrapiae Lublinum; Belsensi Belsum; Plocensi Razianzum in eodem tractu; Masoviis Varsaviam; Ravensi nobilitati Ravam; Sochacoviensi Sochacoviam; Gostinensi Gambinum. His igitur locis (nisi iusta causa obstet) nobilitas cum Consiliariis et magistratibus terrestribus, sive ut vulgo loquuntur cum dignitariis et officialibus eiusdem satrapiae vel tractus ad templum convenit et implorata sacro publico ope Divini Numinis, legationem regiam audit, ubi, quando et quibus de causis opus sit haberi

comitia; deinde praeentibus Consiliariis legatos suos sive nuntios deligit eisque vel peculiaria dat mandata ad comitia, vel universe potestatem facit curandi ea, quaecunque in commune e Republica fore videbuntur. Lege autem ab hoc munere legationis excluditur, qui privatum habet negotium et litem in comitiis. Finitur nuntiorum potestas unicis comitiis, nec idem et sane in omnibus satrapiis eorum numerus, verum pro numero territoriorum esse debere existimatur. Nuntiis ita creatis in particularibus conventibus mox instituuntur alij conventus, quos generales vocant, in Maiore quidem Polonia Coli, in Minore autem Corcini, quae etiam Nova Civitas nuncupatur, et ad hunc quidem Cracoviensis, Sendomiriensis, Russicae, Podolicae, Belsensis et Lublensis satrapiarum, ad illum vero reliquarum proceres et nuntii recens creati ac de nobilitate, qui volunt constituta itidem a Principe die conveniunt auditisque iterum mandatis regiis, mandata nobilitatis et quae postulat usus Reipublicae, inter se conferunt. Atque inde itur ad maiora comitia; quo ubi conventum est re sacra solenni itidem in templo publice peracta, itur ad aulam. Ibi Principe et Consiliariis in corona consistentibus adstantibusque pone Secretariis et nuntiis Cancellarius vel Procancellarius Principis nomine proponit in medium, quibus de rebus in commune consuli operae pretium sit; deinde Consilarii ab Archiepiscopis et Episcopis orsi ordine dicunt sententias. Hinc nuntii petita a Rege venia secedunt in aliud conclave iisdem de rebus inter se consultaturi; reversique sive eadem sive alia die per unum aliquem exponunt id, quod ipsis in commune visum est, quid probent, quidve requirant; nonnunquam pluribus mandant, si plura sint negotia proponenda, ut suum quisque edisserat. Non modo enim

Conventus
generales.

Comitia
Regni.

iis de rebus, quae Principis nomine propositae fuere, sed etiam si quid aliud ipsis in mentem venit, de Republica postulant vel admonent; id vero si est eius modi, ut consultationem requirat et ab eorum functione non alienum esse videatur, dicuntur etiam de eo sententiae a Senatoribus, exclusis nuntiis, interdum etiam non exclusis. In omnibus autem consiliis postremus omnium dicit Princeps, et quod ei placuit, decreti comitialis et legis habet vigorem, dummodo prioribus legibus nobilitatisque aut sacri ordinis praerogativis ne adversetur, tunc enim refragari placito Principis non solum senatui sed etiam nuntiis fas est. Itaque in eiusmodi consultationibus suspendit fere sententiam suam Rex, donec inter nuncios et Senatores maioremve eorum partem conveniat; sed hoc iam aliter modificatum est.

Iudicia
comitialia.

Controversiarum inter
ecclesiasticum et
equestrem
ordinem
arbitratur Rex.

Caetera autem consilia de Republica, quae legibus diserte excepta non sunt, nec praerogativis nobilitatis praeiudicant, cum Senatu solo Princeps communicat. Quemadmodum iudicia quoque cum eo solo exercet, minimum biduo vel triduo singulis hebdomadis per tempus comitorum, sed interdum ea delectis aliquot e Senatu delegat, atque ii quotidie fere, festis diebus exceptis, iudicant; verum ab his quoque assessoribus (sic enim vocantur ii iudices) ad Regem provocatur, atque ii statum controversiae cuiusque decretumque suum in consessu reliqui Senatus exponunt, sententias tamen denuo non dicunt. Publicarum inter sacrum et militarem sive equestrem ordinem controversiarum arbitrium atque transactio penes Regem est. Comitium quotannis, nisi quid forte impediatur, institui usitatum est; nihil tamen prohibet, quominus vel rarius, vel crebrius instituantur. Crebrius quidem ut id fiat, requirit

iudiciorum et provocationum disceptandarum multitudo, tametsi extrahuntur ea nonnunquam in quartum et quintum ac sextum fere mensem. Locus certus comitiis habendis olim nullus erat, sed ubi Principi collibuerat, etiam sub dio et in territoriis ea peragebantur; postea lege in unum conclusa sunt oppidum in umbilico fere et meditullio totius Poloniae situm, Petricoviam, sed iam ea inde nova lege in gratiam Lithuanorum Varsaviam translata sunt; potest tamen Rex assentiente Senatu iusta aliqua de causa alibi quoque ea instituere. Nec illud praetermittendum est, quod initio comitorum nuntiis nobilitatis singulis certa pecunia in victum de publico numeratur; Senatoribus non item. Ceterum non venienti ad comitia Senatori sine iusta causa lege multa irrogatur, sed ea vix unquam a Rege exigitur.

Comitorum
locus.

Habet ecclesiasticus quoque ordo in Polonia sua comitia, quae synodi Graeco sed Latinis non inusitato nomine appellantur, quarum causas et universam rationem e iure pontificio petat, qui volet. Hic illud modo annotandum est, quod licet Archiepiscopus Leopoliensis suam habet provinciam a Gnesnensi distinctam, tamen et ipse et socii, vel, ut vocant, Suffraganei eius Episcopi Gnesnensis Archiepiscopi auctoritatem agnoscunt, cum in provocationibus et iudiciis, tum in synodis, ad quas ab illo evocantur. Est autem ius mosque Petricoviae, Lenciciae aut Loviciae provincialem synodum tertio quoque anno, nisi res maiorem celeritatem aliumve locum Episcoporum consensu postulet, institui et adhiberi in consilium Abbates et Praepositos monasteriorum et collegiorum sacrorum primariorum (quae capitula cathedralia vocantur) legatos binos vel singulos duntaxat. Sed nos a synodis et comitiis ad bellum transeamus.

Synodi
sacerdotum.

Gnesnensis
Archiepis-
copi
praeroga-
tiva.

Belli
gerendi
ratio.

Poena non
militantium.

Militiae
immunita-
tem qui
habeant.

Restes seu
restium
litterae.

Id autem in hac gente a nobilitate geri usitatum et legitimum est antiquitus, quae cuncta equestris militat, quemadmodum antea diximus, idque pro modo bonorum et redituum facere debet. Sed cum nulla publice instituta sit bonorum aestimatio, modus hic fidei cuiusque creditus, labente in deterius disciplina et fide arbitrarius factus est non sine Reipublicae totius incommodo et iniuria. Arbitrarium est et genus armorum. Tenuiores et qui equum alere non possunt, pedestres militant. Sculteti quoque sive Advocati haereditarii et quicumque fundos terrestres haereditarios habent, non sunt immunes a militia. Multatur autem agris et bonis omnibus, si quis pater familias a bello abfuerit, aut filium adultum fratremve, qui ipse separata bona et militandi necessitatem non habeat, pro se non miserit. Ceterum pupillis impuberibus, aegrotis, senio confectis et viduis per necessarios et famulos militiam obire licet. Habent autem vacationem militiae Tribuni terrestres, Praefecti arcium in finibus Regni sitarum, Vicarii caeterorum Praefectorum iurisdictionem habentium, Vicecapitanei et Burgrabii et qui Reipublicae causa absunt. Habet item ordo cunctus ecclesiasticus praeter eos sacerdotes, qui bona terrestria haereditario seu alio quovis, quam sacerdotiorum iure et nomine, obtinent. Evocatur ad bellum nobilitas antiquo more dimissis quoquo versus per praefecturas litteris signo regio consignatis, quae deinde in pertica resti alligatae (unde restium nomen acceperunt) a preconibus sive ministerialibus terrestribus ad dignitarios et officiales sive magistratus primoresque nobilitatis cuiusque praefecturae sublimes et conspicuae circumferuntur et in foris urbium et oppidorum alta voce publicantur. Ter autem id fieri oportet interpolatis quaternis septimanis, nisi

decreto comitali tempus id accidatur binaeque restes coniungantur. Post tertias demum restes domo se quisque movet ad suae satrapiae conventum ad certum locum certamque diem indictum; inde porro autore ac ductore Palatino cum sui quisque territorii Castellano ad constitutum a Principe prope fines Regni locum pacati proficiscuntur. Verum hoc quoque, ut alia nonnulla recte a maioribus instituta augescente in dies equitum licentia conniventiaque magistratuum in desuetudinem abiit magno non modo sacerdotalium, verum etiam regionum et ipsius nobilitatis praediorum et adscriptiorum incommodo damnoque. Necessae autem habet Princeps equestris ordinis homines ab hostibus in bello captos redimere ac damna amissorum equorum, quae ii extra fines Regni acceperint, exsolvere. Captum vero hostem, nobilem praesertim, is, qui cepit, Principi tradere debet acceptis pro eo duobus florenis. Usu venit nonnunquam, ut hae copiae dividantur a Principe de sententia amplissimi consilii, a caeteris quidem adversus hostem proficiscentibus unius aut alterius satrapiae nobilitas, vel plurium, si opus sit, ad praesidium eius ore, unde item belli aliqua est suspicio, relinquatur. Haec est apud Polonos belli gerendi ratio, hoc robur militiae in equitatu situm, hae sunt opes et vires gentis, hae copiae externis pene incredibiles et cum quibusvis maximarum gentium opibus ac divitiis comparandae, quibus olim Principes Poloni res magnas et praeclaras gesserunt, non domi modo illata bella propulsando, sed foris etiam hostes ulciscendo, fines Imperii longe lateque proferendo et amicis atque sociis succurrendo. Sed cum abuterentur ii nonnunquam obsequio nobilitatis eamque crebrorum ac diuturnorum minimeque necessariorum bellorum incommodis exerce-

Bellicae
leges.

Bellica
expeditio
non indicitur
sine comitiis.
Nobilitatis
officium.

Oppidano-
rum munis
in bello.

Mercenarii
milites.

Stipendia
equitum et
peditum.

rent, lege cautum est intra hos ducentos annos, ut ne liceat Regi bellum facere sine comitiis et assensu amplissimi consilii et ut nobilitas fines quidem Regni, quoties et ubi opus est, absque ullo stipendio tueri necesse habeat, non sine Principe tamen, praeterquam in interregno; ceterum extra fines ne ad ullam militiam educi possit invita, nisi acceptis a Rege in quemlibet hastatum equitem quinque marcis, quod perinde est hoc tempore ac quinque coronati Gallici vel Italici. Peditatus nullus est fere apud Polonos praeter mercenarium, si quem Princeps conduxerit. Mittunt quidem ei oppidani currus commeatu onustos cum peditibus, verum is peditatus non multus est et sternendis muniendisque viis, quam armis tractandis accommodatior. In extrema tamen necessitate et graviore bello evocata ad expeditionem nobilitate oppidani quoque et agrestes decimum quemque peditem decreto comitiali armant et expediunt. Cum autem lentior sit expeditio haec universa et nonnunquam civibus et amicis magis, quam hostibus incommodare soleat, excogitata est ratio conducendi militis mercenarii pedestris et equestris ad subitarias Tatarorum et aliorum hostium excursiones reprimendas, expugnandas munitiones et alios militares labores subeundos aptior et promptior. Quae copiae pariter cum decanis, centurionibus, turmarum et cohortium ductoribus tribunisque militaribus ab alterutro duce exercitus longe laxiori potestate et severiore disciplina, quam in expeditione publica reguntur.

Est autem stipendium trimestre in equitem quidem senum, in peditem vero quaternorum florenorum antiquitus constitutum. Perexiguum id sane est, nisi in magna alioqui rerum omnium ad victum pastumque pertinentium copia et vilitate, longe levius etiam pretium

rebus venalibus bellica lex imponeret et charitas patriae studiumque bellicae virtutis et gloriae et spes adipiscendorum publicorum honorum magis. quam ulla merces iuventutem multitudine et otio abundantem ad facienda stipendia excitaret. In hoc vero stipendium publice confertur pecunia, tributo, quam exactionem vulgo vocant, agrestibus ac oppidanis, Regi iuxta ac nobilitati subiectis, imperato, quo illi non inviti agrorum domorumque suarum vexationem redimunt; si modo redimunt, mercenariorum etiam militum, non contentorum stipendiis suis, licentia et rapacitate in dies magis ac magis pregrediente ac nec sacerdotum nec nobilitatis atque adeo neque Regis ipsius bonis abstinente. Id autem tributum ex agris quidem in laneum seu mansum (certus agri modus is est), ex oppidis vero ostiatim penditur; quinetiam venalis cuiuslibet potus nomine in oppidis iuxta ac in pagis pensitatur. Pendunt et molitores de moletrinis quiddam, et sculteti sive advocati de suis agris, itemque equites ii, qui nullos habent adscriptitios. et plebei, qui neque domos neque agros habent et arte aliqua vel opera sua victitant. Doctores, magistri et scholastici et qui litterarum doctrinaeque studiis vacant, immunes sunt.

Tributa sive
exactiones.

Est et aliud quoddam tributum in magna necessitate aliquando plebi universae, exceptis scholasticis, imperatum, quod, quia de singulis capitibus pendebatur, capitale dictum est. Imponit nonnunquam et ipsa sibi nobilitas cum Rege et proceribus tributum de agris vel de censibus suis pensitandum, si usus et necessitas postulet; non nisi in comitiis autem haec tributa sciscuntur ac decernuntur et quidem consentientibus consiliariis pariter et nuntiis terrestribus. Ceterum ecclesiasticus ordo unacum bonis et hominibus suis iam

Capitale

Ecclesiastici
ordinis im-
munitas.

inde ab initio susceptae religionis Christianae non modo militiae perpetuam, sicuti superius attigimus, vacationem, sed tributorum etiam publicorum immunitatem habet in Polonia; verum ipse superiori tempore oppidanos et agrestes suos tributis, quae caeteris imperantur, ultro Reipublicae gratia subiecit; nunc iam pro lege habetur, ut quoties regiis et equitum subditis tributum imperatur, nec hi exortes sint. Pensitant ipsi etiam nonnunquam sacerdotes cum Episcopis rogati, urgente necessitate et charitate patriae suadente, de suis sacerdotiis certam redituum suorum portionem, quam pensionem contributionem appellant. Eius vero decernendae ius est penes synodum provincialem, exigendae vero penes eos, quibus Episcopi cum primario suo collegio in sua quisque dioecesi mandaverit. Superiorum autem illorum tributorum, quae plebi atque etiam nobilitati imperantur, exactio plerumque Regis arbitrato, nonnunquam de Senatus atque nuntiorum sententia per satrapias compluribus imponitur, nec diutius id munus durat, quam ipsum tributum. Dispensatio penes Regem fere et Thesaurarium Regni manet; nonnunquam tamen et ipsa aliis comitiorum decreto mandatur.

Quarta re-
giorum redi-
tuum.

Nuper adeo excogitata est nova ratio comparandae in defensionem Regni militemque mercenarium pecuniae. Rex enim benignissimus Sigismundus Augustus quartam partem redituum regionum in eum usum perpetuo Reipublicae concessit, quae pacis tempore in fiscum, in arce Ravensi constitutum, deponitur. Atque haec habuimus in praesens, quae de ratione belli ac de universa Republica Polonica in medium afferremus; si quid praeterea requiritur, e recentioribus comitialibus constitutionibus petatur.

Prussia Regia nobis reliqua est, quae quamvis De Prussia. eodem cum Polonis Regno contineatur, tamen quia peculiare consilium publicum, peculiare leges, peculiaria iudicia et comitia aerariumque et belli gerendi rationem a reliqua Polonia diversam habet antiquitus, de his nunc separatim persequamur. Nec abs re fortasse fuerit, si de Ducali quoque obiter attingamus. Igitur Ducalis Prussia. ea pars Prussiae, quae nunc Ducalis dicitur, ex eo tempore, ex quo devictis barbaris populis sub iugum Christi missa est, simul cum Episcopis suis Sambiensis et Pomesaniensis ad nostra usque tempora ordini Teuthonicorum Crucigerorum, qui se de hospitali S. Mariae militiae Hierosolimitanae dixere, paruit. Cuius ordinis praeses Magister generalis, socii vero administrationis et praefecti territoriorum Praeceptores et Commendatores appellati sunt. Qui cum pro amicis et sociis Polonorum hostes facti essent, armis eorum adacti quodam tempore unacum Episcopis in verba Regis Poloni iurarunt et aliquamdiu maiestatem eius comiter conservarunt. Sed cum id deinde aliquoties et ad extremum nostra memoria Alberto Marchione Brandenburgensi Magistro, viro excelsi animi et rei militaris perito, auctore detrectassent, Sigismundus Rex Senior, ut se et posterum suos illa perpetua defectionum bellorumque molestia liberaret et Poloniae Lithuaniaeque tranquillitatem maiorem praestaret, fractis iis bello et ad necessitatem deditiois redactis et partim decedentibus e Prussia, partim habitu et religione abiecta manentibus, illum ipsum Albertum, sororis suae filium, singulari clementia pro Magistro Ducem in Prussia iussit esse Albertus Marchio Dux in Prussia. haereditariumque principatum ipsi cum fratribus et posteris eorum maribus attribuit ea lege, ut ii in verba Regis Poloni ritu solenni iurarent, cum centum equi-

Prussia feudalitatis facta.

tibus hastatis, quoties et ubi usus postularet, ei militarent, et in Senatu Regni locum haberent itidem, ac Magister habuisset. Exstant pacta conventa. Ex eo igitur tempore pars illa Prussiae ampla et copiosa duarumque episcoparum suppressione auctior, sub Duce esse coepit, summam omnium rerum potestatem, Regi tamen Polono obnoxiam, habente et arbitrato suo consiliarios sibi legente et praefecturas magistratusque mandante. Utinam quidem is sacra intacta reliquisset. Nec plura nunc de Ducali Prussia.

Regiae Prussiae respublica.

Regia vero, ex quo a Crucigerorum imperio ad Polonum nomen, unde fere detracta erat, ante centum annos sese recepit, recepta ea quidem est a Polonis in societatem iuris et Reipublicae, sed leges tamen suas et instituta a Theutonibus fere hausta, vel post subactos et ferme extirpatos priscos et barbaros Prussos de ductione coloniarum e Germania importata retinuit: consilium quoque a Senatu Regni seiunctum obtinuit.

Hist. lib. 27.

Leges Prussorum.

Habuit etiam initio suum Gubernatorem a Rege datum, sed postea suppressus est hic magistratus. Regiam autem appellamus, quae Regi Polonorum immediate, ut vulgari verbo utar, subiecta est; cuius partes primariae sunt: Culmensis, Marieburgensis et Pomerania citerior, his annumeratur etiam Varmiensis episcopa, quae licet Episcopo suo et collegio sacro sive Capitulo prorsus immediate subiecta sit, nec omnia cum superioribus eius partibus habeat communia, quemadmodum paulo post explicabimus, non segregat tamen sese a Regia privilegiis suis utens fruens. Utitur autem omnis ferme Prussia, Ducalis iuxta ac Regia, iure municipalis, quod Culmense vocatur, quod tamen non satis certum est in hanc usque diem: eruitur id quidem e tenebris et colligitur, sed nondum in lucem prodit.

Culmense ius.

Solae Elbingensis, Brunsbergensis et Fraumburgensis civitates Lubecense amplexae sunt, vel secum fortassis attulere. Et quoniam utrumque id paucis capitibus continetur, in caeteris recurritur ad Saxonicum et Magdeburgense indeque etiam ad Romanum, quibus de rebus neque Culmensi aut Lubecensi, neque Magdeburgensi et Saxonico iure, neque plebiscitis civitatum aut constitutionibus regiis cautum est. Dedit enim constitutiones et leges quasdam sapientissimus Rex Sigismundus Senior partim toti Prussiae, Regiae partim, Gdanensi civitati peculiariter; easque auxit optimus eius filius, Sigismundus Augustus, cum in ea urbe esset anno post Christum natum 1552, quibus conscribendis nos adfuimus. Non ita pridem etiam, cum idem Rex comitali decreto clarissimos et prudentissimos aliquot Senatores ad Elbingensem et Gdanensem civitates corrigendorum quorundam errorum et abusuum causa cum summa potestate delegasset, condiderunt ii leges nonnullas, rebus, locis atque temporibus accommodatas, quas nuper is, qui fuit princeps eius legationis, vir amplissimus Stanislaus Carncovijs, Wladislaviensis Episcopus, in lucem edidit.

Lubecense.

Magdeburgense et Saxonicum.

Regiae constitutiones.

Stanislaus Carncovijs Episcopus Wladislaviensis.

Vectigalia regia Prusica.

Vectigalia regia non ampla sunt in Prussia eaque proveniunt potissimum e civitatum pensionibus, agris et praediis insulanis et praefecturis, quarum tamen pleraeque donationibus, venditionibus et hypothecis in impendia bellorum superioribus temporibus accisae aut prorsus alienatae sunt, quod itidem aliis quoque vectigalibus in civitatum ius translatis factum est; verum ea detrimenta crebris tributis peculiariter in gratiam Regis scitis vel decretis superiori tempore compensabantur.

Metallorum ea regio ferax non est; fruges non maligne profert et linum et lupulum easque merces

Nascentia in Prussia.

Prussorum
commercia.

trans mare mittit. Mittit et materiam fabricandis navibus et vasis exornandisque domibus aptam et ceram et cinerem et bubula coria, imo et carnes. Sed haec ei fere suppeditat Russia, Samogitia et Lithuania, quin et frugum et aliarum rerum ad victum pertinentium maiorem copiam eadem regiones et Masovia caeteraque Polonia ratibus et navibus fluviatilibus subministrant. Accipit autem ea vicissim transmarinis commerciis vina, oleum, aromata, saccarum, sal et alia condimenta mensarum, telam item et pannos laneos iuxta ac sericeos et quas praeterea mittit Lusitania et India dives cupedias: eaque omnia Polonis et Lithuanis Prussia transmittit. Hinc est vulgo simul et nobilitati res lautior vestitusque et habitatio cultior. In victu quidem frugalitas prisca adhuc ferme retinetur; utinam computationes essent moderatiores, sed est id commune vitium septentrionalium populorum. Eae tamen computationes Prussis ordeacea cerevisia crassiore ferme peraguntur; vini non magnus est usus.

Prussorum
vivendi ratio.

Nobilitas et
plebs Prusica.

Distinguuntur Prussi, itidem ac Poloni, sacro et profano ordine, nobilitate ac plebe; sed paulo meliore est conditione plebs in Prussia, quam in reliqua Polonia; eodem quidem cum nobilitate iure et iisdem legibus utitur, praerogativis modo quibusdam inferior, per quas tamen plebei neque a bonis terrestribus, neque a honoribus et magistratibus, neque a sacerdotiis, neque a consilio publico arcentur, nec nobilitas modesta et frugalis eos dedignatur, quin decedit ea quoque una cum sacro ordine nonnihil de immunitate sua rei publicae et concordiae gratia. Sacerdotibus iustus honos habetur, a catholicis praesertim. Monachi et monachae cum nostra memoria praesultore Luthero domicilia sua reliquissent, manent ea etiam nunc propemodum vacua

Ordo ecclesiasticus in
Prussia.

et ruinosae, aliquot exceptis, quae sane infrequentia sunt et incolentes ea contemptibiles.

Regis potestas in Prussia minus est restricta, quam alibi. Senatus constat duobus Episcopis, tribus Palatinis, totidem Castellanis, totidem Succamerariis et tribus primariis civitatibus, quarum non mediocris est potentia. Earum vero bini consules legati sive nuntii pro singulis habentur et alternis dicunt sententias. Episcopi sunt: princeps senatus et moderator, Varmiensis; in qua episcopa me Pius, eius nominis quintus Pontifex Maximus, ultro petente Domino Sigismundo Augusto Rege, amplissimo Cardinali Stanislao Hosio (ipso libentissime assentiente) ante sex annos Coadiutorem, ut vocant, dedit successoremque designavit et collegium sacrum acceptavit. Sed revertamur ad institutum. Est ergo princeps senatus Prussici Varmiensis Episcopus, huic proximus Culmensis, qui olim eum antebat. Quorum hic Teuthonum Crucigerorum opera quodam tempore de Gnesnensi provincia detractus, Rigensi addictus fuit, vehementer accisus redditibus et episcopa ecclesiaeque in ditionem ordinis ipsius redacta; ille vero, Varmiensis inquam, initio quidem Rigensis Archiepiscopi metropolitica autoritatem agnovit, nunc vero multis annis in nulla provincia censetur et soli subest in rebus ecclesiasticis Romano Pontifici, Magistri et ordinis dominatum nunquam agnovit, amicitiam et societatem, cum et ipse plerumque Germanici esset sanguinis, libenter coluit, nec sine malo ac detrimento suo et ecclesiae suae: ad Regnum vero Poloniae post reliquam Prussiam peculiaribus pactis cum Rege Cazimiro initis sese adiunxit. Wladislaviensis Episcopus habet non contemnendas possessiones in Pomerania, atque ea tota ferme in dioecesi ipsius est, indeque Po-

Senatus sive
consilium
Prussiae

Varmiensis
et Culmensis
Episcopi.

Wladislaviensis etiam
Pomeraniae
Episcopus.

meraniae quoque Episcopi titulum is usurpat, sed ad Prussicum consilium non pertinet.

Palatini sunt: Culmensis, Marieburgensis, qui antehac Elbingensis dictus fuit, et Pomeranicus; Castellani: Culmensis, Elbingensis et Gdanensis; Succamerarii itidem atque Palatini; civitates: Torunensis, Elbingensis et Gdanensis, in singulis satrapiis sive Palatinatibus singulae, eundem ordinem servantes inter se in consilio, quem sui Palatini. Hoc est consilium Prussicum. Consiliarios terrarum Prussiae vocant, quos

Varmiensis
Episcopi iu-
ramentum.

et ipsos more aliorum iuratos esse oportet. Varmiensis tamen Episcopus diversam ab aliis iusiurandi rationem et formulam pacto praescriptam habet; nam is, si Rex est in Prussia, ipso praesente, sin minus, nonnullis magistratibus Prussicis ad id delegatis in arce Marieburgensi, praeunte verba aliquo Episcopo, iurat. Civitatum delegati iniurati ad consilium admittuntur, aliquone privilegio, an per abusum, nescio. Habent autem consiliiarii Prussici sua loca et ius dicendae sententiae in amplissimo totius Regni Polonici consilio; verum ea loca ante aliquot annos post auctum Lithuanorum accessione Senatuum aliqua ex parte variata sunt, ita tamen, ut nohilominus Episcopi inter Episcopos, Palatini inter Palatinos, Castellani inter Castellanos consideant.

Consiliiarii
Prussiae ad
Senatum Re-
gni perti-
nent.

Ad calcem operis huius ea singula secundum novam constitutionem comitialem inter alios notata sunt. Palatinorum iurisdictio et autoritas in Prussia maior est, quam in caetera Polonia; penes eos sunt multae et supplicia delinquentium rerumque iudicarum executio; tranquillitatem quoque publicam in agris et extra urbes ii praestant. Castellani et Succamerarii eodem sunt iure, quo in Polonia. De Episcopis paulo post dicemus. Praeter hos autem magistratus habent

Palatinorum
potestas.

Magistratus
Prussici.

Prussi Thesaurarium, Praefectos arcium, sive Capitaneos, Gladiferos, Iudices et Scabinos, verum ii non pertinent ad consilium. Thesaurarius est, qui pecuniam omnem et rationes a Praefectis et Administris regionum bonorum et proventuum, atque etiam tributorum publicorum exigit et vel ipse administrat, vel Thesaurario Regni tradit; olim is Oeconomus fuit seu Procurator Marieburgensis. Gladiferos singulos habent Culmensis et Pomeranicae satrapiae. Iudices novem sunt: in Culmensi quidem et Marieburgensi satrapiis singuli, in Pomeranica vero septem, nempe totidem, quot territoria. Sunt autem ea: Slochoviense, Tucholiense, Suecense, Dersaviense, Zucoviense, Puscense et Mirachoviense; habentque singuli Iudices in consilio Scabinos iuratos aliquot.

Thesaurarius.

Gladiferi.

Iudices.

Pomeraniae territoria.

Praefecti arcium et redituum regionum in sua quisque praefectura curam et administrationem habent, iurisdictionem nullam ferme habent, praesertim in nobilitatem, neque in oppidanos amplam, in agrestes ampliozem. Solus Marieburgensis neque redituum regionum curam gerit, neque in agrestes iurisdictionem habet, arcis modo praeest eiusque praesidio, quod perpetuum est, ceterum constitutione quadam ampliores is caeteris praefectis et magistratibus praerogativas habet, velut generalis locum tenens Regis in Prussia. Reddituum vero et subditorum regionum et sartorum tectorum eius ipsius arcis curationem habet Thesaurarius. Igitur primaria totius Prussiae praefectura Marieburgensis est, cui Polonus antiquitus praeficitur, nunc primus de Prussis, e Polonia tamen oriundus, ei praeest, vir vigilantissimus et omni genere virtutum ornatissimus mihi que amicissimus Ioannes Costka, nuper Palatinus Sendomiriensis a Rege Henrico creatus. Se-

Praefecti.

Marieburgensis praefectus.

Ioannes Costka Palatinus Sendomiriensis.

Praefecturae
Pru-si-ae.

cundum hanc in eadem satrapia sunt hae praefecturae: Stumensis, Gnevensis, Novensis et Stargardensis sive Starigrodensis; in Culmensi: Brodniciensis, Grudentina, Radinensis, Golubensis, Rogoznensis, Bratianensis, Covaliensis, Copriwnensis; in Pomeranica: Slochoviensis, Suecensis, Tucholiensis, Dersaviensis et Puscensis; Torunensem vero, Elbingensem et Gdanensem praefecturas civitates ipsae sibi regia indulgentia et ex pacto vendicarunt et per magistratus urbanos administrant.

Varmi-ens-
dioeceseos
ius et prae-
rogativa.

Episcopi cum collegiis suis suos et ipsi habent arcium atque territoriorum praefectos et burgrabios suosque iudices et advocatos et oppidanos magistratus. Habent et cancellarios et officiales suos in causis ecclesiasticis uterque Episcopus; habent enim utramque iurisdictionem et amplissimam potestatem in suos. Varmi-ensis quidem episcopa in nulla censetur satrapia, uno autem et non interpolato ambitu in modum principatus bona certis finibus peculiariter circumscripta et arcibus atque oppidis exulta habet, eaque sic divisa, ut duas partes Episcopus, tertiam collegium sive capitulum obtineat. In his utrique subiectam nobilitatem habent et liberam iurisdictionem, ab omni regionum magistratum iurisdictione exemptam. Praeterea pertinet etiam Elbingensis civitas cum suo territorio ad Varmiensem dioecesim, quamvis iam aliquamdiu haeretica labe infecta conniventibus Regibus et suffragantibus nonnullis magistratibus ab ecclesiastica Episcopi iurisdictione sese subtrahere nitatur. Bartena quoque terra et Natangia ante 200 annos eiusdem Episcopi iurisdictioni subiectae fuisse et supra sex millia mansorum tunc Episcopo Varmiensi per fraudem et iniuriam Cruciferorum detracta esse memorantur. Sub-

diti Episcopi et collegii Varmiensis eodem, quo caeteri Prussi, iure municipali utuntur, sed habent etiam peculiaria. inter se autem communia instituta, quae „Landsordnung“, hoc est terrae constitutiones, vocant. Conventus etiam communes habent. Ad eos autem nobilitas, civitates et sculteti cum liberis, de quibus postea diceamus, evocati, pro se quique binos vel plures etiam e singulis territoriis procuratores sive legatos mittunt, iis de rebus, quae in consultationem veniunt, cum Episcopo et legatis collegii constituturos. Ceterum ea nobilitas omnis et Advocatus et civitates praeter iusiurandum, quo partim in Episcopi, partim in sacri collegii verba iurant, novo quoque Regi ac deinde decimo quoque anno ei ipsi ex pacto fidem suam obstringunt, tametsi de 10 anno in desuetudinem abiit, sublata causa, hoc est pacatis prorsus rebus Prussicis et extirpato ordine Theutonicae militiae. Iurant etiam sacerdotes, quando certum aliquod sacerdotium adipiscuntur; primarii tamen, qui Praelati et Canonici cathedraliales appellantur, intra mensem posteaque in id collegium cooptati sunt. Eos autem Pontifex quidem Maximus creat, collegium vero cum Episcopo eligit alternis mensibus, excepto Praeposito, qui a Rege editur sive praesentatur, ab Episcopo praeficitur. Sed neque is, neque caeteri tres Praelati locum et suffragium habent in collegio sive capitulo, nisi sint etiam Canonici. Culmensis ecclesiae collegium ad quatuor Canonicos redactum est, qui singuli a caeteris unacum Episcopo cooptantur. Ipse autem Episcopus a solo Rege designatur, a Pontifice Maximo creatur. Ceterum Varmiensis ex pacto recentiori e quatuor Canonicis indigenis a Rege propositis unus ab eius ipsius ecclesiae collegio deligitur, deinde hic quoque a Pontifice renuntia-

Canonico-
rum et Prae-
latorum Var-
miensis
creatio.

Episcoporum
Prussicorum
designatio.

tur, et confirmatur, ac tum demum sacris pontificalibus ad praescriptum ecclesiasticorum canonum initiatur.

Magistratu-
tum Prussi-
corum con-
ferendorum
ius.

Magistratus terrestres in Prussia quoque, itidem ac in Polonia a Rege creantur, Iudex tamen ex aliquot a Palatino cum dignitariis et caetera nobilitate de consensu Scabinorum delectis, ab eo editur; Scabini soli a Palatino cum caeteris dignitariis illius loci creantur. Sunt autem et Prussici magistratus omnes perpetui praeter Praefectos, qui Regis arbitratu mutari possunt, nisi beneficio ac diplomate regio sibi prospexerint.

Civitatum
Prussicarum
magistratus
et admini-
stratio

Consoles.

Civitates a Decurionibus seu Consulibus et quidem Germanicae linguae et sanguinis (Polonos enim pro externis habent et neque ad artes mechanicas perdiscendas admittunt) reguntur, quorum non idem ubique, certus tamen est numerus. Et ipsi ius habent cooptandi, quos volunt, in sua collegia, quoties vacat locus, eoque maiore sunt dignatione et autoritate, quando volunt, et obsequentiorem habent plebem. His praesident Magistri civium a Decurionibus ac de numero ipsorum delecti et ipsi, itidem atque Decuriones, perpetui, in primariis quidem urbibus quaterni, in caeteris vero oppidis bini per vices annum gerentes magistratum. Habent item singulae civitates iuratos Iudices, sive Scabinos, qui a Decurionibus sive Consulibus leguntur; et ipsi autem perpetui sunt, nisi forte in numerum Consulium cooptentur. Neque enim eundem Consulem et Scabinum esse licet, praeter Elbingam et Brunsbergam, ubi pars Consulium loco Scabinorum iudicia exercet; ceterum unus e Consulibus eis praeficitur, quem Scultetum vel Iudicem vocant. Primariae tres civitates etiam Praefectos habent singulos, ut dudum memoravimus, quos vocant Burgrabios et eos quidem annuos fere, qui tranquillitatis urbanae ac to-

Magistri
civium.

Scabini.

Scultetus.

Burgrabii
civitatum

tius territorii curam gerunt causasque privatarum iniuriarum et sanguinarias iudicant et pro iis multas irrogant. Hunc solum magistratum Rex in civitatibus creat, sed non nisi unum ex sex vel octo e numero Consulum eiusdem civitatis ab ipso collegio delectis; iidem autem Consules ex omni civium numero, Gdani quidem centum viros, alibi vero pauciores deligunt, qui sint capita multitudinis et quasi tribuni plebis, cum quibus communicant nonnunquam consilia de Republica et ex iis cognoscunt postulata plebis. Vitantur enim contiones multitudinis propter externorum omnis generis hominum frequentiam, ne quando in seditionem erumpant, ut nonnunquam factum est.

Capita multitudinis.

Iudicia nobilitatis Iudices terrestres cum suis Scabinis, praesidente Palatino, bis quotannis exercent in certis oppidis. Infamiae autem causa et status controversia itidem ac in Polonia ad Regis iudicium pertinent. A terrestribus iudiciis provocatio est ad Consiliarios Prussiae, inde vero ad Regem.

Iudiciorum ratio.

In oppidis vero iudiciaria potestas fere omnis est penes Consules exceptis paucis causis, quarum mentionem dudum fecimus et si quae sunt aliae ad Burgrabios vel Palatinos pertinentes, sed eam ipsi Consules, quod ad privatorum hominum inter ipsos controversias attinet, cum iurato iudicio, cuius mentionem dudum fecimus, communicarunt. Ab eo vero iudicio in primariis quidem civitatibus ad Consules civitatis cuiusque, in caeteris autem oppidis ad consilium totius Prussiae, inde porro utrinque ad Regem provocatur. Rex vero de quibusvis provocationibus ubilibet et cum quibus vult, cognoscit; plerumque etiam cognitionem delegat Cancellariis et iureconsultis. Alioqui privatum neminem e Prussia Regi evocare licet, exceptis iis

Iudicia urbana.

Provocationum ratio.

causis, quae sunt fisci et iudicii regii propriae. Magistratus terrestres iuxta ac urbanos evocat de iis dumtaxat, quae in magistratu perperam et propter officium suum egerint; vel si mavult, Consiliariis Prussicis eas

Commissaria iudicia. delegat in comitiis cognoscendas. Delegat etiam vel iisdem, vel quibus vult, causas fisci sui, finium regundorum cum suis bonis ac dividundae inter fratres et cognatos haereditatis, quasvis item alias ab aliis ordinariis iudicibus per provocationem ad se devolutas.

Comitia Prussica.

Comitia bis quotannis habentur in Prussia statis temporibus, Maio quidem mense Marieburgi, Septembri autem extremo Grudenti; ex iustis tamen causis ea quoque loca mutari possunt. In iis comitiis a Consiliariis de Republica in commune consultatur, sive ultro, sive ex praescripto regio, de provocationibus terrestrium et oppidanorum iudiciorum cognoscitur et omnino iudicia vel a Rege delegata vel si qua sunt alia, exercentur. Cum ducalibus quoque Prussis seu Ducis ipsius legatis nonnunquam Elbingae ex foedere vel Marieburgi, constituta certa die, conventus habentur et consultationes de legibus et aliis rebus communibus et controversis. Non ita pridem in Prussia quoque

Nuntii. nuntii nobilitatis et minorum civitatum in comitiis adhiberi coeperunt tributum sciscendi causa, cuius decernendi potestatem neque Rex, neque Consilarii soli usurpant. Ad Regni quoque comitia nuntii nuper adeo mitti coeperunt.

Tributum apud Prussos accisa.

Sciscitur autem cerevisiarium tributum plerumque in usus publicos vel in gratiam Regis vocaturque id vulgo cisa vel accisa. Nonnunquam etiam de censibus, agris, domibus, bonis et facultatibus aestimatione facta certa portio pensitanda decernitur. Varmiensis episcopae subditi nihil habent negotii cum comitiis. Solus

Varmiensium libertas.

iis interest et praeest Episcopus ac deinde de iis, quae ibi constituta sunt, ad peculiarem conventum suorum refert, de tributo praesertim. Nec temere ii dissentire solent ab Episcopi sui et conventus Prussici sententia. Nihil tamen vetat ipsos quoque arbitrato suo, auctoritate Episcopi et Capituli praeunte, peculiare leges et, ut vocant, ordinationes sibi condere tributumque sciscere, quin etiam magistratus primariarum civitatum non raro imperant civibus suis tributum peculiare et operas aliaque onera in usus publicos urbium suarum adhibitis capitibus plebis.

Portus maris tres habet Prussia: Regia quidem Gdanensem et Elbingensem, quorum hic in Habum lacum, ille recta in mare procurrit; Ducalis vero Regiomontanum sive Koenigsbergensem, qua Praegola fluvius in Habum influit. Atque hic quidem cum portoriis et omni iurisdictione et impendiis in Ducis, duo vero reliqui in ipsarum civitatum, quibus adiacent, et magistratus potestate sunt. Verum is tamen, magistratus inquam, sine permissu vel mandato regio claudendi et aperiendi portus potestatem non habet, quod de tributo quoque decernendo itidem nuper constitutum est.

Portus
Prussiae.

Quod ad bellum attinet, si qua vis hostilis ingruat Prussiae, domesticis communibusque plebi cum nobilitate viribus depellitur. Ac nobilitas quidem cum proceribus equestris militat, sculteti item et liberi (quos ita vocant, propterea quod et ipsi ab operis et laboribus, quos rusticani dominis suis praestant, gratuitam immunitatem habent, medii quodam modo inter nobiles et rusticanos agricolas; ferunt tamen nonnulla onera extra ordinem). Civitates equitatum atque peditatum suppeditant, rusticani peditatum tantum.

Belli ratio
apud Prus-
sos.

Liberi.

Haec ante institutam coadunationem (quae necdum maturuisse videtur) de Prussia et in universum de Polonia nobis *σπεύζον*, quod aiunt, *καὶ ἀμυθίζον*, sunt exposita, quae cum civibus nostris, tum externis non ingrata fore speramus. Sic autem fiet, ut minus peregrinentur in historia nostra.

[APPENDIX].

Operae pretium nobis visum est coronidis loco hic adicere nomenclaturas et ordinem amplissimi Senatus Regii, quemadmodum in comitiis Lublinsibus ante quatuor annos constitutus est et nonnihil ab antiquo (quem priore libro recensuimus) mutatus, posteaquam Lithuani sese cum Polonis penitus coniungere et in unum Reipublicae corpus coaluere. Qui tamen ordo non tam accurate in consessu, quam in dicendis sententiis et ferendis suffragiis servatur.

Senatorum Regni Poloniae cum coniunctis ei ditionibus dignitates et ordo secundum constitutionem comitialem Lublinsensem anno MDLXVIII editam.

Archiepiscopi duo:	Samogitiae sive Mednicensis	
Gnesnensis	Culmensis	
Leopoliensis	Chelmensis	
	Kiioviensis	
Episcopi 13:	Camenecensis	
Cracoviensis	Palatini cum quibus-	
Wladislaviensis	dam aliis eximiis in-	
Vilnensis	ter eos intersertis 35:	
Posnaniensis	Castellanus Cracoviensis	
Plocensis	Palatini {	
Varmiensis		Cracoviensis
Luceoriensis		Posnaniensis
Praemisliensis		Vilnensis
		Sendomiriensis

Castellanus Vilnensis

Palatini	}	Calissiensis
		Trocensis
		Siradiensis

Castellanus Trocensis

Palatinus Lenciciensis

Capitaneus Samogitiae

P a l a t i n i	}	Brestensis
		Kioviensis
		Juniwladislaviensis
		Russiae
		Volynensis
		Podoliae
		Smolenscensis
		Lublinensis
		Polocensis
		Belsensis
		Novogrodensis
		Plocensis
		Vitepscensis
		Masoviae
		Polesensis sive Podlas-
		sensis
		Ravensis
		Bresciensis
		Culmensis
		Mscislaviensis
Marieburgensis		
Braslaviensis		
Pomeraniae		
Minscensis		

Castellani maiores 30:

Posnaniensis
Sendomiriensis
Calissiensis
Voiniciensis
Siradiensis
Lenciciensis
Samogitiae
Brestensis
Kioviensis
Juniwladislaviensis
Leopoliensis
Volynensis
Camenecensis
Smolescensis
Lublinensis
Polocensis
Belsensis
Novogrodensis
Plocensis
Vitepscensis
Czernensis
Polesensis sive Podlassensis
Ravensis
Bresciensis
Culmensis
Mscislaviensis
Elbingensis
Braslaviensis
Gdanensis
Minscensis

Castellani minores 49:

Sandecensis	Crusviciensis
Medirecensis	Osvienzimensis
Vislicensis	Camienensis
Biecensis	Spicimiriensis
Rogoznensis	Inowlodensis
Radomiensis	Covaliensis
Zawichostensis	Santocensis
Landensis	Sohaciovienensis
Sremensis	Varsaviensis
Zarnoviensis	Gostinensis
Malogostensis	Visnensis
Velunensis	Raciaznensis
Praemisliensis	Sieprencensis
Calissiensis	Vissogrodensis
Sanocensis	Ripinensis
Chelmensis	Sakroczimensis
Dobrinensis	Ciechanoviensis
Polanecensis	Livensis
Praementensis	Slonensis
Crivinensis	Lubaciovienensis
Czechoviensis	Conariensis in Siradiensi Pa-
Naclensis	latinatu
Rospirensis	Conariensis in Lencieniensi
Biechoviensis	Conariensis in Juniwladisla-
Bydgostiensis	viensi.
Brezinensis	

Officiales Curiae 10:

Maresalcus Regni Poloniae
 Maresalcus Lithuaniae
 Cancellarius Poloniae
 Cancellarius Lithuaniae

Vicecancellarius Poloniae
Vicecancellarius Lithuaniae
Thesaurarius Poloniae
Thesaurarius Lithuaniae
Maresalcus Curiae Polonicae
Maresalcus Curiae Lithuaniae.

INDEX.

- Abram s. Valdorff, signum gentilitium 59.
Albertus Magnus 33.
— marchio, dux in Prussia 131.
Albis fluvius 11.
Albus lacus 32.
Alexander. rex Poloniae 67, 77.
Alla sive Alna, fluvius 30.
Allemburgum, oppidum 30.
Allesberga s. Hellsberga, civitas 30, 45.
Allesteinum, oppidum 30, 45.
Alna s. Alla, fluvius 30.
Althausum, arx 27.
Amadei, signum gentilitium 59.
Anabaptistae 64.
Andreoviense monasterium 46.
Angli 69.
Ariani 64.
Aristoteles 50.
Armeni 40, 65—6, 69, 79.
Austria 69.

Balga, oppidum 20, 31.
Baltheum s. Venedicum mare 15.
Baltheus sinus 11, 19.
Bartena terra 138.
Barthenus tractus 20.
Barthesteinum, oppidum 20, 30.
Becia, oppidum 25, 42.
Belgi 69.
Belsensis palatinatus 80.
— satrapia 21, 90, 94, 110, 122—3.
— tractus 32.
Belsum, oppidum 110, 122.

Berda, fluvius 27, 31.
Berdovus lacus 32
Berezina, fluvius 26.
Bessarabia 14, 69.
Biale, lacus 32.
Bialina, sig. gent. 58.
Bialogrodum s. Moncastrum, urbs 29.
Bialogrodensis ora 16.
Biberstein, sig. gent. 58.
Bielscum, oppidum 110.
Bielscus lacus 32.
Bies s. Corvitz, sig. gent. 59.
Biesciadi montes 22, 28.
Biezzum, oppidum 25, 42, 110.
Bistricia, fluvius 29.
Bituriges 6.
Blanke, lacus 32.
Blendnus lacus 32.
Bobrovnici, arx 27.
Bochna, oppidum 24.
Bochnenses salinae 95.
Bodulia, sig. gent. 58.
Boëmi 39, 58, 67, 69.
Boëmia 11, 34, 80.
Bogoria, sig. gent. 58.
Bogus v. Bohus, fluvius 26, 30.
Boitza, sig. gent. 58.
Boleslaus Chrobrus v. Chabrus, rex Poloniae 71.
— Secundus, rex Poloniae 71.
— Krivoustus, Princeps Poloniae 57.
Boleslavia, oppidum 7.
Borimovus lacus 32.
Boristheus, fluvius 15, 25—6, 30.

- Bozestado, sig. gent. 58.
 Brabanti 69.
 Brandeburgensis Marchia 16, 109.
 Brandeburgum s. Brandemburgum, civitas 20, 31.
 Brega, oppidum 7.
 Brescense monasterium 46.
 Breste, oppidum 29, 43, 110.
 Brestensis palatinatus 80.
 — satrapia 18, 90—1, 110.
 Brezini, oppidum 110.
 Brodnicia, oppidum 45.
 Brog, sig. gent. 58.
 Brozovia, oppidum 28.
 Brugi 6.
 Brunsberga, civitas 30, 45, 140.
 Bsura, fluvius 27.
 Bugus, fluvius 26—7, 29, 30.
 Bulgari 39.
 Bulgaria 30.
 Burii 6.
 Buscum, oppidum 29, 110.
 Bvincia s. Bvinca, sig. gent. 58.
 Bydgostia, oppidum 31, 110.
 Byliny, sig. gent. 58.
 Byrriae 6.
 Bythovia, arx 13.

 Calissia, oppidum 42, 110.
 Calissiensis palatinatus 80.
 — satrapia 17—18, 90, 100, 122.
 Calviniani 8.
 Camenecia, civit. 29, 43, 110, 122.
 Caniovia, oppidum 15.
 Carion 8.
 Carmani 7.
 Carncovius Stanislaus, episcopus Wladislaviensis 2, 43, 133.
 Carolus, rex Francorum 2.
 Carpathi montes 9.
 Carpathus s. Crempacus, mons 22.
 Cassubia 12—13, 17, 47.
 Cassubii 39.
 Cazimiria (Cazimiriensis civitas), oppidum 27, 41, 105, 120.
 Cazimirus Magnus, rex Poloniae 67, 78, 119.

 Cazimirus, Vladislai Jagellonis filius, rex Poloniae 135.
 Ceculi 20.
 Censtochovia, oppidum 28.
 Ceremissi Tatarum 66.
 Cervenscense monasterium 46.
 Cervenscum, arx 27.
 Cervonum, oppidum 29.
 Cessibiesi, oppidum 29.
 Cessinensis ducatus 18.
 — ora 26.
 Charsicovus lacus 31.
 Chelma, oppidum 42, 110, 122.
 Chelmenses 122.
 Chelmensis tractus 21, 29, 32.
 Chencini, oppidum 24, 110.
 Chersonesus Cimbrica 34.
 Chocimum, oppidum 29.
 Choina 58.
 Choinius s. Choinski 58.
 Choinicia, oppidum 31, 45.
 Cholewa, sig. gent. 59.
 Chranovia, oppidum 24.
 Christiburgum, oppidum 20.
 Cichovia, oppidum 110.
 Ciechanovia, oppidum 110.
 Cielantkowa, sig. gent. 59.
 Cienstochoviense monasterium (v. Clarum m.) 22, 46.
 Cioleke, sig. gent. 59.
 Circassi, oppidum 15.
 Clarum monasterium 22.
 Clebergus lacus 32.
 Cleparia, oppidum 41, 105.
 Clepariensis civitas 120.
 Cmita, cognomen 58.
 Cocinum, oppidum 28.
 Codanus sinus 19.
 Colomeia, oppidum 24, 30.
 Colum, oppidum 28, 123.
 Comici 6.
 Conarius Adam, episcopus Ponsnaniensis 42.
 Coninum, oppidum 110.
 Copaczina, sig. gent. 59.
 Copriwnicense monasterium 46.
 Corap, sig. gent. 59.
 Corciak s. Corczak sig. gent. 59.
 Corcinum, oppidum 27, 123.

- Corczak v. Corciak.**
Corvitz s. Bies, sig. gent. 59.
Cosnicus lacus 32.
Costca Joannes, palatinus Sendaririensis 138.
Costenum, oppidum 42, 110.
Costrinum, oppidum 28.
Cotfitz, sig. gent. 59.
Cotfizza, sig. gent. 59.
Coumia, sig. gent. 59.
Covale, oppidum 110.
Cracovia, urbs 17, 27, 40—43, 105.
Cracoviensis arx 22, 105, 110, 119.
 — diocesis 42.
 — palatinatus 80.
 — satrapia 17, 18, 24, 28, 89, 91, 110, 122, 123.
 — tractus 24
Craina 17.
Crasinius s. Crasinski 58.
Crasnotavia, oppidum 43.
Crempacus s. Carpathus mons 22.
Crempscum, lacus 31.
Creta 69.
Crevianta, lacus 32.
Crinice, lacus 32.
Croati 39.
Cromerus Martinus 11.
Cromolovia, oppidum 28.
Crosna, oppidum 42.
Cruciburgum, oppidum 20.
Crasne, oppidum 58.
Cruciferi, Crucigeri, Crucigerorum Theutonicorum ordo 131—2, 135, 139.
Crucis sancti monasterium 22.
Crusvicia, oppidum 28, 110.
Cuiavia, 17, 18, 22, 27, 28, 32, 43, 79, 94.
Cuiavii 122.
Culma, civitas 27, 44.
Culmens. episcopus 135.
 — satrapia 19, 31, 137—8.
 — tractus 12. 20.
Curlandicus dux 15.
Curnicum, vicus 28.
Curonienses 57.
Curoniens. dux 15.
 — lacus 19.
Cyrscum, oppidum 110.
Dadaius, lacus 32.
Dambrova, sig. gent. 59.
 — altera, sig. gent. 59.
Dani 69.
Danubius, fluvius 27, 30.
Dantiscum, civitas 43.
Dembno, sig. gent. 59.
Dersavia, oppidum 27 45.
Dersaviense territorium 137.
Dlugossus Joannes 5—6, 29, 32, 121
Dobrinenses 122.
Dobrinensis terra 80, 90.
 — tractus 32.
Dobrinum, oppidum 12, 18—19, 27, 110.
Dolenga, sig. gent. 59.
Doliva, sig. gent. 59.
Donaiecius, fluvius 26—27.
Drausenius lacus 31.
Dravuscus lacus 32.
Drenum, oppidum 28.
Drevancia, fluvius 26—7, 30.
Dreviceia, fluvius 27.
Driia, sig. gent. 59.
Drohicinum, oppidum 29.
Drusnus lacus 31.
Druzina, sig. gent. 59.
Drzevicza, sig. gent. 59.
Dubravius Joannes, episcopus Olomucensis 33
Dunin, cognomen 58.
Dybovia, arx 27.
Dzialossa, sig. gent. 59.
Ebionitae 64.
Elbinga, civitas 20, 31, 44, 140, 142.
 — fluvius 31.
Elbingensis civitas 133, 136, 138.
 — portus 143.
Ellingus, lacus 32.

- Elysii 6, 8.
 Elysium campus 5, 7.
 Ermeland 20.
 Erminius sive Varmiensis tractus 20.
 Euxinus Pontus v. Pontus.
 Farureius, cognomen 58.
 Felstein, de 58.
 Ferdinandus, Imperator. 1, 59.
 Fisshausum, oppidum 31.
 Flacciani 8.
 Franciscus, rex Francorum 2.
 Fraumberga, civitas 31, 45.
 Freistadia, civitas 42.
 Fridelandia 30.
 Frisi 69.
 Galindae 20.
 Galli 69.
 Gallia 114.
 Gambinum, oppidum 122.
 Gdanensis civitas 133, 136.
 — portus 143.
 Gdanum, civitas 27, 31, 43—5, 69, 141.
 Germania 11, 40, 64—5, 123.
 Germani 6—7, 12, 25, 30—31, 33—34, 39—40, 42, 45—46, 55, 58, 69, 99.
 Gladis, sig. gent. 58.
 Glogovia, oppidum 7.
 Gnesna, Gneana, civitas 42, 110.
 Gnesnensis diocesis 103.
 — provincia 135.
 Gnevum, oppidum 27, 45.
 Godziemba, sign. gent. 59.
 Goplus, lacus 28, 32.
 Gorca 58.
 Gorlicia, oppidum 7.
 Gorznus lacus 32.
 Gostinensis nobilitas 122.
 Gostinum, oppidum 110.
 Goti 7, 21.
 Gozdowa, sig. gent. 59.
 Grabia, sig. gent. 59.
 Graeci 26, 35, 58, 65.
 Graecia 7, 69.
 Griph, sig. gent. 59.
 Grodecus Venceslaus 14.
 Grodecum, oppidum 29.
 Grodlum, oppidum 29, 110.
 Grudentum, civitas 27, 45, 142.
 Gryzina, sig. gent. 59.
 Grzimala, sig. gent. 59.
 Gutestadia, oppidum 30, 45.
 Habdanc, sig. gent. 59.
 Habus Curoniensis, lacus 20, 22, 27, 30—31, 33—34, 44, 143.
 Halicia, oppidum 24, 29, 110.
 Hebraei 40, 66.
 Heilsberga 30, 45.
 Heilsbergensis arx 4.
 Helgebeila, oppidum 31.
 Helm, sig. gent. 59.
 Helvedi 12.
 Heneti 7.
 Henricus Valesius, rex Poloniae 2, 138.
 Herborth, cognomen 58.
 Herburthova, sig. gent. 59.
 Hercinia silva 11.
 Hispani 69.
 Hochsteinum s. Olstinecium, oppidum 30.
 Hollandi 69.
 Hollandia 20.
 Holsacii 69.
 Homerus 7.
 Hosius Stanislaus, cardinalis 45, 135.
 Ilcussum, oppidum 24, 42.
 Illyri 39.
 India 134.
 Inowladislaviensis s. Juniwladislaviensis palatinatus 80.
 — satrapia 18, 90, 110.
 Insteburgum, oppidum 20.
 Itali 33, 40, 47, 69.
 Italia 24, 40, 69.
 Janina, sig. gent. 59.
 Janovia, oppidum 29.
 Jaroslavia, oppidum 28.
 Jastrzembecia gens 59.

- Jastrzembiec, sig. gent. 59.
 Jednorozec, sig. gent. 59.
 Jelen, lacus 32.
 Jelita, sig. gent. 59.
 Jelitii, cognomen 58.
 Jordan, sig. gent. 58.
 Judaei 68, 77, 84.
 Junivladislaviensis palati-
 natus v. Inovladislaviensis p.
 Junossa, sig. gent. 59.

 Kcina, oppidum 110.
 Kerdei, sig. gent. 59.
 Kiovia, civitas et arx 3, 15, 30.
 Koenigsberga, Keenixberga,
 Montes Regiae, Regius Mons,
 civitas 20, 30, 44.
 Koenigsbergensis portus 143.
 Korsboc, sig. gent.
 Koslarogi, sig. gent. 59.

 Labentz, sig. gent. 59.
 Labia, oppidum 20.
 Labissinum, oppidum 28.
 Lacaedemonii 73.
 Lachi 12.
 Lachus 12.
 Landense monasterium 46.
 Landisberga, oppidum 28.
 Landiscorona, arx 46.
 Lanscus lacus 32.
 Larissa, sig. gent. 59.
 Lascius 58.
 Laski, Laskus, a Lasko 58.
 Latini 26, 33, 58.
 Lechus 12.
 Lednicia, lacus 32.
 Legnicia, civitas 7.
 Leliva, sig. gent. 59.
 Leliviorum gens 57.
 Lelovia, oppidum 110.
 Lemanglus lacus 32.
 Lemburgum, oppidum 13.
 Lemovii 6.
 Lencicia, oppidum 110, 122, 125.
 Lenciciensis palatinatus 80.
 — satrapia 18, 90—1, 94, 110,
 122.
 Leniwca, fluvius 27, 45.

 Leopardus, sig. gent. 59.
 Leopoliensis satrapia 21.
 Leopolis, civitas 42, 43, 110.
 Levart, sig. gent. 59.
 Lexeiscum, oppidum 28.
 Liada, sig. gent. 59.
 Liblius arx, s. Lubovlia 18, 29.
 Libstadia, oppidum 30.
 Libussenses 6.
 Licicavici 12.
 Liescum, oppidum 28.
 Ligii, Ligius 5—8.
 Lignicienses 6.
 Lingenaus lacus 32.
 Lipa, fluvius 29.
 Lipnum, oppidum 110.
 Lipovecia arx 27, 46.
 Lis, sig. gent. 59.
 Lithuania 3, 15—16, 18, 19, 21,
 29, 31, 34, 36, 66, 72, 109,
 131, 134.
 Lithuani 3, 13, 21, 125, 136.
 Lithuanica ditio 57.
 Liva, oppidum 110.
 Livienne territorium 91.
 Livonae, Livones 6, 69.
 Livonia 3, 13, 15—16, 19.
 Lochstete, arx 20, 31.
 Lodzia, sig. gent. 59.
 Lomunice, lacus 32.
 Lomza, Lomze, oppidum 42, 110.
 Lomzense territorium 91.
 Lovicia, oppidum 125.
 Lovicienses, campi 38.
 Lubavia, oppidum 45.
 Lubinense monasterium. 46.
 Lublinensis palatinatus 80.
 — satrapia 17, 90, 93, 110,
 122—3.
 — tractus 32.
 Lublinum, civitas 42, 110, 122.
 Lubnus lacus 31.
 Lubomla, oppidum 18, 29.
 Lubonus lacus 31.
 Lubotinus, lacus 32.
 Lubovlia, s. Liblius arx 18, 29.
 Lubrantius Joannes, episcopus
 Posnaniensis 42.
 Lubscus lacus 31.

- Lubstovus lacus 32.
 Lucovia, oppidum 110.
 Lucoviense territorium 90.
 Lusitani 69.
 Lusitania 134.
 Lutetia, arx 51.
 Lutherus 8, 135.
 Lutitii, Lutzitii 12.
 Lysecense monasterium 46.
 Lysetius mons 22.
 Lzavia, sig. gent. 49.

 Macoviense territorium 94.
 Magdeburgenses centuriatores 8.
 Maior insula ad Gedanum 45.
 Mandrostca, sig. gent. 59.
 Marangus lacus 32.
 Marchia Brandenburgensis 16-17, 25, 28, 109.
 Mariae s. militiae Hierosolimitanae hospitale 131.
 Marieburgensis arx 136.
 — praefectus 137.
 — satrapia 19, 22, 31, 137.
 Marieburgum, civitas 20, 27, 44-45, 142.
 Marieverder, Marieverderum, civitas 20, 45.
 Masovia 12-13, 15-19, 23, 27, 35, 43-4, 79-81, 91, 94, 110, 119, 134.
 Masovii 48, 65, 116, 122.
 Masovitica satrapia 91.
 Maternus Cholinus 3.
 Maximilianus, caesar 8.
 Mechelburgenses 66.
 Melanchton 7-8.
 Melanchtoniani 8.
 Melsacum, oppidum 45.
 Melstina, familia 57.
 Melstinum, arx 28, 46.
 Memela, s. Nemen fluvius 31.
 Mestovia, oppidum 28.
 Meva, civitas 27.
 Mezichodum, oppidum 28.
 Michaloviensis tractus 19.
 Miechoviense monasterium 46.
 Minor insula ad Gedanum 45.

 Mirachoviense territorium 137.
 Misnii 6.
 Mlavense territorium 94.
 Mlawna, oppidum 110.
 Mocovus lacus 32.
 Modra, mons 22.
 Mogilense monasterium 46.
 Mogilense monasterium 46.
 Moldavi 69.
 Moldavia 16, 20-21, 30, 69.
 Moldavicus principatus 14.
 — voievoda s. palatinus 14.
 Monasterium, arx 29.
 Moncastrum s. Bialogrodum, urbs 29.
 Montes Regiae, Regius Mons, v. Koenigsberga, civitas.
 Morangum, oppidum 30.
 Moraqua, fluvius 29.
 Moravi 39, 69.
 Moravia 26, 34, 48, 69.
 Morskicot, sig. gent. 59.
 Moschi 15, 21, 39, 69.
 Moschovia 26.
 Motlavia, fluvius 27, 45.
 Mozela, sig. gent. 59.
 Muchavecius, fluvius 29.
 Multanicus palatinus 14.
 Murza, sig. gent. 59.
 Mussina, arx 28.
 Mysi 6.

 Naclum, oppidum 28, 110.
 Nadravensis tractus 20.
 Nalencz, sig. gent. 59.
 Narva, fluvius 26-27, 29.
 Natangia terra 138.
 Natanginus tractus 20.
 Navilki, sig. gent. 59.
 Neimarcum, oppidum 45.
 Nemen s. Memela, fluvius 31.
 Nepolomice, arx 27.
 Nepolomicensis saltus 34.
 Neringa, insula 31.
 Nester, s. Tyras, fluvius 16, 26, 28.
 Nieczuia, sig. gent. 59.
 Nieper, fluvius 15-16, 26, 30.
 Niesobia, sig. gent. 59.

- Niessovia arx 27.
 Niezamyslus lacus 32.
 Nida, fluvius 27, 33.
 Noblun, lacus 32.
 Nogatus, fluvius 27, 44.
 Nortvedi 6.
 Norvegii 69.
 Notessius, fluvius 26, 28.
 Nova Civitas, oppidum 93, 123.
 Novagora, oppidum 24.
 Novidworum, oppidum 29.
 Novina, sig. gent. 59.
 Novum oppidum 27, 45.
 Nur, oppidum 110.
 Nurense territorium 94.
 Nyrus, fluvius 28.
 Obelus lacus 32.
 Obidovus lacus 29.
 Obornici, oppidum 28.
 Obotriti 12.
 Obra, fluvius 28.
 Oceanus Germanicus 34, 69.
 Ocecium, arx 46.
 Ociacovia, arx 14, 26.
 Odra, fluvius 7, 26, 28.
 Odrouanz, sig. gent. 59.
 Ogon, sig. gent. 59.
 Ogrodonacia, arx 46.
 Olesco, oppidum 29.
 Oliva, sig. gent. 59.
 Olivense monasterium 16.
 Olobog, sig. gent.
 Olstinecium s. Hochsteinum,
 oppidum 30.
 Olstinum, arx 28, 46.
 Opatovecius vicus 28.
 Opocinum, oppidum 110.
 Opoliensis ducatus 18.
 Ordo v. Crucigeri.
 Orlia, sig. gent. 59.
 Orlie, lacus 32.
 Orlovia, vicus 110.
 Osmarog, sig. gent. 59.
 Osmarogia gens 59.
 Ossa, fluvius 27.
 Ossiecinus lacus 31.
 Ossoria, sig. gent. 59.
 Ostoja, sig. gent. 59.
 Ostressovia, oppidum 110.
 Osviencimens terra 91.
 — territorium 17, 25.
 Osvencimum, oppidum 27, 42.
 Otto III, imperator Romanus 71.
 Ovada, sig. gent. 59.
 Oxa, sig. gent. 59.
 Pacossum, oppidum 28.
 Paluci 17.
 Paphlagonia 7.
 Paradisense monasterium 46.
 Partecinus lacus 31.
 Passaria, fluvius 30.
 Peievus lacus 32.
 Pelcinensis ducatus 18.
 Pelplinense monasterium 46.
 Pernavia, civitas 16.
 Petricovia, Petrcovia, civit., 110.
 Peucerus 7.
 Photiniani 64.
 Phryges 6.
 Phryx 7.
 Piastus 7.
 Picardi 64.
 Piednicia, lacus 32.
 Pienianscus 58.
 Pila, fluvius 28.
 Pilava, sig. gent. 59.
 Pilcia, arx 27, 46.
 Pilecia familia 57.
 Pilzno, oppidum 110.
 Pincum, vicus 25.
 Pirzchala, sig. gent. 58—9.
 Pirzchalia gens 59.
 Pissia, lacus 22.
 Pius V, Pontifex Maximus 135.
 Plancicus lacus 32.
 Plinius 35.
 Plocensis palatinatus 80, 81.
 — satrapia 19, 90, 94, 110,
 122.
 Plomien, sig. gent. 59.
 Plonscum, oppidum 110.
 Ploscum, civitas 27, 43, 110.
 Pneumatomachi 64.
 Poboze, sig. gent. 59.
 Pociwnicense monasterium 46.
 Pocuce 20, 29—30.

- Pocucensis ora 16.
 — tractus 15.
 Podlasse 17.
 Podolia 3, 12—13, 17, 20—21,
 25—6, 29—30, 32, 35—6, 40,
 43, 65—6, 79, 80, 90, 94.
 — Minor 18.
 Podolic. campi 36, 38.
 — satrapia 21, 110, 123.
 Podolii 48, 122.
 Pogesaniensis tractus 30.
 Pogonia, sig. gent. 58.
 Polachi 12.
 Polesse, Polessia 3, 15, 17, 21.
 Polessensis, tractus 12—13, 17,
 18, 29.
 Poloni (Polani, Polaci, Polachi)
 1, 5—17, 11—14, 21, 39—40,
 46, 49, 51, 53, 58, 65—9,
 71—2, 101, 106, 127, 134.
 Polonia 1—3, 11, 13, 15—17,
 19—22, 26, 34, 38—9, 46—8,
 51, 64, 66, 77, 80, 89, 90, 99,
 109, 114, 119, 125, 130—1,
 134—7, 140, 144.
 — Maior, 9, 17—18, 24—5,
 28, 32, 39, 42, 79, 82, 92—3,
 113, 123.
 — Minor 17—23, 27, 32, 40,
 42, 48, 79, 93, 113, 123.
 Polowcii 21.
 Polucosia, sig. gent. 59.
 Pomerani 69.
 Pomerania 12—13, 20, 26, 45,
 79, 109 136—7.
 — citerior 132.
 — ulterior 14, 16—17.
 Pomeranica satrapia 19, 31,
 137, 138.
 Pomesaniensis episcopatus 45.
 — tractus 20.
 Pomian, sig. gent. 59.
 Pontus Euxinus 14, 16, 26,
 29, 69.
 Poprutus, fluvius 28.
 Posnania, urbs 28, 42, 43, 110.
 Posnaniensis palatinatus 80.
 — satrapia 17, 89, 91, 110, 122.
 Povalia, sig. gent. 59.
 Povizus lacus 32.
 Praedecia, oppidum 110.
 Praegola, fluvius 30, 31, 44,
 143.
 Praemislia, civitas 28, 42, 110.
 Praemislus, rex Poloniae 72.
 Praga, urbs 51.
 Pravuda, sig. gent. 59.
 Premsa, fluvius 27.
 Pripetius, fluvius 26, 29.
 Prissoviense territorium 90.
 Prosnia, fluvius 28, 59.
 Prosovia, oppidum 105, 110,
 122.
 Prus, sig. gent. 59.
 Prussi 3, 13, 48, 57, 64, 70,
 132, 134, 137, 139.
 Prussia 12—14, 18, 20, 22—25,
 27, 30—32, 34, 39—41, 43—48,
 109, 119, 131—7, 140—4.
 — Ducalis, 3, 13, 15—16, 19,
 30—32, 35, 44, 131—2.
 — Regia, 17, 19, 44, 131—143.
 Prutus, fluvius 26, 30.
 Przeginia, sig. gent. 59.
 Ptolomaeus 20.
 Pultovia, oppidum 43.
 Puscens. ora 15.
 — territorium 137.
 Pysdri, oppidum 28, 110.
 Quizinum, oppidum 20, 27, 45.
 Raczanzum, Razianzum, arx et
 oppidum 27, 110, 122.
 Radeovia, oppidum 122.
 Radimnum, oppidum 28.
 Radomia, civitas 110, 122.
 Radomiensis saltus 34.
 Radomsci, oppidum 110.
 Radvan, sig. gent. 59.
 Ragneta, civitas 20.
 Rani 12.
 Rascii 39.
 Rastenburum, oppidum 20.
 Rata, fluvius 29.
 Ratiboriensis ducatus 18.
 Rava, oppidum 59, 110, 122.
 Ravensis arx 130.

- Ravensis palatinatus** 81.
 — satrapia 18—19, 91, 94, 110, 122.
Razinum, oppidum 45.
Recutitores 64.
Regiomontanus portus 143.
Regius Mons, v. Koenigsberga.
Resla, s. Reselia, oppidum 20, 45.
Retarei 12.
Reusina, lacus 31.
Rhetia 69.
Rigensis provincia 135.
Ripinum, oppidum 110, 122.
Rogala, sig. gent. 59.
Ropa, fluvius 27.
Roza, sig. gent. 59.
Roazanense territorium 91.
Rozanum, oppidum 110.
Ruchaba, sig. gent. 59.
Rudava, fluvius 41.
Rugii 12.
Russi 39, 48, 57, 65, 122.
Russia 12—13, 15, 17, 18, 22, 24, 28—9, 39, 40—2, 55, 58, 65—6, 79—80, 90—91, 94, 132, 134.
 — Alba 15, 20—21, 26, 30.
 — Rubra 20.
Russic. campi 38.
 — satrapia 21, 110, 123.
Saci 6.
Salavensis tractus 20.
Salindus tractus 20.
Sambiensis episcopus 44.
 — tractus 20.
Samogitia 15, 19, 109, 134.
Sandecense territorium 110.
Sandecia, oppidum 28, 42.
Sanocum, oppidum 28, 110.
Sanus, fluvius 26—8.
 — lacus 22.
Sarmatia 11.
Sarmatic. gens 11.
 — mare, 16, 19, 25.
 — montes 11, 22, 26—8, 30.
Sarnovicense monasterium 46.
Saxones 6, 12.
Sbrucius, fluvius 29.
Scampus lacus 32.
Scandia 34.
Scava, fluvius 27.
Seccinum, civitas 26
Scepusiensis tractus 18.
Scepusium, oppidum 15, 17—8, 25, 28, 34, 39.
Schadecovia, oppidum 110, 122.
Scheliga, sig. gent. 59.
Schilde, sig. gent. 59.
Schumberg, sig. gent. 59.
Scoti 69.
Scytharum ora 16
Seburgum, oppidum 45.
Secechoviense monasterium 46.
Sendomiria, civitas 27—8, 42, 110.
Sendomiriensis palatinatus 80.
 — satrapia 17, 19, 22, 90—1, 93, 110, 122—3.
Serbi 39.
Seretus Russicus, fluvius 29.
 — Valachicus, fluvius 29.
Serocium, vicus 29.
Servicaptur, sig. gent. 59.
Severiens. ditio 55.
 — territorium 17—18.
Sidini 6.
Sigismundus Augustus, rex Poloniae 1, 13, 22, 59, 67, 78, 82, 130, 133, 135
Sigismundus Senior, rex Poloniae 22, 41, 67—8, 78, 131, 133.
Silesia 5, 12—13, 16—18, 24, 26, 28, 32, 34, 39, 41—2, 81, 94, 109—11.
Silesii 6, 39, 69, 144.
Sinser, lacus 32.
Sipelbeinum, oppidum 30.
Siracovia, oppidum 28.
Siradia, civitas 28, 110.
Siradiensis palatinatus 80.
 — satrapia 18, 28, 90—1, 93, 110, 122.
Sirocomlia, sig. gent. 59.

- Sitones 6.
 Slavi 7, 11.
 Slavini 11.
 Slavonia 69.
 Slawcovia, oppidum 24.
 Sleidanus 8.
 Slepowron, sig. gent. 59.
 Slesinus lacus 32.
 Slochovia, oppidum 31.
 Slochoviense territorium 137.
 Slucius, fluvius 30.
 Slupcia Episcopi, oppidum 42.
 Sluzovia, arx 27.
 Smotricius fluvius 29.
 Sniatinum, oppidum 30.
 Soben, Sobenum, arx 28, 46.
 Sochacovia, Sochaciovia, arx et oppidum, 27, 110, 122.
 Socolia, sig. gent. 59.
 Sola, fluvius 27.
 Solum, vicus 24.
 Sorabi 12.
 Sorstenum, arx 28, 46.
 Sremum, oppidum 25, 28.
 Srenava, sig. gent. 59.
 Srenense s. Srensense territorium 94.
 Srensium, oppidum 110.
 Sroda, Srodea, oppidum 42, 122.
 Stananticense monasterium 46.
 Stargarta, oppidum 45.
 Staricon, sig. gent. 59.
 Starigradum, Starigrodum, arx et oppidum 27, 45.
 Starza, sig. gent. 59.
 Stenzicense territorium 93.
 Stephanus, rex Poloniae 43.
 Sternberg, sig. gent. 59.
 Stobnicia, vicus 28.
 Stradomia, suburbium 41.
 Strzegomia, sig. gent. 59.
 Strzemien, sig. gent. 59.
 Stuma, oppidum 45.
 Stumense territorium 45.
 Stvorzonagaci, lacus 31.
 Stygius 7.
 Styrus, fluvius 30.
 Submontan. regio 39.
 — tractus 17, 28, 58.
 Sudinus tractus 20.
 Suecense territorium 137.
 Sueones 16, 69.
 Sueti 16, 69.
 Suetia 16.
 Suevus, Svevi 6—7.
 Suiones 6.
 Suleioviense monasterium 46.
 Sulima, sig. gent. 59.
 Svece, arx 27.
 Svidnicia, civitas 7.
 Svieboda, sig. g.
 Svislocius, fluvius 30.
 Swencfeldius 8.
 Swinca, sig. gent. 59.
 Swirczek, sig. gent. 59.
 Tapelawca, oppidum 20.
 Tarnava, sig. gent. 59.
 Tarnovia, civitas 42.
 Tarnovia familia 57.
 Tatari 21, 40.
 — Ceremissi 66.
 — Ociacovienses 16.
 Tatarici campi 21.
 Tencin, Tencinum, arx 46, 58.
 Teuthones, Theutonicae militiae s. Teuthonicorum Ordo v. Crucigeri.
 Tinicense monasterium 46.
 Tolkemita, civitas 31.
 Topacz, sig. gent. 59.
 Topor, sig. gent. 59.
 Topori, familia nobilis 57.
 Torunia, Torunensis civitas 24, 27, 31, 43, 136.
 Tramby, sig. gent. 59.
 Transalpinensis voievoda (s. palatinus) 14.
 Trembowlia, oppidum 110.
 Tremesnense monasterium 46.
 Trideitae 64.
 Troci, oppidum 66.
 Trzaski, sig. gent. 59.
 Tucholia, oppidum 31, 45.
 Tucholiense territorium 137.
 Tulangus lacus 32.
 Tur, lacus 32.
 Turci, 14, 69.

- Turcici campi 21.
 Turus, fluvius 30.
 Tursa, mons 22.
 Tustanum, vicus 24.
 Tybiscus, fluvius 28.
 Tyras s. Nester, fluvius 28.
 Uneovia, oppidum 28.
 Ungari 69.
 Ungaria 16—17, 20—22, 34—5,
 41, 48, 69.
 Usce, oppidum 28.
 Uscia, fluvius 29.
 Usdice, lacus 31.
 Vadangus lacus 32.
 Vadwa, sig. gent. 59.
 Valachia 14, 20, 29, 30, 69.
 — Australis 16.
 Valdorff s. Abram, sig. gent. 58.
 Valissevo, oppidum 42.
 Vandali 11.
 Vangrovecense monasterium 46.
 Vapienna, mons, 22.
 Vapovius Bernardus 26.
 Varmia, civitas 19.
 Varmiensis diocesis 45, 138.
 — s. Erminius tractus 20.
 Varnia, sig. gent. 59.
 Varsavia, urbs 27, 43, 48, 110,
 122, 125.
 Varta, fluvius 26, 28, 42.
 Vartemberga, oppidum 30, 45.
 Vavelus, mons 22.
 Vechelus, typographus Franco-
 furtensis 2—3.
 Vela, oppidum 30.
 Velina, fluvius 28.
 Velisca, oppidum 24.
 Veliscenses salinae 95.
 Velunens. territorium 90.
 — tractus 122.
 Velunia, Velunum, oppidum 110,
 122.
 Venedi 11.
 Venedic. mare 15—16.
 — sinus 11, 19, 26, 69.
 Veneti 73.
 Venzik, sig. gent. 59.
 Vesera s. Visurgis, fluvius 11.
 Vetalabi 12.
 Vicininus lacus 31.
 Vieniava, sig. gent. 59.
 Vieper, fluvius 26—7.
 Vierussova, sig. gent. 59.
 Vierzinkova, sig. gent. 59.
 Vilzi 12.
 Vinidae 11.
 Vinuli 12.
 Vislicia, oppidum 24, 42, 110.
 Visloca, fluvius 27—8.
 Visna, oppidum 122.
 Visnice, arx 46.
 Vissegradum, arx 27, 110.
 Vistula, fluvius 11, 18—19, 23,
 26—9, 31, 41, 43—5.
 Visurgis v. Vesera.
 Vitoviense monasterium 46.
 Vizna, oppidum 110.
 Vladislaus Jagello, rex Po-
 loniae 64.
 Vladislavia, oppidum 27, 43.
 Volboria, oppidum 27.
 Volynia 3, 12—13, 15, 20,
 21, 29.
 Volynii 57.
 Voniesca, lacus 32.
 Vonsdorfia, oppidum 20.
 Vormitta, oppidum 45.
 Vratislavia, civitas 7.
 Vuczelie, sig. gent. 59.
 Vuloini 12.
 Vulpingus lacus 32.
 Vyskitci, oppidum 35.
 Wresnia, oppidum 28.
 Wronci, oppidum 28.
 Wschova, oppidum 42, 110.
 Wschoviensis, terra 89.
 Xianzum, oppidum 110.
 Zabawa, sig. gent. 59.
 Zacrociimum, arx 27.
 Zadora, sig. gent. 59.
 Zagrobia, sig. gent. 59.
 Zainus, lacus 32.
 Zatoria, oppidum 27.

Zatoriens. terra 91.	Zembroviense territorium 91.
— territorium 17, 110.	Zidaciovia, oppidum 29.
Zavichostum, arx 27.	Zucoviense monasterium 46.
Zawczense territorium 91, 94.	— territorium 137.
Zembrovia, oppidum 110.	Zulawa Maior 27.

13. *Historia prawdziwa, która się stała w Landzie mieście niemieckiem 1568.* Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski.* Kraków, 1891 str. XIII i 50. 60 h.
14. *Henryka Korneliusza Agryppy O ślachtetności a zacności płci niewieściej, przekład Macieja Wirzbięty 1575.* Wyd. *dr. Stanisław Tomkowicz.* Kraków, 1891 str. 58. 60 h.
15. *Teodora Zawackiego Memoriale oeconomicum abo pamięć robót i wszelakiego dozoru gospodarskiego 1616.* Wyd. *dr. Józef Rostafiński.* Kraków, 1891 str. XVI i 172. 1 K. 60 h.
16. *Hermana Schottena O nocie abo żywocie człowiekowi przystojnym.* Wyd. *Stanisław Ptaszycki.* Kraków. 1891 str. VII i 96. 1 K.
17. *Stanisława Słupskiego z Rogowa Zabawy orackie 1618 i Władysława Stanisława Jeżowskiego Oekonomia 1638.* Wyd. *dr. Józef Rostafiński.* Kraków. 1891 str. 87. 1 K.
18. *Piotra Cieklińskiego Potrójny z Plauta 597.* Wyd. *Jan Czubek* Kraków. 1891 str. 151. 1 K. 40 h.
19. *Orichoviana. Opera inedita et epistulae Stanisłai Orzechowski 543— 566.* Vol. I. Edid. *dr. Joseph Korzeniowski.* Cracoviae. 1891 str. XXVIII i 740. 7 K. 20 h.
20. *Historia prawdziwa o przygodzie żalosej księżącia fińskiego Jana i królowny Katarzyny 1570.* Wyd. *Aleksander Kraushar.* Kraków. 1891 str. VIII i 64. 70 h.
21. *Jakóba Górskiego Rada pańska 597.* Wyd. *dr. Wiktor Czermak.* Kraków, 1892 str. XV i 138. 1 K. 30 h.
22. *Postępek prawa czartowskiego przeciw narodowi ludzkiemu 1570.* Wyd. *dr. Artur Benis.* Kraków, 1892 str. 125. 1 K. 10 h.
23. *Mikołaja Reja Krótka rozprawa między trzema osobami: panem, wójtem a plebanem 1543.* Wyd. *Roman Zawilński.* Kraków. 1892, str. VIII i 81. 1 K.
24. *Trzy broszury prawne z r. 1607 i 1612.* Wyd. *dr. Bolesław Ulanowski.* Kraków, 1893 str. X i 73. 80 h.
25. *Mikołaja z Wilkowiecka Historia o chwalebnym zmartwychwstaniu Pańskim.* Wyd. *dr. Stanisław Windakiewicz.* Kraków. 1893. str. 86. 80 h.
26. *Sebastjana Grabowieckiego Rymy duchowne 1590.* Wyd. *dr. Józef Korzeniowski.* Kraków, 1893 str. XVI i 197. 1 K. 80 h.
27. *Andrzeja Zbylitowskiego Epitalamium na wesele Zygmunta III. 1592.* Wyd. *Jan Łoś.* Kraków, 1893 str. IV i 18. 40 h.

(Ciąg dalszy na odwrotnej stronie).

28. Andrzeja z Kobylina Gadki o składności członków człowieka z Arystotelesa i też innych mędrców wybrane 1535. Wyd. *Józef Rostański*. Kraków 1893, str. II i 180. 1 K. 60 h.
29. *Historia rzymskie (Gesta Romanorum)*. Wyd. *dr. Jan Bystron*. Kraków, 1894, str. X i 222. 2 K.
30. *Mikołaja Reja z Nagłowic Zwierzyniec 1562*. Wyd. *dr. Wilhelm Bruchnalski*. Kraków 1895, str. XVII i 347. 3 K.
31. *Historia Trojańska 1563*. Wyd. *Samuel Adalberg*. Kraków 1896, str. XI i 109. 1 K. 10 h.
32. *Historia o Euryalu i Lukrecyi*. Wyd. *Samuel Adalberg*. Kraków 1896, str. VII i 99. 1 K.
33. *J. Stoka, M. Pudłowskiego i J. A. Kmity Powieści wierszowane 1564–1610*. Wyd. *Samuel Adalberg*. Kraków 1897, str. IV i 121. 1 K. 20 h.
34. *Marcina Błażewskiego Setnik przypowieści uciesznych 1608*. Wyd. *dr. Wilhelm Bruchnalski*. Kraków 1897, str. XI i 118. 1 K. 20 h.
35. *Olbrychta Strumieńskiego O sprawie, sypaniu, wymierzaniu i rybieniu stawów 1573*. Wyd. *Feliks Kucharzewski*. Kraków, 1897, str. 87. 90 h.
36. *Jakóba Zawiszy z Kroczoza Wskrócenie prawnego procesu koronnego 1613*. Wyd. *dr. Alojzy Winiarz*. Kraków, 1899, str. 55. 60 h.
37. *Stanisława ze Szczodrkowic Rozmowa pielgrzyma z gospodarzem o niektórych ceremoniach kościelnych (1549)*. Wyd. *dr. Zygmunt Celichowski*. Kraków, 1900, str. 78. 1 K. 20 h.
38. *Bartosza Paprockiego Dwie broszury polityczne z lat 1587 i 1588*. Wyd. *Jan Czubek*. Kraków, 1900, str. X i 125. 1 K. 20 h.
39. *Jodoci Ludovici Decii De Sigismundi Regis temporibus liber 1521*. Wyd. *Dr. Wiktor Czermak*. Kraków, 1901, str. XII i 145. 1 K.
40. *Martini Cromeri Polonia sive de situ, populis, moribus, magistratibus et Republica regni Polonici libri duo 1578*. Wyd. *Dr. Wiktor Czermak*. Kraków, 1901, str. XVI i 160. 1 K. 40 h.

~~~~~

Skład główny: w Księgarni Spółki Wydawniczej Polskiej
w Krakowie.
